T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

BİZANS MÜHÜR GELENEĞİ VE ERİMTAN ARKEOLOJİ VE SANAT MÜZESİ BİZANS MÜHÜRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ECECAN KIRLI

Tez Danışmanı
PROF. DR. OĞUZ KOÇYİĞİT

ÇANAKKALE – 2026

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

BİZANS MÜHÜR GELENEĞİ VE ERİMTAN ARKEOLOJİ VE SANAT MÜZESİ BİZANS MÜHÜRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ECECAN KIRLI

Tez Danışmanı
PROF. DR. OĞUZ KOÇYİĞİT

ÇANAKKALE – 2026

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ececan KIRLI tarafından Prof. Dr. Oğuz KOÇYİĞİT yönetiminde hazırlanan ve **15/01/2026** tarihinde aşağıdaki jüri karşısında sunulan "**Bizans Mühür Geleneği ve Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Mühürleri**" başlıklı çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü **Sanat Tarihi Anabilim Dalı**'nda **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**İmza**
Prof. Dr. Oğuz KOÇYİĞİT (Danışman)	……
Prof. Dr. Ayşe ÇAYLAK TÜRKER	……
Doç. Dr. Kasım OYARÇİN	……

Tez No : 10785340
Tez Savunma Tarihi :15/01/2026

.....
Prof. Dr. Melis ULU DOĞRU
Enstitü Müdürü

...../..../2026

ETİK BEYAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi taahhüt ve beyan ederim.

ECECAN KIRLI
15/01/2026

TEŞEKKÜR

Bu tezin tamamlanmış olmasında büyük emeği olan, sabrı, yol göstericiliği ve değerli katkılarıyla her aşamada yanımda olan saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. Oğuz KOÇYİĞİT'e; çalışma sürecinde bilgi, deneyim ve desteğini hiçbir zaman üzerimden eksik etmeyen, yolumu bilgiyle aydınlatan sevgili hocam Prof. Dr. Sencan ALTINOLUK'a sonsuz desteği ve inancı için; lisans ve yüksek lisans eğitim sürecimde baktığımı farklı yanıyla görmemi sağlayan sevgili hocam Doç. Dr. Semiha ALTIER'e; lisans ve yüksek lisans eğitim sürecimde zihnimde yeni kapılar açan, desteği sayesinde yollarda yürümeyi kolaylaştıran sevgili hocam Prof. Dr. Solmaz BUNULDAY TALUER'e yürekten teşekkür ve minnetimi sunarım.

Hayatım boyunca bana yol göstererek, rol modelim olan canım ablam İlkcan KIRLI ŞAHİN'e; ailemize yeni katılan varlığı ve gülümsemesiyle vazgeçmeden, sürekli devam etmeyi öğreten yiğenim Altay ŞAHİN'e; eğitim hayatım boyunca her zaman bana olan inancıyla ilerlemem için beni destekleyen Ali Enver ŞAHİN'e; bugün ben olmamda en büyük paya sahip, sevgisi ve desteğiyle her zaman yanımda olan sevgili aileme sonsuz teşekkürü borç bilirim.

Söz konusu tezin hazırlanması için verdikleri izin ve çalışma boyunca gösterdikleri kolaylıktan dolayı da Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi yönetimi başta olmak üzere, özellikle koleksiyon üzerinde bire bir çalışmama imkan tanıyan Selma ÜNAL ÇAKMAK'a, ayrıca Müze uzmanları ve çalışanlarına en içten dileklerimle teşekkür ederim.

Ececan KIRLI

Çanakkale, Aralık 2025

ÖZET

BİZANS MÜHÜR GELENEĞİ VE ERİMTAN ARKEOLOJİ VE SANAT MÜZESİ BİZANS MÜHÜRLERİ

Ececan KIRLI
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
Danışman: Prof. Dr. Oğuz KOÇYİĞİT
15/01/2026, 138

Çalışmanın konusunu oluşturan Bizans dönemi kurşun mühürleri hakkında incelemeye başlamadan önce, mühürlerin tarihsel sürecinden bahsedilmiştir. Ardından Bizans toplumunda mühürün yeri, malzeme çeşitleri, üretim teknikleri, kullanım alanları, mühür üzerinde görülen yazıtlar ve tasvirler hakkında genel bilgilerden sonra Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesinde bulunan 12 adet Bizans dönemi kurşun mühür tarihsel, tipolojik ve epigrafik anlamda incelenmiş olup; mühürler üzerinde bulunan ünvanlar, meslek grupları, ikonografik çözümlemeler, ulaşılabilen kişi isimleri ve bu kişilerin tarihteki yeri, önemi incelenmiştir. Bu doğrultuda tarihlendirme yapılmış olup, dönemin mühürler üzerindeki moda anlayışı olan karakteristik özellikler belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mühür, Kurşun Mühür, Sigillografi, Bulla, Thema.

ABSTRACT

THE BYZANTINE SEAL TRADITION AND THE BYZANTINE SEALS IN THE ERIMTAN ARCHAEOLOGY AND ARTS MUSEUM

Ececan KIRLI

Çanakkale Onsekiz Mart University

School of Graduate Studies

Department of Art History Master's Degree

Superviser: Prof. Dr. Oğuz KOÇYİĞİT

15/01/2026, 138

Prior to undertaking the analysis of the Byzantine lead seals that form the subject of this study, the historical development of seals is first outlined. This is followed by a general overview of the role of seals within Byzantine society, including discussions of material types, production techniques, functions, and areas of use, as well as the inscriptions and iconographic representations encountered on seals. Subsequently, twelve Byzantine lead seals preserved in the Erimtan Archaeology and Arts Museum are examined from historical, typological, and epigraphic perspectives. In this context, the titles and professional groups recorded on the seals, their iconographic features, the identifiable personal names, and the historical roles and significance of these individuals are analyzed. On the basis of these evaluations, the seals are dated, and the characteristic features reflecting the stylistic tendencies and prevailing modes of the period are identified.

Keywords: Seal, Lead Seal, Sigillography, Bulla, Thema.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

JÜRİ ONAY SAYFASI …… i
ETİK BEYAN ……..…….... ii
TEŞEKKÜR ……..……. iii
ÖZET ……..…… iv
ABSTRACT……..…….. v
İÇİNDEKİLER ……..…… vi
SİMGELER VE KISALTMALAR ……..……. viii
RESİMLER LİSTESİ ……..…….. ix

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amaç ve Kapsamı ……... 1
1.2. Kullanılan Yöntemler ……..… 2
1.3. Konu ile ilgili Kaynak ve Araştırmalar ……..… 4

İKİNCİ BÖLÜM
MÜHÜR ve MÜHÜRCÜLÜĞÜN KISA TARİHİ 8

2.1. Mühür ve Mülkiyet Kavramı …… 8
2.2. Bizans Öncesi Dönemlerde Mühürcülük ……... 9

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
BİZANS TOPLUMUNDA MÜHÜR VE MÜHÜRCÜLÜK 11

3.1. Mühür Çeşitleri …….. 12
3.1.1. Gündelik Kullanıma Yönelik Mühürler ……... 12
3.1.2. Dini Kullanıma Yönelik Mühürler ……... 16
3.2. Malzeme …… 20
3.3. Üretim . …….. 26
3.4. Kullanım Şekilleri ……..… 29
3.5. Yazıtlar ve Sahneler ……... 33

3.5.1. Yazıtlar …….. 33
3.5.2. Tasvirler ve Bezemeler …….. 37

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ERİMTAN ARKEOLOJİ VE SANAT MÜZESİ 67

4.1. Müze Koleksiyonu ve Teşhir – Tanzimi ……. 67
4.2. Bizans Eserleri ……..... 68

BEŞİNCİ BÖLÜM
ERİMTAN ARKEOLOJİ ve SANAT MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ 73
BİZANS DÖNEMİ KURŞUN MÜHÜRLERİ

ALTINCI BÖLÜM
KATALOG 75

YEDİNCİ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ 89

KAYNAKÇA ……..…… 113
SÖZLÜK ……..……... 139
EK 1 ŞEKİLLER ……..…….. 141

SİMGELER ve KISALTMALAR

Bknz.	: Bakınız
BZ	: Byzantinische Zeitschrift
Çev	: Çeviren
DOP	: Dumbarton Oaks Papers
ed.	: Editör
Kat. No	: Katalog Numarası
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
ODB	: Oxford Dictionary of Byzantium
PBE	: Prosopography of the Byzantine Empire
PBW	: Prosopography of the Byzantine World
PMBZ	: Prosopographie der mittelbyzantinischen Zeit
s.	: Sayfa
SBS	: Studies in Byzantine Sigillography
ss.	: Sayfa Sayıları
V.	: Volume

RESİMLER DİZİNİ

Resim No	Resim Adı	Sayfa No
Resim 1.	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Silindir Mühür Örnekleri.	9
Resim 2.	Anadolu Medeniyetleri Müzesi Damga Mühür Örnekleri.	10
Resim 3.	Arka yüzünde kumaş izi bulunan Kommerkiarios mührü, (DO Seals 5 no. 23.3).	13
Resim 4.	Amphora boynunda damga mühür örneği, (Bayrak, 2011: kat. no.21).	14
Resim 5.	Amphora boynunda damga mühür örneği, (Bayrak, 2011: kat. no. 105).	14
Resim 6.	Amphora boynunda damga mühür örneği, (Bayrak, 2011: kat. no. 126).	14
Resim 7.	İstanbul Yenikapı Kazılarında Bulunan Mühürlü İstiridye (Tekocak ve Mimiroğlu, 2010).	15
Resim 8.	Evlilik Yüzüğü (Dumbarton Oaks, BZ.1947.18).	15
Resim 9.	Burdur Arkeoloji Müzesi, Pişmiş Toprak Ekmek Mühürleri.	17
Resim 10.	Selanik Bizans Kültürü Müzesi, Ekmek Mührü ve Kaşık.	17
Resim 11a-d.	Dip kısmı mühür baskılı kalis örneği, (Dumbarton Oaks, BZ.1955.18).	18
Resim 12a-b.	Mühür baskılı paten örneği, (Dumbarton Oaks, BZ.1924.5).	18
Resim 13a-c.	Mühür baskılı kase veya kalis ayağı (?), (Dumbarton Oaks, BZ.1963.36.24).	19
Resim 13d-e.	Kase veya kalis ayağından (?) detay, (Dumbarton Oaks, BZ.1963.36.24).	19
Resim 14a-b.	Hilandar Katholikon'u Narteks'sinde bulunan fresk (Dionysopoulos - Milanovic, 2023).	22
Resim 15a-b.	II. Andronikos'un İsa'ya Khyrsobullos uzattığı tasvir edilen Khyrsobullos örneği (Byzantine & Christian Museum, 00534).	23
Resim 16a-b.	XI. Konstantin Khrysobullos'u ve altın bulla, (Quora, 2025).	24

Resim 17	II. Andronikos'un 1299 tarihli khrysobullos'u (Hilandar, 2025: 1).	25
Resim 18.	Boş mühür Pulu, (Dumbarton Oaks, BZ.1955.1.5121).	26
Resim 19.	Boulloterion örneği, (Cheynet, 2021).	27
Resim 20a-b.	Demir boulloterion örneği, (Harvard Art Museum, 1951.31.6).	27
Resim 21.	Boulloterion örneği, (Classical Numismatic Group Müzayede Evi).	28
Resim 22.	Gümüş Boulloterion örneği, (Concordia Numismatic Müzayede Evi).	29
Resim 23.	III. Alexius Khrysobullos'u (Elpenor, 2025).	30
Resim 24.	Aynaroz Protaton Manastırı Anlaşma Metni, MS. 10. Yüzyıl, (Bulgurlu, 2007).	31
Resim 25.	Konstantinopolis Patriği IV. Kallinikos'un mührü.	32
Resim 26.	"Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ" yakarış cümleli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.986).	34
Resim 27.	Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ yakarış cümleli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.750).	34
Resim 28.	"σφραγὶς" yazılı mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1134).	35
Resim 29.	"γραφὰς σφραγίζω" yazılı mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1947.2.1466).	35
Resim 30a-b.	"σκέποις" ve "σκέποις με" yazılı mühür örnekleri, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.2386; BZS.1958.106.5540).	36
Resim 31.	"Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σὲ ἀνατίθημι" yazılı mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.267).	36
Resim 32.	Blok monogram, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.759).	37
Resim 33.	Orans pozisyonda ayakta ve tek başına Meryem tasvirli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.3238).	39
Resim 34a.	Meryem'in iki selvi arasında, ayakta tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.2783).	40

Resim 34b. Meryem'in iki ağaç arasında tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.3764). 40

Resim 35. Meryem'in büst olarak tasvir ediliği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.3237). 40

Resim 36. Meryem ve madalyon içerisinde bebek İsa tasvirli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.3211). 41

Resim 37. Meryem'in kucağında bebek İsa'yı taşırken tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.2974). 42

Resim 38. Meryem'in madalyon içerisindeki İsa portresine dönük tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.3009). 42

Resim 39a. Meryem'in arkalıklı tahtta otururken tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.1374). 43

Resim 39b. Meryem'in arkalıksız tahtta otururken tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.5650). 43

Resim 40a. Ayakta duran, elinde incil tutarken tasvir edilen Aziz Nikolaos mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.5531). 44

Resim 40b. Sol elinde incil tutan büst olarak tasvir edilen Aziz Nikolaos mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1481). 44

Resim 41a. Ayakta dururken tasvir edilen Aziz Georgios mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.581). 45

Resim 41b. Büst olarak tasvir edilen Aziz Georgios mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1955.1.2298). 45

Resim 42a. Ayakta dururken tasvir edilen Aziz Demetrios mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1453). 46

Resim 42b. Büst olarak tasvir edilen Aziz Demetrios mühür örneği (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.2608). 46

Resim 43a. Latin Haçı mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.589). 47

Resim 43b. Patrik Haçı mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.3626). 47

Resim 44a. Ayakta dururken tasvir edilen İsa mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.535). 48

Resim 44b. Büst olarak tasvir edilen İsa mühür örneği (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.42). 48

Resim 45a. İsa'nın arkalıklı tahtta otururken tasvir edilen mührü örneği (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1674). 49

Resim 45b. İsa'nın arkalıksız tahtta otururken tasvir edilen mührü örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1958.106.598). 49

Resim 46a. Başmelek Mikhael'in büst olarak tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.943). 50

Resim 46b. Başmelek Mikhael'in büst olarak tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.1607). 50

Resim 47. Başmelek Mikhael'in ayakta, kanatları açık tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1955.1.2909). 51

Resim 48. Meryem'in iki aziz arasında tasvir edildiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1348). 51

Resim 49a. Stavrosis sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.1540). 53

Resim 49b. Stavrosis sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1958.106.5613). 53

Resim 50a. Anastasis sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.2082). 54

Resim 50b. Anastasis sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1958.106.4478). 54

Resim 51. Metamorphosis sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1595). 54

Resim 52a. Koimesis sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.3047). 55

Resim 52b. Koimesis sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1958.106.4687). 55

Resim 53a. Khairetismos sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.2408). 56

Resim 53b. Khairetismos sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.3714). 56

Resim 54a. Vaftiz sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1947.2.1781). 57

Resim 54b. Vaftiz sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1955.1.1764). 57

Resim 55a. Meryem'e Müjde sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4098). 58

Resim 55b. Meryem'e Müjde sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4099). 58

Resim 55c. Meryem'e Müjde sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4096). 58

Resim 56. İmparatorun taç giyme sahneli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4329). 60

Resim 57a. İmparator Alexius'un ayakta betimlendiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4338). 61

Resim 57b. İmparator Constantine Doukas Komnenos Palaiologos'un ayakta betimlendiği mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1948.17.4293). 61

Resim 58a. Aslan figürlü mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.4255). 62

Resim 58b. Kartal figürlü mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.1630). 62

Resim 59a. Kuş figürlü mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4461). 63

Resim 59b. Tavus kuşu figürlü mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1977.34.11). 63

Resim 60. At figürlü mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4466). 63

Resim 61. Grifon figürlü mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.1289). 63

Resim 62. Grifon veya ejderha (?) figürlü mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1958.106.800). 64

Resim 63. Efsanevi yaratık figürlü mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1947.2.1037). 64

Resim 64.	Bitkisel bezemeli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1958.106.3809).	65
Resim 65a.	Sekiz kollu yıldız, geometrik desenli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1958.106.3281).	65
Resim 65b.	Sekiz kollu yıldız, geometrik desenli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1947.2.842).	65
Resim 66.	Geometrik, soyut desenli mühür örneği, (Dumbarton Oaks BZS.1955.1.4495).	66
Resim 67a.	Rozet desenli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.321).	66
Resim 67b.	Rozet desenli mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.854).	66
Resim 68.	Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'nden görünüm. (Erimtan, 2025:1)	67
Resim 69a-c.	Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Koleksiyonundaki çeşitli eserler.	68
Resim 70a-c.	Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Koleksiyonu Bizans eserleri.	69
Resim 71a-c.	Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Koleksiyonu Bizans eserleri.	71
Resim 72.	Mikkinas Patrikios ve Gregorios, hypatos ve kommerkiarioi mührü (Zacos and Veglery, 1972: kat. no. 145).	94
Resim 73.	Mikkinas Patrikios ve Gregorios, hypatos ve kommerkiarioi mührü (Oikonomides, 1986: kat. no. 20).	94
Resim 74.	Mikkinas Patrikios ve Gregorios, hypatos ve kommerkiarioi mührü (Cheynet, Gökyıldırım and Bulgurlu, 2012: kat. no. 1.51).	95
Resim 75.	Mikkinas ve Gregorios, Afrika apotheke'sinin genikoi kommerkiarioi mührü, (Oikonomides, 1986: kat. no. 19).	96
Resim 76.	Mikkinas ve Gregorios, Honorias apotheke'sinin genikoi kommerkiarioi mührü, (Bulgurlu, 2007: kat. no. 133).	97
Resim 77.	Mikkinos ve Gregory, Honorias apotheke'sinin general kommerkiarioi mührü, (McGeer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: kat. no. 6.2).	97
Resim 78.	Mikkinos ve Gregory, Honorias apotheke'sinin genikoi kommerkiarioi mührü, (Zacos and Veglery, 1972: kat. no. 152).	98

Resim 79. Mikkinos ve Gregory, Honorias apotheke'sinin genikoi kommerkiarioi mührü, (Zacos and Veglery, 1972: kat. no. 153). 99

BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Amaç ve Kapsamı

Bu çalışma Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'ndeki eser gruplarından olan küçük bir grup kurşun mühür üzerinden yola çıkarak Bizans mühürlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bu mühürler üzerinde yer alan bazı yazı ve lejandlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda mühür sahiplerini tespit etmek; varsa bu kişilerin ünvan ve mesleklerini belirleyerek Bizans toplumu içerisindeki yerlerine vurgu yaparak Bizans sigillografisine katkı sunmak hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda çalışma boyunca genel olarak Bizans kurşun mühürlerinin içeriğini takip etmek ve mühürler üzerinde yer alan yazı ve lejandlar ışığında Bizans toplumu hakkında bilgiler edinmek, bu bilgileri de tarihsel veriler ile desteklemek esas alınmıştır. Bundan dolayı Bizans döneminde mühürlerin kullanım alanları, şekilleri ve ortaya çıkmalarındaki ya da neden yapılmaya ihtiyaç duyulduğundan da bahsedilmiştir. Ancak çalışma başlangıcında mühür ve mülkiyet kavramı ile birlikte Bizans öncesi dönemlerde mühürcülüğün ortaya çıkışı, gelişimi ve önemi gibi önemli bazı konulara da değinilmiş, sonrasında Bizans mühürleri ve mühür geleneği üzerine kapsamlı bilgiler verilerek konunun önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışma kapsamının odağında yer alan ve Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'nde bulunan 12 kurşun mührün tanımlanması, tasniflenmesi, varsa üzerindeki kişilerin tarihteki yeri, meslek grubu, theması, mührün kullanıldığı kentin ismi gibi bilgilere ulaşılarak Bizans mühür geleneği ana hatları ile değerlendirebilmek hedeflendiğinden, öncelikle mühürlerin kapsamlı analizlerinin yapılmasına ihtiyaç duyulmuş ve bunun içinde geniş ve kapsamlı bir katalog çalışması yapılmıştır. Katalog bilgileri ışığında elde edilen verilerin değerlendirilmesi ile Bizans sosyo-ekonomik tarihine katkı sunacağını düşündüğümüz önemli bilgiler elde edilmiştir.

Dolayısıyla küçük bir grup mühür üzerinden elde edilen veriler ışığında Bizans tarihi başta olmak üzere, sanatı, sosyo-ekomik yapısı, siyasi, dini ve askeri yaşamı birbirinden farklı ve değişik alanlarda yorumlar yapılabilmiş, alana katkı sunarak kimi bilimsel sorunun çözümüne öneriler sunulmuştur.

1.2. Kullanılan Yöntemler

Araştırma yöntemi olarak Sanat Tarihi disiplininin en önemli analiz yöntemi olan stil kritiği ya da analoji diyebileceğimiz karşılaştırmalı analiz yöntemi benimsenmiştir. Çalışma bu yöntem ekseninde şekillenmiş, mevcut veriler ve elde edilen bilgiler bu doğrultuda değerlendirilerek alana katkı sunacağı düşünülen sonuçlara ulaşmaya çalışılmıştır.

Bununla birlikte çalışma Bizans kurşun mühürlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda Bizans toplumunu, sosyal, siyasi, dini ve askeri yaşamını anlamaya yönelik olduğundan, esas konuya geçmeden önce okuyucuya mühür kavramı ve mühürcülük hakkında bazı genel bilgiler verilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda tezin ilk bölümünde mühürlerin ortaya çıkışı ve kullanım nedenleri yanında Bizans öncesi dönemlerde üretilerek kullanılan bazı örnekler kısaca ele alınmış, mühür kullanımının gelişimi ve çeşitleri özetlenmeye çalışılmıştır.

Ardından Bizans döneminde mühür ve mühürcülüğün gelişimi konusu detaylıca ele alınmış, dönemin mühürcülüğü hakkında genel bilgiler verilmiş ve kurşun mühürler üzerinde karşılaştığımız yazıtlar ve sahneler başlıklar halinde incelenerek, ilerleyen bölümlerde karşılaşacağımız mühürler için ön bilgi sağlamıştır. Bu bağlamda dini ve gündelik kullanıma yönelik mühürler, bu mühürlerin kullanım nedenleri, mühürlerin üretimi, mühürlerin malzeme çeşitleri ve en sonunda Bizans mühürleri üzerinde sıklıkla karşımıza çıkan yazıtlar, tasvirler ve bezemeler örneklendirilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, tezimizin odağında yer alan mühürlerin korunduğu Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, mühürler ile ilişki kurulabilmesi bakımından müzenin Bizans eser grupları ve koleksiyonun genel durumu hakkında bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölüm ise Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi koleksiyonunda yer alan 12 adet Bizans Dönemi kurşun mührü hakkında detaylı bilgilerin yer aldığı, eserlerin bütüncül olarak değerlendirildiği ve nicel bir takım verilerin sunulduğu bölümdür. Bir takım istatistiksel veriler ve genel değerlendirmeler yapılarak, mühürler hakkında temel bazı bilgiler bu bölümde yer alır.

Dördüncü bölüm ise çalışmamızın omurgası olarak kabul edebileceğimiz katalog kısmını oluşturmaktadır, ki burada mühürlerin daha önce Müze envanter defterlerinde yer alan numara ve depo sırası gibi kimi içerik bilgilerine sadık kalınarak detaylı bir tanımlamadan geçirilmeleri esas alınmıştır. Müzeden alınan özel izinle depolarından çıkarılarak üzerlerinde teknik çalışmalar yapılan ve fotoğrafları çekilen mühürlerin ilk olarak ön ve arka yüz lejandları tespit edilmiş, bu lejandlar kısaltma halinde yazılmışsa, açık hali katalog fişlerinin alt kısmına eklenmiştir. Daha sonra ise mühürler üzerindeki lejand açıklamaları çevrilerek, Türkçe anlamları belirlenmeye çalışılmıştır. Monogram içeren mühürler içinse olası isim ve ünvanlar tespit edilmeye, bunların kaynaklarda karşılıklarının bulunmasına gayret edilmiştir. Mühür üzerinde okunan kişi ismi, dönemi ve ünvanı göz önünde bulundurularak analojik değerlendirmeler yapılmış, benzer mühür örnekleri taranmıştır. Bunun için temel başvuru eserleri ve kataloglar yanında, Dumbarton Oaks koleksiyonunun online web sitesi sıklıkla başvurduğumuz kaynaklar arasındadır. Bununla birlikte kişilerin ünvanı, mesleği, tarihte daha önce isminin geçip geçmediği gibi bilgiler edinmek için PmbZ, PBE, PBW gibi konu ile ilgili önemli internet kaynakları taranmış, bu kaynaklardan edinilen bilgiler sayesinde mühürlerin benzer örnekleri keşfedilmiştir.

Benzer örnekler adı altında incelediğimiz mühürler, şahısların mevcut mühürlerinden önceki veya sonraki, ya da aynı ünvana ve/ya mesleğe sahip olduğu mühürlerdir. Aynı lejand ve kompozisyonda olan mühürler ve aynı matrisle üretilmiş olan mühürler paralel mühürler grubunda incelenmiştir. Ayrıca benzer kompozisyonda veya mühür yüzeyinde tekrarlanan monogram olması durumunda benzer mühür örnekleri karşılaştırılma yapılabilmesi açısından benzerler kısmına eklenmiştir.

Çalışmamızın son bölümü olan beşinci bölümde ise katalog kısmında kısa bilgileri verilen mühürler bu kez detaylı olarak incelenmiş ve analiz edilerek değerlendirilmişlerdir. Taranan kaynaklardan elde edilen bilgiler doğrultusunda erken dönem mühürlerinden olan

monogramlı mühürler, haçlı monogram ve blok monogram olarak iki ayrı başlık altında ele alınmış, bu tiplerin genel özelliklerine değinilmiştir. Sonraki döneme ait mühürlerde ise varsa şahıs adı, ünvanı, meslek ve ait olduğu bölge gibi bilgiler doğrultusunda araştırma yapılmış olup, kaynaklarda şahıs isimleri araştırılmış, kimi zaman kaynaklarda bu şahısların mevcut mühürden öncesi dönem ve sonraki dönemlerine ait mühür örneklerine rastlanmıştır. Mühürler üzerinden süreci ve sürekliliği takip etmemiz, bu bilgilerin tarihi kaynaklarla desteklenmiş olması açısından önem taşımaktadır.

1.3. Konu İle İlgili Kaynak ve Araştırmalar

Bizans kurşun mühürleri ile ilgili olarak araştırma tarihinin 18. yüzyılın ortalarına dek uzandığı kabul edilir. Bu dönemde oldukça basit ve bazı koleksiyonlarla ilgili genel bilgilerden oluşan çalışmaların bir yüzyıl sonra kataloglar ve mühürlerle ilgili detaylı bilgiler içeren çalışmalara evrildiği görülür (Bulgurlu, 2007, 9-10).

1879 yılında Schlumberger'in İstanbul kökenli kurşun mühürler üzerine çalışmalar yapmaya başlaması ve 1884 yılında 'Sigillographie de L'Empire Byzantin' adlı kitabında hem kendi koleksiyonunu hem de tespit edebildiği diğer koleksiyonlardaki önemli mühürleri yayımladığı eseri Bizans kurşun mühürleri üzerine yapılmış en erken ve kapsayıcı çalışmadır. Bu eser mühürlerin sınıflandırılması ve tarihlendirilmesi konusunda halen daha geçerliliğini koruyan kaynak bir kitap olup, önemli bazı mühürlere ait çizimlerin varlığı çalışmayı oldukça değerli kılar (Schlumberger 1884).

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde mühürler konusuna ilgi giderek artmaya başlamış olup, İstanbul'da bulunan Rus Arkeoloji Enstitüsü'nün bünyesinde bulunan mühür koleksiyonunun Pançenko tarafından 1908 yılında kapsamlı bir katalog olarak yayımlandığını görebiliriz (Pançenko 1908). Yine bu dönemde Atina Nümismatik Müzesi koleksiyonunun Konstantopoulos tarafından 1902-1910 yılları arasında bir grup makale ile tanıtılması ve devamında bunların 1917 yılında kapsamlı bir katalog ile ele alınması da oldukça değerlidir (Konstantopoulos 1917). Benzer şekilde 1913 yılında Bergama'daki arkeolojik kazılarda ele geçen küçük bir grup kurşun mührün de Regling tarafından yayımlandığı görülür (Regling 1913).

İlerleyen dönemlerde ise Laurent'in 1930'lu yıllarda İstanbul'da bulunmuş olan mühürler üzerine yaptığı değerli çalışmalar ve değişik koleksiyonlarda bulunan bir kısım mühür üzerine hazırladığı kataloglar mühür bilimin gelişimine katkı sunmuşlardır (Laurent 1929-1930). Fakat Laurent'in bu alana en büyük katkısı şüphesiz Schlumberger'in hazırladığı eseri tamamlayıp daha da geliştirdiği büyük corpus'udur. Bu eserde kilise mühürlerini de kapsayan oldukça kapsamlı bir katalog sunmuştur (Laurent 1963). Bu eserin devamı niteliğinde olan ve devlet idaresi ile ilgili mühürleri kapsayan çalışmalar ise ancak onun ölümünden sonra 1981 yılında Nesbitt ve Seibt tarafından hazırlanarak yine onun adıyla yayımlanmışlardır (Laurent 1981).

Bir diğer önemli çalışma ve Bizans mühürlerinin bilinmesinde büyük katkı sağlayan eserin ilk bölümü Zacos ve Veglery tarafından ilk olarak 1972 yılında ve sonrasında 1984 yılında yayımlanarak büyük bir boşluğu doldurmuştur (Zacos and Veglery 1972; Zacos 1984).

Yine Seibt tarafından Avusturya'da bulunan Viyana Kunsthistorisches Museum başta olmak üzere çeşitli müze ve koleksiyonlara çok sayıdaki mühür ele alınmış ve bunlar bir araya getirilerek yayımlanmıştır (Seibt 1978).

Bunlardan başka Fransa'da bulunan ve Anadolu'dan gittikleri anlaşılan çok sayıdaki kurşun mühür tarihçi Cheynet, numismat Morrisson ve Seibt tarafından 1991'de yayımlanarak bilim dünyasına tanıtılmıştır (Cheynet, Morrisson and Seibt 1991).

Bizans kurşun mühürleri ile ilgili olarak bilinen en büyük koleksiyonlardan birine sahip olan Amerika'daki Dumbarton Oaks koleksiyonu ise Atina Üniversitesi'nden Oikonomides ve Nesbitt'in editörlüğünde bir ekip tarafından incelenmiş ve mühürlerin bir kısmı yayımlanmıştır (Oikonomides – Nesbitt, 1991; 1994; 1996). Bu mühürler arasında Anadolu ve Ege başta olmak üzere İtalya, Balkanlar ve Karadeniz'den çok sayıda örnek yer almaktadır.

Bununla birlikte Dumbarton Oaks'ın çeşitli bilimsel faaliyetlerle Bizans mühür biliminin gelişimine önemli katkılar sunduğu, önemli yayınlarla bu alana destek verdiği görülür. Bunladan biri 1986 yılında toplanan 17. Uluslararası Bizans Araştırmaları kongresi

olup, bu kongrede kurşun mühür çalışan çok sayıda bilim adamı bir araya gelerek çalışmalarını paylaşma fırsatı yakalamıştır. Burada sunulan bildirilerin enstitü tarafından *Studies in Byzantine Sigillography* (SBS) adı ile altı cilt olarak Oikonomides'in editörlüğünde yayınlanması ise ayrıca önemlidir. Zira kurşun mühürler ile ilgili en son bilgileri ve yeni bulunan mühürleri bu yayınlar ile takip etmek mümkün olabilmektedir.

Bizans kurşun mühürleri ile ilgili olarak en geniş koleksiyonlardan birine sahip olan İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndeki eserler ise ilk olarak 1910'lu yılların başında, Ebersolt tarafından (Ebersolt 1911) ancak küçük bir bölümü ele alınarak yayımlanmıştır. Bundan sonra ise Laurent'in bu zengin koleksiyon içerisindeki bir kısım mühürler üzerine çalıştığı ancak bu çalışmalarını yayımlamadığı anlaşılır. Aradan geçen uzun bir zaman sonunda, ancak 1991 yılında, müze koleksiyonundan sadece imparator ailelerine ait oniki mührün Müller ve Henning tarafından yayımlandığı görülür.

Devamında ise, bugün için hem bu alandaki en önemli Türkçe kaynak hem de İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan bu büyük koleksiyona dair en kapsamlı çalışma olarak Vera Bulgurlu'nun "İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bir Grup Bizans Kurşun Mühürlünün Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinden oluşturduğu (Bulgurlu 1998), "Bizans Kurşun Mühürleri" isimli kitabını hazırladığı söylenebilir (Bulgurlu 2007). Kitaptaki bilgiler bugün hala geçerliliğini koruyup, Türk araştırmacılar için başlıca başvuru kaynağı olmaktadır. Nitekim, kendisinin oldukça kapsamlı olarak hazırladığı bu eserin kataloğu çok sayıda Bizans kurşun mührünü içermekle birlikte, eser içerisinde Bizans sigillografisi ve mühür biliminin gelişimi başta olmak üzere, mühürlere ilişkin oldukça önemli bilgiler ve içerikler yer almaktadır.

Bizans kurşun mühürleriyle ilgili bir başka tez çalışması ise Doğukan Çağlayan'ın yakın zamanda hazırladığı "Bergama Müzesi Bizans Dönemi Kurşun Mühürleri Koleksiyonu" isimli yüksek lisans tezidir (Çağlayan 2019). Ayrıca Şeniz Yener'in "Laodikeia'da Bulunan Kurşun Mühür Baskıları" isimli doktora tezi de benzer şekilde yakın dönemde hazırlanan çalışmalar arasında yer alır (Yener 2022).

Bütün bu çalışma ve eserler haricinde ülkemizde yapılan kazılarda ele geçen mühürler üzerine yazılan kazı raporları ve makalelerinde konu ile ilgili bilgi boşluğunu

doldurdukları kabul edilebilir. Özellikle son yıllarda ülkemizde Ortaçağ tabakalarının büyük ilgi kazanması ve Amorium, Anaia, Mokissos, Demre ve Komana gibi artan Bizans kazıları ile bu konuda önemli çalışmanın yapıldığı görülür. Ayrıca ülkemizde yine son yıllarda Bizans mühürleri üzerine popüler bazı yayınlar, kurslar ve çeşitli atölyelerle önemli bilgi boşluğunun doldurulduğu, Bizans sigillografisi alanında yetişen uzman sayısının artış göstermesi ve buna bağlı olarak da mühür çalışmalarının sayısal olarak artış gösterdiği kabul edilebilir…

İKİNCİ BÖLÜM
MÜHÜR ve MÜHÜRCÜLÜĞÜN KISA TARİHİ

2.1. Mühür ve Mülkiyet Kavramı

Mühür kelimesi köken olarak Farsça *mühr*'den gelir ve Grekçe σφραγίζ (Lat. sigillum) olarak tanımlanır. Bununla birlikte mühür kelimesi baskıyı yapan alet ve bunun sonucunda oluşan izi ifade etmektedir (Nesbitt, 1991: 1859). Günümüzde mühür ile *bulla* aynı anlamda kullanılır (Taş ve Bozkurt, 2006: 528). Mühürler farklı şekil ya da formlardan oluşur, üzerilerinde mühür sahibinin adının kısaltması, monogramı ya da ait olduğu kişinin mesleğini ve rütbesini tanımlayacak ifadeler yer alabilir. Bu açıdan mühürler, üzerinde bulunduğu nesnelere aidiyet kazandırarak bireyin tanımlayıcı unsuru olup, bir anlamda imzası sayılmaktadır.

Zaman içerisinde mühür üzerinde taşıdığı ünvan ya da görevlerle gücün ve sosyal sınıfın sembolü haline gelmiştir (Oikonomides, 1985: 3). Ancak temel işlevi olan imza ve gizliliği sağlayan bir kilit olma özelliği önemini her zaman korumuştur. Mühürler mektup gibi belgelerin gizliliğini korumak, nesnelerin sahipliğini göstermek, ferman gibi herkesin görmesi gereken belgelerin geçerliliğini ve doğruluğunu onaylamak ya da rölik gibi önemli eşyaların gerçekliğini tasdik etmek gibi pek çok farklı amaçlar için kullanılmıştır (Cheynet, 2021: 320-321).

Ayrıca tüccarlar da tarih boyunca mallarının nakliye sırasında güvenliğini sağlamak ve yine üretilen ürünlerin kalitesinin güvenirliğini ifade etmek ya da kontrol etmek amacıyla mühür kullanmıştır. Bu mühürleme işlemi, gümrükleme için olabileceği gibi malların garantisini ve kalitesini belgelemek için de yapılabilmekteydi. Mühür, doğrudan malın üzerine ya da amphora gibi nakliye ya da saklama kaplarının, ipek gibi tekstil ürünlerinin konulduğu çuvalların üzerine basılmaktaydı (Bulgurlu, 2007: 9).

Mührün kalitesi ise gönderilecek adresin ve gönderilen metnin önem derecesine göre seçilmekteydi (Darrouzes, 1969: 113-116; Verpeaux, 1969: 172). Bizans toplumunda ekonomi, eğitim, din, sosyal yaşam gibi pek çok faktör devletin denetimi altındaydı. Bu

sebeple farklı alanlarda çok sayıda memur ve görevli mevcuttu. Bu memur ve görevliler arasındaki yazışmalar, imparatorluk ailesinin yazışmaları, saray yazışmaları, kilise yazışmaları, idari mektuplar, yabancı devletlerle olan yazışmalar, esnaf yazışmaları ve özel yazışmalar gibi farklı önem derecesine sahip birçok mektup türü vardı. Bu yüzden kullanılan mühür malzemelerinde de çeşitlilik gözlemlenir (Galavaris, 1959: 264).

2.2. Bizans Öncesi Dönemlerde Mühürcülük

Mühürlerin insanoğlunun yerleşik hayata geçişi olan Neolitik dönemden itibaren kullanıldığı bilinmektedir (Feind, 2010b: 133). Bu dönemde üretimin artmasıyla birlikte ürünleri denetleme ve üretilenlere kimlik kazandırılması ihtiyacı oluşmuştur. Böylece mühür kullanımına ihtiyaç duyulmuştur (Fiandria, 2003: 32).

Kalkolitik ve Tunç Çağı'nda mühürler silindir ve damga mühür olarak karşımıza çıkar (Resim 1-2). Mısır ve Anadolu'da düz damga biçimli mühürler kullanılırken, Mezopotamya etkisiyle geliştiği düşünülen İran mühürleri silindir biçimlidir. Ayrıca Mezopotamya ve Mısır'da mühür yapımında yarı kıymetli taşların da kullanıldığı bilinmektedir (Taş ve Bozkurt, 2006: 528).

Resim 1. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Silindir Mühür Örnekleri.

Resim 2. Anadolu Medeniyetleri Müzesi Damga Mühür Örnekleri.

Bununla birlikte Bizans öncesi dönemde kullanılan mühürler kil, taş ve kemikten yapılırken; zamanla kurşun, altın ve gümüş gibi madenler ve bal mumu da mühür yapımında kullanılmaya başlamıştır.

Bizans Dönemine gelindiğinde de mühürler genellikle kurşun, altın, gümüş ve bal mumundan yapılmaktaydı. Ancak altın ve gümüş mühürlerin özel durumlar ve kişiler arasında kullanıldığı bilinir (Oikonomides, 1985: 6). Altın mühürler imparatorun yabancı devletlerle olan belgelerinde kullanılırdı ve bu mührün ağırlığı gönderilen yerin önemine göre değişkenlik gösterebilirdi. Altın mühürler genellikle sikkelerde kullanılan ağırlık olan altın nomisma ağırlığına yakın olarak tercih edilirdi. Ayrıca altın mühürlerin Athos dağındaki bazı önemli belgeleri korumak için kullanıldığı da bilinmektedir. Tüm bunlara karşılık, Bizans toplumunda mühür kullanımı en yoğun olan malzeme kurşundur. Kurşunun erime noktasının düşük olması, ulaşılabilirliğinin altın ve gümüşe kıyasla daha kolay olması; ekonomik anlamda daha uyguna mal edilebilir olması ve dayanaklılığı nedenleriyle günümüze çok sayıda kurşun mühür ulaşmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİZANS TOPLUMUNDA MÜHÜR VE MÜHÜRCÜLÜK

Antik Çağ'da yazının büyüsel bir güce sahip olduğu kabul edilmekteydi. Dua içerikli yazıların koruyucu bir etki oluşturduğuna inanıldığından, bireylerin hem kendilerini hem de sahibi olduğu eşyalara dini isimler, işaretler ve dualar kazıttığı bilinmektedir. Günlük nesneler koruyucu olduğuna inanılan yazıyla mühürlenerek ilahi varlığın koruması altına alınmaktaydı. Bu amaçla üretim malzemesi olan Amphoraların, kil malzemelerin ve ahşap malzemelerin damgalanarak mühürlendiği bilinmektedir. Roma ve Geç Roma Dönemlerinde koruma amacıyla kullanılan bu gelenek, Bizans Döneminde hıristiyanlaştırılarak kullanımına devam etmiştir (Caseau, 2012: 115-16).

Bizans toplumunda dönemi kurşun mühürleri üzerinde yazan bilgiler doğrultusunda ait olduğu kişi ya da mühür sahibi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Kişinin adı, soyadı, ünvanı, rütbesi ya da bazı durumlarda görevli olduğu bölge gibi bilgiler bu mühürler üzerinde yer alabilir. Erken dönemlerde ünvan ve rütbeler mühürlerin en önemli belirleyici unsurları iken MS 10. yüzyıla gelindiğinde artık mühürlerin üzerinde sıklıkla soyadına da yer verildiği görülür.

Kurşun mühürler üzerinde yer alan tanımlayıcı bilgiler genellikle mühür sahibinin vaftiz adı, imparatorun vermiş olduğu rütbe ve görevleri yanında soyadı hatta kimi zaman da yaşadığı bölge esas alınarak belli bir sıra ve hiyerarşi içinde yazılırdı (Cheynet, 2021: 321).

Kurşun mühür üzerinde yer alan bu bilgiler Bizans'ın sosyal, siyasi ve dini yaşamı hakkında önemli bilgiler barındırır. Ayrıca yine mühürler üzerinden yabancı devletlerle ilişkiler, memurlar arası hiyerarşi, askeri ilişkiler, Bizans tarihinin soylu aileleri hakkında bilgilere ulaşılmaktadır (Cheynet and Caseau, 2012: 134).

Bu anlamda kurşun mühürler Bizans kültürünü, ekonomisini, toplumsal ve siyasi bilgileri edinmemiz açısından oldukça önemlidir.

3.1. Mühür Çeşitleri

Bizans toplumunda kurşun mühür kullanımı farklı malzeme gruplarında ve türlerde gözlemlenir. Bu mühürleri gündelik kullanıma yönelik mühür grupları ve dini kullanıma yönelik mühür grupları olarak iki gruba ayırmak mümkündür.

3.1.1. Gündelik kullanıma yönelik mühürler

Bu grup içerisinde haberleşme amacıyla kullanılan kurşun mühürler sayıca en fazla olan mühürlerdir. Kimi zaman bir belgenin geçerliliğini kanıtlamak için kullanılmış olup, kimi zaman da bir bilginin muhafaza edilmesi veya gönderen kişinin garantisi amacıyla kullanılmışlardır.

Mühürlenmiş kil objeler üzerine yapılan incelemeler, mühürlerin kimi örneklerde üreticiyi, kimi örneklerde ise üretilen malzemenin sahibini ya da iletilmesi gereken kişiyi ifade edecek şekilde mühürlendiğini göstermektedir. Örneğin kil lambanın alt kısmında üreticisinin, üst kısmında ise sahibinin adıyla mühürlenmiş olduğu bilinmektedir. (Caseau, 2012: 119)

Bizans Döneminde özellikle askeri lojistik kapsamında orduya ait olan atlar ve yük hayvanlarının mülkiyetini belirtmek ve kimi durumda hayvanların resmi kontrol altında olduğunu göstermek amacıyla dağlama/kızgın damga yapıldığı bilinmektedir (Grünbart and Metaxas, 2004: 179).

Gündelik kullanıma yönelik mühür gruplarından bir diğeri olan ticari amaçlı mühürlerdir. Ticari amaçlı kullanılan mühürlere örnek olarak *kommerkiarios* mühürleri gösterilebilir. Bu mühürlerin Dumbarton Oaks koleksiyonunda (Dumbarton Oaks 2024:1) yer alan bazı örneklerde görülen kumaş izleri bunların kumaş torbaların üzerine baskı yapılarak kullanıldıklarını gösterir (Resim 3). Akşehir Müzesi'nde bulunan bir Bizans kurşun mühründe de tıpkı bu şekilde arka yüzünde kumaş izleri bulunan bir mühür vardır (Tekocak ve Mimiroğlu, 2010: 115).

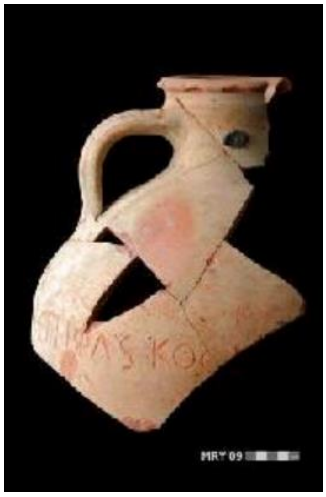

Resim 3. Arka yüzünde kumaş izi bulunan Kommerkiarios mührü, (Dumbarton Oaks, 2024: 1)

Bilinmektedir ki üreticiler malzemelerinin kalitesini ve sağlamlığını garantilemek, bir nevi ürünlerin kontrol edildiğini kanıtlamak için ürünlerin üzerine mühür damgalar vurabilmektedir. Bu yüzden ticari kullanıma yönelik mühürleme yöntemlerinden biri yine üretilen malların üzerine damgalanmış baskı mühürlerdir. İstanbul Yenikapı Limanı kazılarında bulunan farklı ebatlardaki amphoralarda bu şekildeki örnekler sıklıkla yer alır. Damgalar amphoraların boynunda, kulbunda ve kulbun bağlandığı yerlerde olabilmektedir (Resim 4 – 5), (Bayrak, 2011: kat. no. 105 ve 126). Bu amphoralara sabitlenen mühürlerden biri üzerinde üreticiye atfedilmiş olan monogram rahatlıkla görülür (Resim 6), (Bayrak, 2011: kat. no. 21).

Resim 4. Amphora boynunda damga mühür örneği, (Bayrak, 2011: kat. no.105).

Resim 5. Amphora boynunda damga mühür örneği, (Bayrak, 2011: kat. no. 126).

Resim 6. Amphora boynunda damga mühür örneği, (Bayrak, 2011: kat. no.21).

Tekocak ve Mimiroğlu'nun belirttiğine göre, İstanbul Yenikapı kazılarında keşfedilmiş olan "*Euranos'un*" yazılı mühürlü istiridye kabuğu, bu tür ticari kullanıma örnek olarak gösterilebilir (Resim 7), (Tekocak ve Mimiroğlu, 2010: 115).

Resim 7. İstanbul Yenikapı Kazılarında Bulunan Mühürlü İstiridye (Tekocak ve Mimiroğlu, 2010)

Gündelik kullanıma ait mühür örneklerinden bir diğeri de dönemin evlilik yüzükleridir. Bunlara örnek olarak Dumbarton Oaks, BZ.1947.18 numaralı altından yapılmış evlilik yüzüğünü gösterebiliriz (Dumbarton Oaks, 2025: 1). Bu yüzükte Aristophanes ve Vigi[l]antia isimleri okunur ve bu isimlerin evlenen eşlere ait olduğu düşünülür. İsimler Grekçe ve negatif yönde yazılmışlardır. Yazının negatif olması yüzüğün mühür baskısında kullanılmış olduğunu düşündürmektedir (Resim 8).

Resim 8. Evlilik Yüzüğü, Dumbarton Oaks, BZ.1947.18, (Dumbarton Oaks, 2025: 1).

3.1.2. Dini kullanıma yönelik mühürler

Roma Döneminde koruma amacıyla kullanılan iyi dilek mühürleri Bizans Dönemine gelindiğinde haç ve dini duaların eklenmesiyle Hıristiyan anlamlar kazandırılmıştır (Caseau, 2012: 117-8). Geç Antik Çağ'da haç kullanımının ebedi yaşamı ve kurtuluşu simgelediğine inanılırdı. Aynı zamanda haçların kötülükleri kovduğu ve koruma sağladığı da düşünülmekteydi. Araştırmalar göstermiştir ki Roma Döneminde sıklıkla kullanılan "sağlıklı yaşam" dilek kalıbı haç biçimli mühürlerde de kullanılmıştır. Böylece dileğin haç kollarına yerleştirilmesiyle Antik inanç Hıristiyanlaştırılmıştır. (Caseau, 2012: 124).

Dini kullanıma yönelik olarak kullanılan kurşun mühürler içerisinde bir diğer grubu ekmek mühürleri oluşturur. Ekmek mühürleri Ökaristi ayininde dağıtılan kutsanmış ekmeğin üzerine basılması için kullanılırlardı. Bronz ve pişmiş toprak örnekleri günümüze ulaşmıştır (Resim 9-10). Ekmek mühürleriyle İsa adının kısaltmaları ve çeşitli şekiller ekmeğin üzerine baskı yöntemiyle uygulanırdı (Meryem Acara, 2020: 37).

Bilindiği gibi ökaristi kelimesi "şükran" anlamına gelmektedir ve Hıristiyan liturjisinin ana ayinini oluşturur. Temeli İsa ve havarilerinin son akşam yemeğine dayanmaktadır. İsa'nın bedenini temsil eden kutsanmış ekmeğin yani *prosphora*'nın ve İsa'nın kanını temsil eden şarabın kutsandığı ayindir. Ayrıca ökaristi ayininde dağıtılan ekmek ve şarap, İsa'nın ölümünü ve ardından gerçekleşecek olan dirilişini sembolize etmektedir (Meryem Acara, 2020: 27).

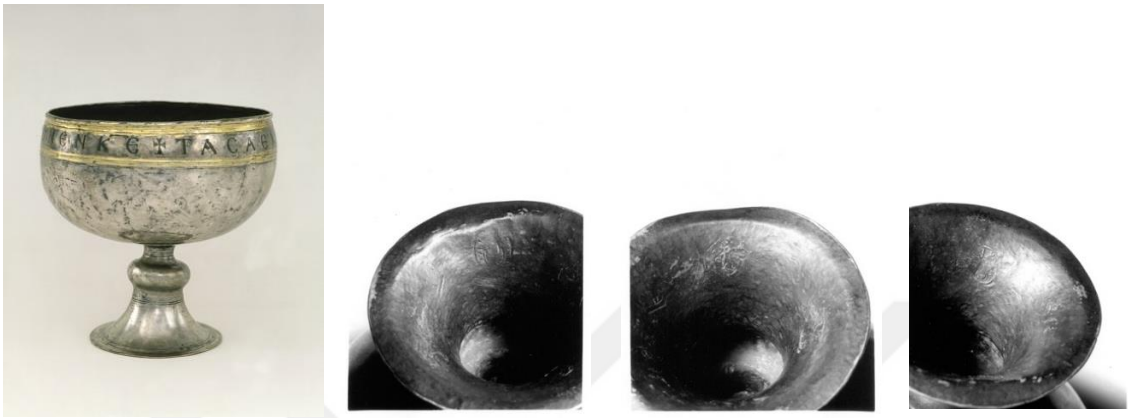
Resim 9. Burdur Arkeoloji Müzesi, Pişmiş Toprak Ekmek Damgaları

Resim 10. Selanik Bizans Kültürü Müzesi, Ekmek Damgası ve Kaşık

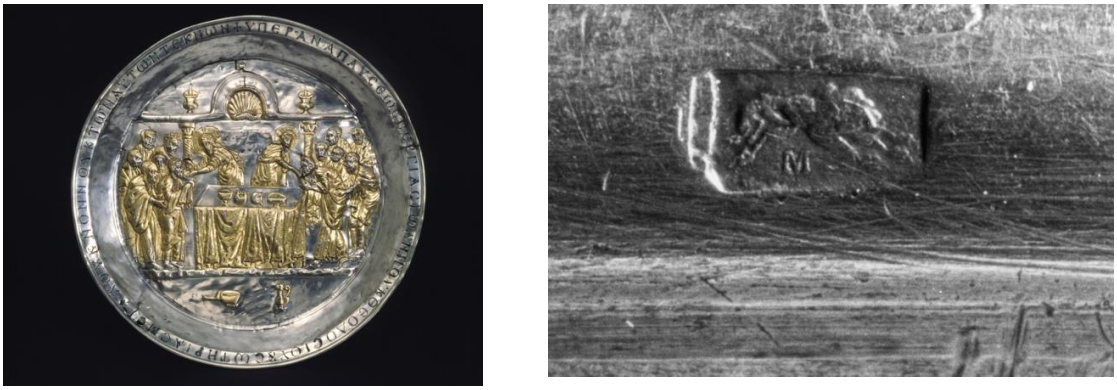
Ökaristi ayininde kullanılan diğer araçlar ise paten, kaşık ve kalis'tir. Şarap İsa'nın kanını temsil eder. Kalis adı verilen kadehlerin içerisindeki şaraba daldırılmış olan ekmeği almak için kaşıklar kullanılır. Ökaristi ayininde kullanılması için kiliseye paten, kalis, kaşık gibi malzemeler bağışlanabilirdi. Bu bağışlar yapılırken kimi zaman malzemenin üzerine bağışçının adı veya monogramı gibi mühür baskılar

yapılabilmekteydi. Dumbarton Oaks BZ.1955.18 (Dumbarton Oaks, 2025: 2) numaralı Riha bölgesinden bulunmuş olan kalis örneğinde eserin imparator Iustinianos (MS 527-65) döneminde üretilmiş olduğunu gösteren çok sayıda baskı mühür görülür. Mühür baskıların tümü kadehin dip kısmındadır (Resim 11a-d).

Resim 11a-d. Dip kısmı mühür baskılı kalis örneği, Dumbarton Oaks, BZ.1955.18, (Dumbarton Oaks, 2025: 2)

Yine Dumbarton Oaks koleksiyonunda yer alan, BZ.1924.5 (Dumbarton Oaks, 2025: 3) numaralı paten, tıpkı kalis gibi Riha bölgesinde bulunmuştur. Kalis'ten farklı olarak imparator II. Iustin (MS 565-78) dönemine tarihlenir, fakat kalis'le birlikte takım olarak kullanıldığı düşünülür. Arka yüzündeki baskı mühür ise rahatlıkla görülebilmektedir (Resim 12a-b).

Resim 12a-b. Mühür baskılı Paten örneği, Dumbarton Oaks, BZ.1924.5, (Dumbarton Oaks, 2025: 3).

Yine Dumbarton Oaks'a ait, BZ.1963.36.24 (Dumbarton Oaks, 2025: 4) numaralı kase veya kalis ayağı olduğu düşünülen Kumluca yakınlarında bulunmuş olan gümüş kap (?) üzerinde de farklı boyutlarda mühür baskılar kullanılmıştır. Bu mühürler içerisinde monogram, haç ve büst açıkça görülür (Resim 13a-e).

Resim 13a-c. Mühür baskılı kase veya kalis ayağı (?), Dumbarton Oaks, BZ.1963.36.24, (Dumbarton Oaks, 2025: 4).

Resim 13d-e. Kase veya kalis ayağından (?) detay, Dumbarton Oaks, BZ.1963.36.24, (Dumbarton Oaks, 2025: 4).

3.2. Malzeme

Bizans mühürlerinin kurşun, bal mumu, gümüş, altın gibi farklı maddelerden yapılmış olduğu bilinir. Ancak günümüze ulaşabilmiş olan en yoğun mühür grubunu kurşun mühürler oluşturur.

Kurşun mühürlerin bu kadar çok kullanılmasının temel sebebi üretim fiyatının uygun olması ve kolay işlenebilir olmasıdır. Bu yüzden imparator da dahil olmak üzere imparatorluk memurları, din yetkilileri ve tüccarlar gibi toplumdan hemen herkes bu kolay işlenebilen ve ucuz kurşun mühürleri tercih etmişlerdir (Cheynet and Caseau, 2012: 133). Ayrıca anonim mühür basmada kullanılan bazı boulloterion'ların birden fazla kişi tarafından ortak olarak kullanılmış olabileceği düşünülür. Bu sayede kurşun mühür kullanımı daha yaygın bir hal almıştır (Oikonomides, 1983: 148).

Bununla birlikte Bizans döneminde bal mumu mühürlerin de sıklıkla kullanıldığı bilinir. Buna karşın bal mumu mühürler kurşun mühürler gibi ne yazık ki günümüze ulaşamamışlardır. Bunun nedeninin çabuk bozulan malzemeden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bal mumu mühürleri İmparator'un annesi, eşi ve çocuklarıyla yazışmalarında kullandığı bilinir (Bulgurlu, 1998: 19). Rahipler de çoğunlukla bal mumu mühürler kullanmışlardır (Cheynet and Caseau, 2012: 134).

Bullos ya da *khrysobullos* olarak isimlendirilen altın mühürler ise özel ve nitelikli eserler olup, genellikle Bizans İmparatorluğu tarafından yayımlanan resmi belgelerde kullanılırlardı (Cheynet, 2021: 321). İmparatorun krallar, papa ve ya patriklerle yapılan resmi yazışmaları bunlar arasında sayılabilir. Çoğunlukla bu belgelerde İmparator tarafından kişi veya manastır gibi kurumlara verilen imtiyazlar yer almaktaydı ve çok uzun boyutlu metinler olarak tasarlanırlardı. Kimi zaman bu metinlerde imparatorun resmi görülür kimi zaman da İsa'nın tasvirine yer verilirdi.

Yanı sıra resmi belgeleri ve özel yazışmaları doğrulamak için kullanılmış olan bu *khrysobullos*'lar diplomatik ve politik de bir önem taşımaktaydılar. Ağırlığının ise gönderilen diplomatın rütbesine göre değişiklik gösterdiği bilinir (Bulgurlu, 2007: 15). Ağırlıkları çoğunlukla 4.55 gr'dır ve bu ağırlıklarıyla altın nomismalara eşittirler.

Byzantine & Christian Museum koleksiyonunda yer alan BXM 000534 envanter numaralı, (Byzantine & Christian Museum, 2025: 1) imparator II. Andronikos Palaeologos (MS 1282–1328) tarafından yayımlanmış olan belge üzerindeki *khrysobullos*, üzerinde hem imparator hem de İsa'nın tasvir edildiği iyi bir örnek olarak gösterilebilir (Resim 15a-b). Ayrıca günümüze çok az sayıda *khrysobullos* ulaştığından ve bunlar arasında resimli örnek olması açısından BXM00534 numaralı örnek ayrı bir önem teşkil eder (Resim 15a-b).

Günümüze bu tür altın mühürlerden az sayıda ulaşmıştır. Bu mühürlerin büyük bir kısmı Athos (Aynaroz) manastırlarından gelmektedir. Buradaki belgelerin doğruluğunu kanıtlamak için alt kısmında yer alan *khrysobullos*'lar yani altın mühürler korunarak günümüze kadar ulaşmıştır (Cheynet and Caseau, 2012: 137).

Khrysobullos'ların kullanımına dair güzel bir örnek Hilandar Katholikonu narteksinde yer alan freskte karşımıza çıkar (Resim 14a-b). Burada imparator II. Andronikos Palaeologos (MS 1282–1328) ve Kral Milutin yan yana tasvir edilmiştir. İmparator II. Andronikos Palaelogos kızını Sırp hükümdarı Kral II. Stefan Milutin ile evlendirmiş, böylece aile yoluyla siyasi bir birliktelik kurulmasını sağlamıştır (Allen, 1991: 1949-50). Sahnede II. Andronikos Palaelogos ve Kral II. Stefan Milutin haleli ve törensel kıyafetlerle tasvir edilmişlerdir ve sahnenin ortasında *khrsobullos* ile mühürlendiği düşünülen oldukça uzun bir belgeyi tuttukları an resmedilmiştir. Detaylıca bakıldığında belgenin üzerine sarılmış üç altın mühür oldukça net olarak görülür (Dionysopoulos – Milanovic, 2023: 286-87).

Resim 14a-b. Hilandar Katholikon'u Narteks'sinde bulunan fresk (Dionysopoulos - Milanovic, 2023, fig. 4). İmparator II. Andronikos'un, Kral II. Stefan Milutin'e üç adet altın bullos ile sarılmış khrsobullos uzatırken.

Resim 15a-b'de yer verdiğimiz ve Byzantine & Christian Museum koleksiyonunda yer alan BXM 000534 envanter numaralı belgeye (Byzantine & Christian Museum, 2025: 1) tekrar dönecek olursak; 1.95.00x26,50 cm boyutlarına sahip, oldukça uzun bir metin olduğu anlaşılan eser, imparator II. Andronikos Palaelogos tarafından, Monemvasia Metrolopitan Piskopos'u Nikolaos'a vermiş olduğu ayrıcalıkları belgelemek için yazılmıştır. Belgenin üst bölümünde II. Andronikos Palaelogos'un İsa'ya *khrysobullos* ile mühürlenmiş bir belgeyi verdiği sahne tasvir edilmiştir. Bu sahne dini bir anlam içermektedir. İmparatorun İsa'ya direkt olarak resmi belgeyi veriyor olması, İsa tarafından imparatorun desteklendiği ve belgenin tasdiklendiğini gösterir. Ayrıca *khrysobullos*'un alt bölümünde kırmızı renkle atılmış imzası da yer almaktadır.

Resim 15a-b. II. Andronikos'un İsa'ya Khyrsobullos uzattığı tasvir edilen Khyrsobullos örneği, Byzantine & Christian Museum, 00534, (Byzantine & Christian Museum, 2025: 1)

Khrysobullos'lar ile mühürlenen belgelerde ilk olarak yazışma yapıldıktan ve imza atıldıktan sonra metin birkaç kez katlanır ve kırmızı/mor renkli kordonlarla sarılırdı. Belge sonrasında imparatorun altın *bulla*'sı yani *khrysobullos* ile mühürlenirdi. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi günümüze çok az sayıda *khrysobullos* örneği ulaşmış olup bunlardan birisi son Bizans İmparatoru olan XI. Konstantin Palaelogos'un (MS 1449-1453) 1451 yılına ait *khrysobullos*'udur (Resim 16a-b).

Resim 16a-b. XI. Konstantin Khrysobullos'u ve altın bulla, (Quora, 2025: 1).

Bu belge diğer örneklere benzer şekilde, kırmızı renkli yazı ile son bulmuştur. Alt kısım katlanıp, *khrysobullos* ile sabitlenmesi metnin orijinalliğini belgelemektedir. *Khrysobullos* baskısının yüzlerinden birisinde İsa diğer yüzünde ise imparator tasvir edilmiştir.

İmparator II. Andronikos Palaelogos'a (MS 1282–1328) atfedilen *khrysobullos*'un kullanıldığı bir diğer belge ise 1299 yılına tarihlendirilmiştir (Resim 17). Metnin son satırlarında yine benzer şekilde kırmızı renk ve alt kısımda altın mühür yani *khrysobullos* kullanılmıştır.

Resim 17. II. Andronikos'un 1299 tarihli khrysobullos'u, (Hilandar, 2025: 1).

Gümüş mühürlere ise *argyrobullos* adı verilmekteydi. *Argyrobullos*'lar altın mühürlere yani *khrysobullos*'lara kıyasla daha az sayıda günümüze ulaşmıştır. Bunun sebebi yalnızca MS. 13. ve 14. yüzyıllarda Epiros ve Peloponnesos despotları, yani bağımsızlığını ilan eden imparator ailesinden gelen bazı aristokratlar tarafından kullanılmış olmasıdır (Oikonomides, 1985: 6).

Sonuç olarak gümüş ve altın madenlerinin maliyeti ve bu madenleri işlemenin zorluğu nedeniyle gümüş ve altın mühürler Bizans'ın en iyi dönemlerinde dahi yoğun olarak kullanılamamıştır. Ayrıca günümüze ulaşan bu altın ve gümüş mühürler daha çok imparator ve ailesi tarafından kullanıldıklarından üzerlerinde genellikle imparatorun ve maiyetinin resimleri ya da onlara ait isim ve ünvanlar yer alırdı. Bundan dolayı da dönem hakkında genel bazı bilgiler verirler. Özellikle kurşun mühürlerle kıyaslandığında dönemin modası,

meslek grupları, ünvanları, faaliyette olan ticarethaneler gibi detaylı bilgiler içermezler. Bu nedenle kurşun mühürler Bizans toplumu, yaşamı ve tarihini anlamak için oldukça önemli eserlerdir.

3.3. Üretim

Bizans döneminde, mühürlerin basıldıkları boş pulların üretilmesi için öncelikle taş kalıpların içerisine yuvalar açılır ve sonra bu yuvalara eritilmiş kurşun dökülürdü. Mührün ortasından ip veya metalin geçirilebilmesi içinse kanal oluşturulması gerekirdi. Bu kanal da kurşun henüz dökülürken pulların ortasına tel koyarak yaratılır sonrasında tel çıkarılarak gerekli boşluk elde edilmiş olurdu (Resim 18).

Resim 18. Boş mühür Pulu, Dumbarton Oaks, BZ.1955.1.5121, (Dumbarton Oaks, 2025: 5).

Mühürleri basmak için kullanılan *boulloterion* adındaki, pense benzeri aletin ise iki ucunda yuvarlak matrisler bulunurdu. Matrislere tıpkı sikke üretiminde olduğu gibi mühür üzerinde görülmesi istenilen yazının, betimin, portrenin veya her ne isteniyorsa onun negatifi kazınırdı (Resim 19). Matrisin arasına yerleştirilen boş mühür puluna önce *boulloterion*'un bir tarafıyla, sonra da diğer tarafıyla vurularak iki yüzün mühür puluna basılması sağlanırdı. Bazen bu aletlerin çokca kullanımları sonucunda matrislerin eskidiği ve değiştirildiği bilinmektedir. Aynı şekilde görevi yükselen memurlar da *boulloterion*'larını atmaz, onun yerine matrislerinin yüzünü değiştirirdi (Bulgurlu, 2007: 17).

Resim 19. Boulloterion örneği, (Cheynet, 2021: 325).

Üretim için büyük öneme sahip *boulloterion*'lardan ne yazık ki günümüze çok az sayıda örnek ulaşabilmiştir. Bunlardan birisi Harvard Sanat Müzesi koleksiyonunda bulunan 1951.31.6 (Harvard Museum, 2025: 1) envanter numaralı boulloterion'dur. (Resim 20a-b). Bu eser, demirden üretilmiştir ve ön yüzünde yazıt bulunurken, arka yüzünde Aziz Nicholas betimlemesi yer almaktadır.

Resim 20a-b. Demir boulloterion örneği, Harvard Art Museum, 1951.31.6, (Harvard Museum, 2025: 1).

Bir başka örnek ise Classical Numismatic Group müzayede evinin Auction Triton XI isimli açık artırmasında, 1106 lot numaralı *boulloterion*'dur (Resim 21). İmparator II. Basileios (MS 960-1025) ve I. Aleksios Komnenos (MS 1081-1118) dönemleri arasına tarihlenmiş olan bu *boulloterion* da demirdendir. Ön ve arka yüzünde

yazıt bulunmadığı için ait olduğu kişiye dair bilgilere ulaşılamaz. Bu tür eserler tarafından basılan mühürlere anonim mühürler denilmektedir.

Bir diğer *boulloterion* örneği Harvard Sanat Müzesi'nde yer alır. Bu *boulloterion*'un ön ve arka yüzü inci bordürle çevrelenmiş olup ön yüzün merkezinde at betimi görülür. Arka yüzü ise kısmen tahriptir. Buna karşılık arka yüzde de hayvan betimi olduğu düşünülmektedir (Harvard Museum, 2025: 1).

Resim 21. Boulloterion örneği, Classical Numismatic Group Müzayede Evi, (Classical Numismatic, 2025:1).

Yine Concordia Numismatic olarak adlandırılan müzayede evinde, auction 30'da lot numarası 578 olan gümüş *boulloterion* oldukça nadir bir örnektir (Resim 22). Gümüş olması nedeniyle demir örneklerine kıyasla daha küçük ve daha hafiftir. Ön yüzde orans pozisyonda tasvir edilmiş Meryem figürü yer alır. Meryem'in sağ ve solunda tanımlayıcı siglalar mevcuttur. Arka yüzde ise Başmelek Mikhail tasvir edilmiştir ve Mikhail'in de hem sağ hem de sol yanında tanımlayıcı bazı siglalar bulunur. Başka bir kişiye atıfta bulunulmadığı için oluşturduğu mühür anonim mühür grubunda incelenir.

Resim 22. Ön yüzde Meryem, arka yüzde Başmelek Michael'in betimlendiği gümüş *boulloterion* örneği, Concordia Numismatic Müzayede Evi, (Concordia Numismatic, 2025: 1).

3.4. Kullanım Şekilleri

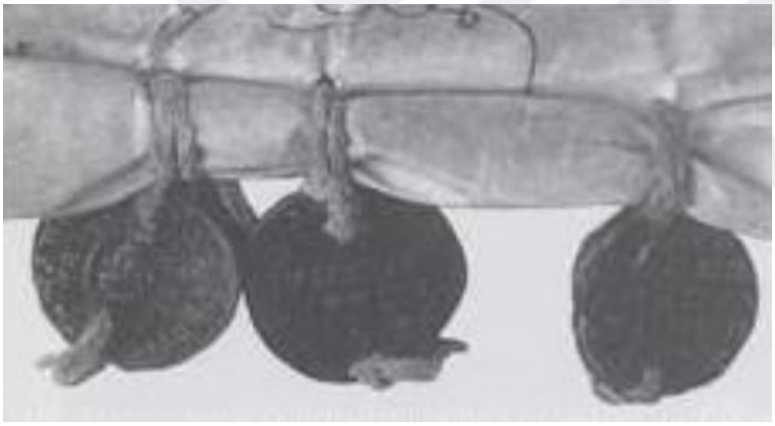
Bizans döneminde kullanılan mühürlerin iki temel işlevi vardır. Bunlardan ilki özel mektup ve yazışmaların gizliliğini korumak, belgenin güvenliğini sağlamaktı. Gizlilik gerektiren mühürlerde mektup birkaç kez katlanıyor, iki ucuna kordon bağlanıyor ve daha sonra kanalın içine bal mumu dökülerek sabitleştiriliyordu. Bu sayede mührü çıkarmadan mektubu açmak mümkün olmuyordu (Oikonomides, 1985: 8).

MS 14. yüzyıla tarihlenen ve imparator III. Aleksios Angelos (MS 1195-1203)'un betimlendiği el yazması eserde görülen belge üzerinde kullanılan *khrysobullos* ve rulo halindeki belge detayı, gizliliği korumak için kullanılan mühürleme yöntemine örnek olarak gösterilebilir (Bulgurlu, 2007: 334). Sahnede imparator III. Aleksios ve eşi Theodora kordonla düğümlenmiş altın mühürlü rulo şeklindeki belgeyi ellerinde tutmaktadırlar (Resim 23). Bu el yazması eser mühürlerin kullanım yöntemlerinden birisini göstermiş olması nedeniyle önem teşkil etmektedir.

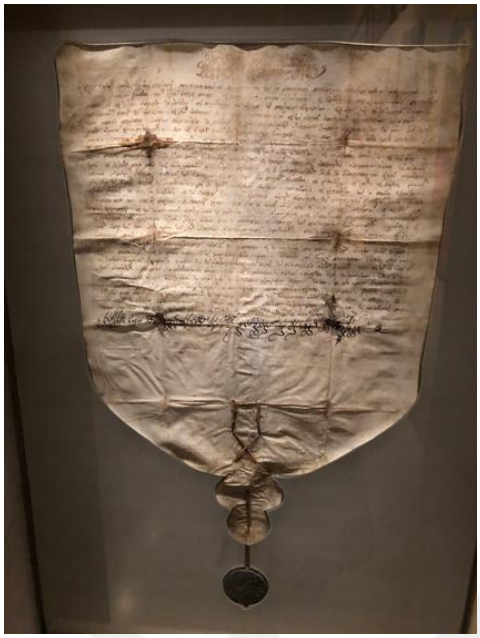
Resim 23. İmparator III. Aleksios Angelos ve eşi Theodora'nın kordonla düğümlenmiş altın mühürlü rulo şeklindeki belgeyi ellerinde tutarken betimlendikleri el yazması (Elpenor, 2025: 1)

Mühürlenmiş evrakın geçerliliğini ve doğruluğunu göstermek ise mühürlerin ikinci ana kullanım amacıydı. Okuma yazmanın görece düşük olduğu bu dönemde, mühürler resmi evrakın geçerliliğini gösteren tanımlayıcı unsurlardan birisi halini almıştır. Çünkü, Bizanslılar seçtikleri ikonografik betimi hayatları boyunca kullanabilmekteydi. Ama bu durum her zaman ve herkes için geçerli değildi. Kişilerin tercihine göre kullanılan ikonografik veriler sayesinde ünvan ve görevlerindeki değişim takip edilebilmekteydi. Bu resmi evraklarda mühür gösterilmek için evrak açık bırakılır, kimi zaman birkaç kez katlanarak kuvvetlendirilirdi. Yeterince katlandıktan sonra delik açıp, içinden kordon geçirilir ve kordonun ucu önce bağlanıp, ardından mühürlenirdi. Bu kordonun rengi, yazanın rütbesi ile ilgili olup, isteyen herkesin okuyabildiği kayıtlardır (Cheynet, 2021: 323; Oikonomides, 1985: 8-9). Aynaroz Protaton Manastırı'nda bulunan bir anlaşma metni üzerindeki mühür kullanımını bu duruma örnek olarak gösterebiliriz (Resim 24).

Resim 24. Aynaroz Protaton Manastırı Anlaşma Metni, MS. 10. yüzyıl, (Bulgurlu, 2007: 335).

Mühürlerin bahsettiğimiz bu kullanım şekli yüzyıllar içerisinde değişmeden devam etmiştir. Selanik Bizans Kültürü Müzesinde bulunan ve Konstantinopolis Patriği IV. Kallinikos'a (1801-1806, 1808-1809) ait olan evrakta da benzer şekilde bir mühür kullanımı görülür (Resim 25).

Resim 25. Konstantinopolis Patriği IV. Kallinikos'un mührü, Selanik Bizans Kültürü Müzesi.

Tüccarların mallarının mühürlenerek alıcı ve satıcı için karşılıklı güvenin sağlanması ise mühürlerin bir diğer işleviydi. Ticari değer taşıyan bu mühürler doğrudan malın üzerine basılabildiği gibi, malların konulduğu malzemenin üzerine de basılabiliyordu. Bu işlem gümrükleme sebebiyle yapılmaktaydı. Kimi zaman ise malların garantisini teminat altına almak için mühürleme yapıldığı bilinmektedir. Bu mühürlerin tek tarafında betim ve yazı olması, kimi zaman arka yüzünde ise kumaş izlerinin görünmesi mühürlerin içine konulmuş olduğu çuvalın üzerine basıldığını düşündürmektedir (Bulgurlu, 2007: 19).

Ayrıca *kommerkiarios* (gümrükçüler) ve *arkhon tou blatteion* (ipek atölyesinin şefleri) gibi meslek grupları da malın uygunluğunu ve kullanılabilirliğini onaylamak için mühürler kullanırlardı ve sahip oldukları statüden dolayı mühürlerinin üzerine imparatorun portesini koyma ayrıcalığına sahiplerdi. Bunun sebebinin hem ürün kalitesini tasdik etmek hem de gümrükleme için yapılmış olduğu düşünülür (Bulgurlu, 2007: 19).

Yanı sıra Paleologoslar döneminde (MS 1261-1453) din adamlarının röliklerin çalınmanın veya içeriğinin değiştirilmesinin önüne geçmek için yortu günlerinde bunları sandıktan çıkartıp, günün sonunda tekrar sandığa koyduğu ve imparator mührü ile

mühürledikleri de bilinir. Bu uygulama muhtemelen daha öncesinde de geçerliliğini korumaktaydı ancak bununla ilgili somut bilgi ve verilerden yoksunuz (Cheynet, 2021: 321).

3.5. Yazıtlar ve Sahneler

Bizans dönemi mühürlerine kronolojik olarak bakıldığında, dönemin moda anlayışına ve siyasi duruma bağlı olarak ikonografik ve epigrafik birtakım değişimler gözlemlenmektedir (Oikonomides, 1986: 151).

Ayrıca Bizans mühürleri üzerinde kutsal ve dini sahnelerin işlenmesi zamanla köklü bir gelenek haline gelmiştir. Bu gelenek sayesinde Bizans dünyası inançları ve dinin toplum yaşamı üzerindeki etkisi hakkında önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Bu açıdan mühürler, inanç ve sanatın bütünleştiği kıymetli eserlerdir (Galavaris, 1959: 269).

3.5.1. Yazıtlar

Bizans dönemi mühürleri üzerinde sıklıkla mühürlerin kime ait olduğu ya da ne için kullanıldıklarına yönelik yazılar yer alırdı. Mühürler üzerindeki bu yazıtlar kişinin ünvanı, mesleği, görevi, yaşı ve bölgesine göre değişiklik göstermiş olsa da metrik mühürler içerisinde birbirini tekrarlayan bazı dua, koruma ve yakarış gibi nedenlerle kullanılan kısa cümleler vardır.

Bunları kısaca örneklendirmek gerekirse; mühürler üzerinde sıklıkla görünen yakarış cümlelerinden birisi "Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ / Tanrım, kuluna yardım et" dir (Resim 26). Yine en çok görünen yakarış cümlelerinden bir diğeri Meryem'e yapılan "Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ / Theotokos, kuluna yardım et" anlamına gelen yakarış cümlesidir (Resim 27). Bu yakarış ve dualar kimi zaman monogramlarda gizliyken, kimi zaman da tıpkı 26 resim numarası ile ele aldığımız eserdeki gibi açık bir şekilde yazılabilirdi (Resim 26).

Resim 26. “Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ” yakarış cümleli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.986, (Dumbarton Oaks, 2025: 6).

Resim 27. Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ yakarış cümleli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.750, (Dumbarton Oaks, 2025: 7).

“σφραγὶς” kelimesi ise mühürlerde sıklıkla karşılaşılan bir ifade olup, “…nın mührü” anlamına gelirdi ve mührün ön yüzünde veya arka yüzünde olmak üzere, genellikle bir isimle birlikte kullanılırdı (Resim 28).

Resim 28. “σφραγὶς” yazılı mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1134, (Dumbarton Oaks, 2025: 8)

“γραφὰς σφραγίζω” cümlesinden sonra ise genellikle bir isim gelir ve böylece ‘….’nın sözlerini mühürledim” anlamına gelen bir ifade ortaya çıkardı (Resim 29).

Resim 29. “γραφὰς σφραγίζω” yazılı mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1947.2.1466, (Dumbarton Oaks, 2025: 9)

“Σκέποις” kelimesi ise “koru” anlamına gelir. Mühür sahiplari genellikle bu isteği İsa’ya, Theotokos’a, Tanrıya veya azizlere iletirlerdi (Resim 30a). Benzer olarak “σκέποις με” kelimesi de sikkelerde sıklıkla kullanılmaktadır ve “beni koru” anlamına gelir (Resim 30b).

Resim 30a-b. “σκέποις” ve “σκέποις με” yazılı mühür örnekleri, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.2386; BZS.1958.106.5540, (Dumbarton Oaks, 2025:10-11).

“Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σὲ ἀνατίθημι” ifadesi ise mühürler üzerinde çok sık görünmeyen bir cümle olup, “bütün umudumu sana bağlıyorum” anlamına gelir. Genellikle bu ifadenin ardından Theotokos’tan yardım istenir (Resim 31).

Resim 31. “Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σὲ ἀνατίθημι” yazılı mühür örneği, (Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.267, (Dumbarton Oaks, 2025: 12).

Bununla birlikte erken Bizans dönemi mühürlerinde monogram kullanımı oldukça yoğundur (Bulgurlu, 2007: 26). Erken Bizans döneminde monogramın çevresini saran çelenk bordür kalınken, zamanla daha ince bir hal alır, fakat çelenk bordür olmayan mühürler

de mevcuttur. Erken dönem örneklerinde monogramın toplu bir biçimi vardı ve kare şeklindeydi. Bu monogramlara "blok monogram" denmekteydi (Resim 32). Ortadaki harf (N, M, H veya Π gibi) temel alınır, diğer harfler de çevresine yerleştirilirdi (Zacos and Veglery, 1972: 367; Oikonomides, 1986b:19-20).

Resim 32. Blok monogram, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.759, (Dumbarton Oaks, 2025: 13).

MS 6. yüzyıla gelindiğindeyse haç kolları üzerine kurulan daha karmaşık monogramlar ortaya çıkmıştır. Harfler haç kollarının ucunda ve bu kolların kesiştiği noktalarda bulunmaktaydı. Bu monogramlı mühürlere "haçlı monogram" adı verilmektedir. Her iki tipte de harfler birden fazla kez kullanılabildiği gibi harflerin hangi kurala göre dizildiği de bilinmemektedir. Bu durum her iki mühür grubunun çözülmesini zorlaştırmaktadır. Kimi zaman monogramda kodlanmış olan ünvan ve isim gibi monogramın çözümü arka yüzde açık şekilde yazmaktadır (Oikonomides, 1985: 20).

3.5.2. Tasvirler ve Bezemeler

Bizans mühürleri üzerinde yer alan en önemli unsurlardan biri de mühürlerin ait oldukları kişi ya da dini bir takım tasvirlerle bezenmesidir. Nitekim MS 5. yüzyıldan itibaren mühürlerde Meryem ve azizler daha sık yer almaya başlarken, erken dönem Meryem tiplerinde Meryem'in başının her iki yanında haç, ağaç ya da rozet bulunurdu. Ayrıca bazı örneklerde Meryem'in kucağında çocuk İsa'da yer alırdı.

Hıristiyanlığın etkisiyle mühürler üzerinde yer alan dini içerikli tasvir gruplarında yoğun bir artış olduğu izlenir. *İkonoklazm* dönemindeki tasvir yasağı nedeniyle dini içerikli tasvirlere bir süre izin verilmemiş olsa da bu dönemin sonunda dini içerikli tasvirler yeniden yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, İkonoklazm dönemi modası haline gelmiş olan haçlı mühürler kısa sürede terk edilmemiş, bir süre daha kullanılmaya devam etmiştir (Oikonomides, 1985: 20).

Schlumberger tarafından Bizans kurşun mühürleri üzerinde görülen sahnelerin sıklıklarına göre bir sıralama yapılmıştır. Bu sıralama şöyledir:

1. Tek başına veya çocuk İsa ile Meryem
2. Tek başına Aziz ve Azizeler
3. Haç
4. İsa
5. Başmelek Mikhael
6. Meryem veya İsa ile bir ya da iki aziz
7. İki veya daha fazla aziz
8. Dini bir konunun tasviri: Haça gerilmek, müjde, diriliş vs.
9. Melek
10. Kuzu
11. İmparator ya da imparatoriçe figürü, tek başına ya da müşterek imparatorla birlikte
12. Hayvan figürleri
13. Diğer konular (Schlumberger, 1884: 21-29).

Tek başına veya çocuk İsa ile Meryem

Bizans kurşun mühürlerinde en yoğun kullanılan dini tasvir Meryem tasvirleridir. Özellikle İkonoklazma döneminin ardından Meryem tasvirinin daha yoğun biçimde kullanıldığı gözlemlenir. Meryem'in kurşun mühürler üzerinde yer aldığı sahnelerde tek başına olabildiği gibi, iki veya daha çok kişiyle ortak sahnelerde de yer aldığı bilinmektedir. Meryem yer aldığı mühürlerde çoğunlukla haleli ve *maphorion* giyimlidir ve genellikle sağ yanında "MP̄: Μή(τη)ρ" ve sol yanında "ΘῩ:Θ(εο)ῦ *sigla*'ları görülür.

Bizans kurşun mühürlerinde Meryem'in tek başına sahnelendiği örneklerde Meryem genellikle ayakta veya büst olarak tasvir edilmiştir. Meryem ve İsa'nın birlikte sahnelendiği Bizans kurşun mühürlerinde Meryem genellikle Tanrı'nın Anası olarak tasvir edilmiştir. Meryem'in Tanrı'nın Anası ünvanına vurgu yapan mühür tiplerine *Blakhernitissa, Hodogetria/Yol Gösteren, Hagiosoritissa* ve *Nikopois* tasvirleri örnek verilebilir (Ünal, 2020: 52). Bununla birlikte Bizans kurşun mühürlerinde tahtta oturan meryem tasviri sıklıkla tekrarlanmıştır. Bu tasvirlerde Meryem kare arkalıklı veya arkalıksız bir tahtta oturur pozisyonda ve genellikle kucağında çocuk İsa'yı taşır şekilde tasvir edilmiştir.

Mühürler üzerinde görülen tek başına Meryem tasvirlerine Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1958.106.3238 numaralı mühür örnek olarak gösterilebilir (Resim 33). Bu sahnede Meryem *Hagiosoritissa* tipinde tek başına, ayakta, profilden ve sol üst köşede görünen Tanrı'nın eli'ne (*manus dei*) dönük, iki eli göğsünden dışarıya doğru açılmış ve dua eder pozisyondadır.

Resim 33. Orans pozisyonda ayakta ve tek başına Meryem tasvirli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.3238, (Dumbarton Oaks, 2025: 14).

Yine mühürler üzerinde Meryem'in tek başına göründüğü sahnelere Meryem'in iki selvi ağacı arasında tasvir edildiği örnekleri de gösterebiliriz. Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.2783 numaralı mühür (Resim 34a) ve benzer olarak Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1958.106.3764 numaralı mühürde Meryem iki ağaç arasında, *Blakhernitissa* pozisyonunda elleri iki yana açık şekilde dua ederken betimlenmiştir (Resim 34b).

Resim 34a. Meryem'in iki selvi arasında, ayakta tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.2783, (Dumbarton Oaks, 2025: 15)

Resim 34b. Meryem'in iki ağaç arasında tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.3764, (Dumbarton Oaks, 2025: 16)

Meryem'in tek başına fakat bu kez büst olarak işlendiği mühür örneklerine ise Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.3237 numaralı eser örnek gösterilebilir (Resim 35). Bu mühürde Meryem sağına dönük, *manus dei*'ye yönelmiş ve *Hagiosoritissa* tipinde tasvir edilmiştir. Sağ ve sol yanında $M\bar{P}$-$\Theta\bar{Y}$: Μή(τη)ρ Θ(εο)ῦ siglası okunmaktadır.

Resim 35. Meryem'in büst olarak tasvir ediliği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.3237, (Dumbarton Oaks, 2025: 17).

Meryem'in büst olarak incelendiği mühür gruplarından bir diğeri ise Meryem'in madalyon içerisinde bebek İsa'yı taşıdığı mühürlerdir. Oldukça yaygın olan bu mühür grubuna Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.3211 (Resim 36); BZS.1958.106.3259; ve BZS.1955.1.3038 katalog numaralı mühürleri örnek olarak verebiliriz. Bu mühürler üzerinde Meryem orans haldedir ve iki yanında MP̄-ΘȲ: Μή(τη)ρ Θ(εο)ῦ siglası okunmaktadır.

Bu mühür grubu içerisinde farklı kompozisyon temaları görünür. Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.3211 (Resim 36) numaralı mühür örneğinde Meryem Blakhernitissa tasvirinden türeyen *Episkepsis* tipindedir (Ünal, 2020: 54). Meryem'in elleri yanlara doğru açık, dua eder pozisyondadır ve göğsünde madalyon içerisinde çocuk İsa tasviri yer alır. Meryem'in sağ ve solunda MP̄-Θ yani Μή(τη)ρ Θ(εοῦ) siglası okunur.

Resim 36. Meryem ve madalyon içerisinde çocuk İsa tasvirli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.3211, (Dumbarton Oaks, 2025: 18).

Tanrı'nın Anası Meryem'in büst olarak tasvir edildiği mühürler içerisinde farklı bir grup olarak, bebek İsa'yı kucağında taşıdığı mühürlerdir. Dumbarton Oaks koleksiyonundan BZS.1955.1.2974 numaralı mühür bu gruba oldukça iyi bir örnektir (Resim 37). Burada Meryem *Hodegetria/Yol Gösteren* tipinde tasvir edilmiştir. Sahnede Meryem sol eliyle

İsa'yı işaret etmekte ve İsa'yı sağ kolunda taşımaktadır. Diğer mühürlerde olduğu gibi Meryem'in sağ ve sol yanında MP̄-ΘȲ: Μή(τη)ρ Θ(εο)ῦ siglası okunmaktadır.

Resim 37. Meryem'in kucağında bebek İsa'yı taşırken tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.2974, (Dumbarton Oaks, 2025: 19)

Farklı olarak Tanrı anası Meryem'in madalyon içerisindeki İsa'ya dönük ve *Hagiosoritissa* tipinde betimlendiği mühür örnekleri de mevcuttur. Bu mühre örnek olarak Dumbarton Oaks koleksiyonu BZS.1955.1.3009 numaralı mühür gösterilebilir (Resim 38).

Resim 38. Meryem'in madalyon içerisindeki İsa portresine dönük tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.3009, (Dumbarton Oaks, 2025: 20).

Meryem'in tahtta oturarak tasvir edildiği mühür gruplarına Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1958.106.1374 ve BZS.1958.106.5650 mühürleri örnek olarak gösterilebilir. Tahtta oturan *Nikopoios* olarak tanımlanan sahnede Meryem madalyon içerisindeki çocuk İsa tasvirini kucağında taşımaktadır (Ünal, 2020: 79). Mühür örneklerinde farklılık olarak Meryem ve madalyon içerisindeki çocuk İsa BZS.1958.106.1374 numaralı mühür örneğinde arkalıklı bir tahtta (Resim 39a); BZS.1958.106.5650 örneğinde ise arkalıksız tahtta tasvir edilmiştir (Resim 39b).

Resim 39a. Meryem'in arkalıklı tahtta otururken tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.1374, (Dumbarton Oaks, 2025: 21).

Resim 39b. Meryem'in arkalıksız tahtta otururken tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.5650, (Dumbarton Oaks, 2025: 22).

Tek başına Aziz ve Azizeler

Ortodoks inancında 400'e yakın aziz ve azize bulunmaktadır. Aziz figürleri özellikle İkonoklast döneminden sonra daha yaygın bir hal almıştır. Mühürler üzerinde en sık görülen aziz figürleri Aziz Nikolaos, asker azizlerlerden Aziz Demetrios, Aziz Georgios ve Aziz Theodoros'dur. Aziz tasvirlerinin mühür sahipleri tarafından korunma amacıyla kullanılmış olduğu düşünülmektedir (Cheynet and Morrisson, 1995: 26). Azize figürleri ise azizlerin aksine oldukça ender olarak mühürler üzerine betimlenirlerdi. Ayrıca MS 11. yüzyıldan

itibaren de Meryem figürlerinde azalma ve azizlerin kullanımında dikkat çekici biçimde artış görülür (Nesbitt, 2008: 152 and 153).

Çoğunlukla büst şeklinde betimlenen aziz figürleri genellikle haleli tasvir edilirdi. Azizlerin isimleri ise genellikle yukarıdan aşağıya doğru ve figürlerin yanlarına bölünerek yazılırdı. Azizler dini kıyafetlerle gösterilirken, asker azizler her zaman askeri kıyafetlerle betimlenirdi. Ancak Aziz Ioannes mühürler üzerinde alışılmıştan farklı olarak uzun dağınık saç ve sakallı; özensiz elbisesiyle inzivaya çekilmiş olarak gösterilirdi (Bulgurlu, 2007: 21).

Mühürler üzerinde çokca karşılaşılan Aziz Nikolaos genellikle sağ eli takdis pozisyonunda, sol elinde ise İncil tutarken betimlenir (Ünal, 2020: 132). Aziz Nikolaos'un tek başına sahnelendiği kurşun mühür örneklerinde ayakta dururken ve büst olarak betimlendiği farklı tip mühürler mevcuttur. Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1958.106.5531 numaralı mühür ayakta duran ve elinde incil tutan Aziz Nikolaos örneği olarak gösterilirken (Resim 40a); yine Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.1481 numaralı mühür sol elinde incil tutan Aziz Nikolaos büstü tasvirlerine örnek olabilir (Resim 40b).

Resim 40a. Ayakta duran, elinde incil tutarken tasvir edilen Aziz Nikolaos mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.5531, (Dumbarton Oaks, 2025: 23).

Resim 40b. Sol elinde incil tutan büst olarak tasvir edilen Aziz Nikolaos mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1481, (Dumbarton Oaks, 2025: 24).

Yine kurşun mühürler üzerinde sıklıkla gördüğümüz bir diğer kişi tasviri ise Aziz Georgios'tur. Aziz Georgios sahnelerde genellikle kıvırcık saçlı ve genç yaşta tasvir edilirdi. Asker aziz kimliğini temsil etmesi için askeri kıyafet içinde, mızrak ve kalkanla gösterilirdi (Ünal, 2020: 123). Aziz Georgios'un mühürler üzerinde ayakta tasvir edildiği örneğe Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.581numaralı mühür (Resim 41a); sadece büst olarak tasvir edildiği örneğe ise Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.2298 numaralı mühür örnek olarak gösterilebilir (Resim 41b).

Resim 41a. Ayakta dururken tasvir edilen Aziz Georgios mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.581, (Dumbarton Oaks, 2025: 25).

Resim 41b. Büst olarak tasvir edilen Aziz Georgios mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1955.1.2298, (Dumbarton Oaks, 2025: 26).

Bir diğer asker aziz olarak tanımlanan Aziz Demetrios genellikle "Büyük Martir" veya "mür saçan" ünvanları ile anılır. Aziz Demetrios da tıpkı Aziz Georgios gibi genç ve kıvırcık saçlı tasvir edilir. Yine benzer olarak sahnelerde askeri kıyafetler içinde, mızrak ve kalkan taşır. Aziz Demetrios tasvirlerinin farklı tür malzeme gruplarında sıklıkla kullanılmış olduğu ve bu tasvirlerin Aziz'in koruyucu gücünü temsil ettiğine inanıldığı, bu sebeple de Bizans sanatında sıklıkla yer verilmiş olduğu bilinir (Ünal, 2020: 115)

Aziz Georgios'un tasvir edildiği kurşun mühür ile neredeyse aynı kompozisyona sahip olan Aziz Demetrios'un ayakta tasvir edildiği mühür örneğine Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.1453 numaralı mühür (Resim 42a) gösterilebilirken; yine Aziz Georgios mührü ile benzer şekilde, büst olarak tasvir edilen mühür örneğine Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.2608 numaralı mühür örnek olarak gösterilebilir (Resim42b).

Resim 42a. Ayakta dururken tasvir edilen Aziz Demetrios mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1453, (Dumbarton Oaks, 2025: 27).

Resim 42b. Büst olarak tasvir edilen Aziz Demetrios mühür örneği Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.2608, (Dumbarton Oaks, 2025: 28).

Haç

Haç Hıristiyanlık için en önemli simgelerden biridir. İsa'nın ölümünün ve yeniden dirilmesinin bir sembolü olarak kabul edilir. İsa'nın ölüme karşı zaferini temsil etmektedir (Acara, 2020: 37). Aynı zamanda kötülüklerden korunmanın ve zaferin simgesi olarak görülür. İmparator mühürlerinde ise haç, Tanrı'nın imparatora verdiği gücü ve imparatorun zaferini temsil etmektedir (Bulgurlu, 2007: 21). Haçlar sadece mühürlerde değil, Hıristiyan dünyasındaki pek çok yapı ve binada, nesnelerde sıklıkla kullanılmıştır. Tüm bu kutsal anlamları ve özellikleri sebebiyle de mühürler üzerinde yoğun şekilde görülmektedirler.

Haçların kurşun mühürler üzerindeki kullanımında tüm mühür yüzeyini kaplayacak şekilde kullanılabildiği gibi, kimi zaman figürlerin yanlarında; lejandların başlangıç veya bitişinde kullanıldıkları bilinir. Ayrıca mühürlerde haçlı monogramların kullanıldığı bilinir. Bu örneklerde merkeze haç alınır ve haç kollarına diğer harflerin yerleştirilmesiyle monogram oluşturulmuş olur.

Kurşun mühürler üzerinde genellikle üç tip haç karşımıza çıkmaktadır;

- Yunan haçı: Tüm kolların birbirine eşit uzunlukta olduğu haçlardır.
- Latin haçı: Alt kolu uzun olan haçlardır.
- Patrik haçı: Üstteki kolu yatay olan kollardan daha uzun olan haçlardır.

Bu üç temel haçın yanında bazen de İsa'nın isminin ilk iki harfi ile oluşturulan ve *Khristogram* olarak adlandırılan haçlar da mühürler üzerinde kullanılmıştır. *İkonoklast* döneminde en sık tercih edilen haç tipi üç ya da dört basamaklı bir kaide üzerinde yer alan *patrik haçı*'dır. Bazen bu haçları süsleyen dal motifleri de görülmektedir. Haçların kolları arasında kimi zaman mühür sahibinin adı, Meryem'e hitaben yazılan yazılar, rozet, yıldız ya da nokta gibi süslemeler görülebilir. Bununla birlikte *İkonoklast* döneminde mühürlerin ön yüzleri üzerinde yalnızca haç kullanılmaya başlanır. Bu dönemde figürlere yer verilmez. Bu dönemin sonunda takip eden yüzyıllarda mühür üzerinde muhafazakâr bir eğilim göze çarpar. Bu dönemlerde haç ile birlikte Meryem ve İsa figürlerine de yer verilmiştir (Bulgurlu, 2007: 21).

Mühürler üzerinde görülen haç örneklerinden Latin haçlarına örnek olarak Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1958.106.589 numaralı mühür (Resim 43a), Patrik haçlarına ise BZS.1958.106.3626 numaralı mühür ve Yunan haçlarına da Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.4888 numaralı mühür örnek olarak gösterilebilir (Resim 43b).

Resim 43a. Latin Haçı mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.589, (Dumbarton Oaks, 2025: 29).

Resim 43b. Patrik Haçı mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.3626, (Dumbarton Oaks, 2025: 30).

İsa

İsa'nın Bizans kurşun mühürlerinde en yoğun kullanımının tek başına tasvir edildiği örnekler olduğu söylenebilir. İsa'nın yalnız görüldüğü mühür sahnelerinde büst biçiminde ya da taht üzerinde oturur pozisyonda tasvir edilir. Bu sahnelerde genellikle İsa sol elinde İncil taşır ve sağ eliyle takdis yapar vaziyette betimlenir. İsa'nın tanımlayıcı unsuru olarak sağında ve solunda IC-XC: Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς siglaları yer alır (Bulgurlu, 2007: 21).

Bununla birlikte İsa'nın bir veya daha fazla kişiyle birlikte tasvir edildiği sahneler de Bizans kurşun mühürlerinde sıklıkla işlenen konulardandır. Bu sahnelerde genellikle Meryem yer alır ve İsa çocuk olarak tasvir edilir. Farklı kompozisyon gösteren bir diğer kurşun mühür grubuna imparatoru taçlandıran İsa tasviri örnek olarak gösterilebilir. Bu sahnede imparator ve İsa genellikle tam boy olarak tasvir edilir. Başka bir kompozisyon teması ise İsa'nın Azizlerle birlikte tasvir edildiği sahnelerdir.

Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.535 numaralı mühür, İsa'nın ayakta ve elinde incil taşırken tasvir edildiği mühürlere örnek olarak gösterilebilir. Sahnede İsa'nın sağ ve solunda IC-XC: Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς siglaları yer alır (Resim 44a). İsa'nın büst olarak tasvir edildiği mühürlere ise Dumbarton Oaks koleksiyonundan BZS.1951.31.5.42 (Resim 44b) ve BZS.1955.1.4333 numaralı mühür örnekleri verilebilir. Resim 44b'de İsa sağ eliyle kutsama işareti yaparken, sol kolunda incil taşırken tasvir edilmiştir. Bu kez İsa'nın sağ ve solunda Ἰησοῦς Χριστός lejandı açık şekilde görünür.

Resim 44a. Ayakta dururken tasvir edilen İsa mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.535, (Dumbarton Oaks, 2025: 31).

Resim 44b. Büst olarak tasvir edilen İsa mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.42, (Dumbarton Oaks, 2025: 32).

İsa’nın tıpkı sikkelerde olduğu gibi, tahtta otururken tasvir edildiği mühür örneklerinden kare arkalıklı tahtta oturduğu tipe Dumbarton Oaks koleksiyonundan BZS.1951.31.5.1674 numaralı mührü (Resim 45a), arkalıksız tahtta oturduğu tipe ise, Dumbarton Oaks koleksiyonundan BZS.1958.106.598 numaralı mührü (Resim45b) örnek gösterilebilir. Bu sahnede İsa sağ kolunu dışarıya doğru uzatmış ve kutsama pozisyonundadır. Sol koluyla ise incil taşımaktadır. Her iki mühürde de İsa’nın sağ ve sol yanında solunda IC-XC: Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστό)ς siglaları yer alır.

Resim 45a. İsa’nın kare arkalıklı tahtta otururken tasvir edilen mührü örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1674, (Dumbarton Oaks, 2025: 33).

Resim 45b. İsa’nın arkalıksız tahtta otururken tasvir edilen mührü örneği, Dumbarton Oaks BZS.1958.106.598, (Dumbarton Oaks, 2025: 34).

İsa’nın dini bir konu içerisinde yer aldığı mühür kompozisyonların olduğu da bilinmektedir. Bu dini konulara vaftiz, çarmıha gerilme, çarmıhtan indirilme, Deesis veya Koimesis sahneleri örnek olarak gösterilebilir.

Başmelek Mikhael

Başmelek Mikhael Bizans dünyası için oldukça önemli bir figürdür. Göksel hiyerarşideki dört melekten en önemlisi, Cenet’teki varlıkların en üstüb olanıdır. Aynı zamanda Konstantinopolis şehrinin baş koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Başkentin şehir surları etrafında 15 kadar kilisesi bulunmaktadır. İmparatorluk ordusuna asker göndererek yardım ettiğine inanılır. Bu nedenle askeri kumandan olarak kabul edilir ve asker

kıyafetleri içerisinde tasvir edilir. *Mikhael Arkhistrategos* adıyla gökyüzünün askeri kumandanı olarak tanımlanır (Ünal, 2020: 128; Bulgurlu, 2007: 22).

Başmelek Mikhael'in mühürler üzerindeki tasvirleri büst halinde olabildiği gibi; sikkeler üzerinde görülene benzer olarak ayakta, kanatlı, haleli ve diademli kıvırcık saçlı biçimde betimleri de oldukça yaygındır. Üzerinde değerli taşlarla süslenmiş imparator kıyafetleri bulunur. Bazen de zırhlı tasvir edilmiştir. Sağ elinde *trifolyum'*lu asa ve sol elinde haçlı küre ya da bazen kalkan taşırken görülür. Genellikle sağında ve solunda *''ARX – MX''* sigla'sı yazılır (Bulgurlu, 2007: 22).

Mühürler üzerinde görülen Başmelek Mikhael'in trifolyum taşıdığı, büst örneğine Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.943 numaralı mühür örnek olarak verilebilir (Resim46a). Trifolyum yerine mızrak taşıdığı örnekler de vardır. Bu tipe örnek olarak Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.1607 numaralı mühür gösterilebilir (Resim46b).

Resim 46a. Başmelek Mikhael'in büst olarak tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.943, (Dumbarton Oaks, 2025: 35).

Resim 46b. Başmelek Mikhael'in büst olarak tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.1607, (Dumbarton Oaks, 2025: 36).

Başmelek Mikhael'in ayakta, kanatları açık ve trifolyumlu asası ile tasvir edildiği mühürlere ise Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.2909 numaralı mühür örnek olarak gösterilebilir (Resim 47).

Resim 47. Başmelek Mikhael'in ayakta, kanatları açık tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1955.1.2909, (Dumbarton Oaks, 2025: 37).

Meryem veya İsa ile bir ya da iki aziz

Meryem'in bir veya iki aziz arasında betimlendiği mühürler de mevcuttur. Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.1348 numaralı mühür buna iyi bir örnektir (Resim 48). Meryem ve İsa'nın birden fazla figürle yer aldığı sahnelerde tanımlayıcı unsur olarak kişilerin siglaları yer aldığı gibi, Meryem ve İsa diğer figürlerden daha büyük olarak da tasvir edilir (Bulgurlu, 2007: 22).

Resim 48. Meryem'in iki aziz arasında tasvir edildiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1348, (Dumbarton Oaks, 2025: 38).

İki veya daha fazla aziz

Azizler mühürler üzerinde yer alan sahnelerde çoğunlukla ayakta, nadiren büst olarak betimlenmişlerdir. Nitekim Petros, Paulos, Kosmas ve Damian gibi azizler daha çok büst olarak karşımıza çıkar (Bulgurlu, 2007: 22). Bu mühürler çoğunlukla koruma amacıyla her sınıftan insan tarafından kullanılırken, asker kökenli mühür sahipleri özellikle asker azizleri tercih etmişlerdir. Rahiplere ait mühürler üzerinde de azizlere yer verilmiştir. Bu mühürler üzerindeki azizleri muhtemelen kilise belirlemekteydi. Azizlerin seçiminde ise memurun rütbesi ve sosyal tabakası belirleyici nitelik taşımaktaydı. Bu anlamda mühürler üzerindeki azizler ayırt edici bir unsurdur (Cheynet and Caseau, 2012: 141).

Dini konulu tasvirler

Bizans kurşun mühürleri üzerinde görülen dini konular genellikle Hıristiyan inancının 12 büyük yortusundan seçilmiştir. Bu sahnelerin isimleri genellikle mühür yüzeyine yazılmıştır. Sıklıkla kullanılan sahneler Stavrosis (İsa'nın çarmıha gerilmesi), Anastasis (Diriliş), Metamorphosis (İsa'nın suretinin değişimi/başkalaşımı), Koimesis (Meryem'in ölümü) ve Khairetismos (Müjde/Meryem'e Müjde)'dur (Bulgurlu, 2007: 22).

Kurşun mühürler üzerinde görülen Stavrosis yani İsa'nın çarmıha gerilişi sahnesi Ortodoks Kilise takvimindeki kutlama sırasında sekizinci yortudur. Liturjide "Kutsal Cuma" olarak da anılmaktadır. İsa'nın çarmıha gerilişi dört Kanonik İncil'de geçmektedir (Coşkuner, 2009: 88). Stavrosis sahnelerinde merkezde büyük boyutlu bir çarmıh bulunur. Bu çarmıhın üzerinde az önce asılmış ve böğrü mızrakla delinmiş olan İsa'nın cansız bedeni yer alır. İsa merkezi noktada ve diğer figürlerden daha büyük boyutludur. Sahnede görülen diğer iki kişi genellikle Meryem ve Vaftizci Yahya'dır. Bu sahnenin işlendiği mühür örneği olarak Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.1540 numaralı mühür gösterilebilir (Resim49a). Ayrıca kimi zaman sahneye melekler de dahil edilebilir. Bu sahneye örnek olarak da Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1958.106.5613 numaralı mühür gösterilebilir (Resim 49b).

Resim 49a. Stavrosis sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.1540, (Dumbarton Oaks, 2025: 39).

Resim 49b. Stavrosis sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1958.106.5613, ((Dumbarton Oaks, 2025: 40).

Hıristiyan inancında vaftiz edilmeyen ruhlar cennet ve cehennem arasında "araf" adı verilen ara bölgede hapsolurdu. İsa'nın arafa indiği, kendisinden önceki peygamberleri ve iyi insanları kurtardığı bilinir. Hıristiyanlıkta bu sahneler Anastasis olarak adlandırılır. Anastasis kelimesi Grekçe kökenli olup, diriliş anlamına gelmektedir (Yaşar, 2019: 13-18). Anastasis sahnelerinin kurtuluş umudunu simgelediği bilinir. Bu sahnede Adem'den beri yaratılmış olan insanların araftan kurtarılmasını anlatmaktadır (Ataç, 2015: 55). Sahnede genellikle İsa haç taşır ve bu dirilişi temsil eder. Ayrıca sahnede Havva, Adem, Vaftizci Yahya ve Tevrat peygamberleri görülebilir (Tükel ve Yüzgüller, 2018: 236-37). Kurşun mühürler üzerinde de Anastasis sahnesinin işlendiği bilinir. Örnek olarak Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1951.31.5.2082 numaralı mühür (Resim50a) ile birlikte BZS.1958.106.4478 katalog numaralı mühürler gösterilebilir (Resim50b).

Resim 50a. Anastasis sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1951.31.5.2082, (Dumbarton Oaks, 2025: 41).

Resim 50b. Anastasis sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1958.106.4478, (Dumbarton Oaks, 2025: 42).

Metamorphosis, yani İsa'nın başkalaşımı olayı ise İsa ve havarilerden Petrus, Yuhanna ve Yakup'un yüksek bir dağa duaya çıktığı bir günde meydana gelir. Dua sırasında İsa'nın yüzü değişir ve büyük bir ışıltı görünür. Bu sırada İsa'yla iki kişinin konuştuğu anlaşılır. Bunlar Musa ve İlyas peygamberdir (Cömert, 2015: 167). Konunun işlendiği sahnelerde havariler yere korku içerisinde yatmış halde tasvir edilir. Bu konu mühürler üzerinde de görülür. Dumbarton Oaks koleksiyonu BZS.1951.31.5.1595 numaralı mühür, bu konunun işlendiği iyi bir örneği teşkil eder (Resim 51).

Resim 51. Metamorphosis sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.1595, (Dumbarton Oaks, 2025: 43).

Koimesis yani “Meryem’in Ölümü” veya diğer bir anlamıyla “Meryem’in Göğe Alınışı” sahnesi de kurşun mühürler üzerinde görülen sahnelerden birisidir. Apokrif metinlere göre, elinde palmiye dalı olan bir melek Meryem’e görünür ve ölümünün yaklaştığını bildirir. Ki bu palmiye dalını havariler daha sonra Meryem’in cenazesinde taşıyacaktır. Havariler İsa’nın öğretisini yaymak için gittikleri ülkelerden bir yıldırım anında, bulutlar üzerinde taşınarak Meryem’in yanına dönerler. Koimesis sahnelerinde döşeğinde yatmakta olan Meryem’in etrafı havarilerle çevrelenmiş olarak tasvir edillir. Genellikle sahnelerin merkezinde İsa yer alır ve kucağında Meryem’in ruhunu temsil eden çocukla tasvir edilir (Barut, 2012: 37-40; Tükel ve Yüzgüller, 2018: 158-59). Bu konunun farklı eser gruplarında sıklıkla kullanılmış olduğu bilinir. Mühürler üzerinde de benzer şekilde betimlenen Koimesis sahnesine örnek olarak Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.3047 numaralı eser (Resim 52a) ile birlikte, BZS.1958.106.4687 numaralı mühürler gösterilebilir (Resim 52b). Sahnenin ortasında İsa haleli ve kucağında çocukla görülür. Döşeğinde yatmakta olan Meryem’in çevresi havariler ile çevrelenmiştir.

Resim 52a. Koimesis sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.3047, (Dumbarton Oaks, 2025: 44).

Resim 52b. Koimesis sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1958.106.4687, (Dumbarton Oaks, 2025: 45).

Yine Bizans kurşun mühürleri üzerinde *khairetismos* sahnesine sıklıkla yer verilmiştir. Meryem’e Müjde sahnesi olarak adlandırılan bu sahnede Bakire Meryem’in kutsal ruhla hamile kalması anlatılmaktadır. Bu sahnelerde Meryem, Meryem’e haberi getiren melek Gabriel ve Meryem’in üzerinde kutsal ruh’u temsil eden ak güvercin görülür. (Alev, 2014: 30-31; Tükel ve Yüzgüller, 2008: 160). Konunun işlendiği mühürlere örnek

olarak Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1958.106.2408 numaralı mühür (Resim 53a) ve BZS.1958.106.3714 numaralı mühürler gösterilebilir (Resim 53b). Bu sahnelerde Gabriel eliyle Meryem'e doğru takdis işareti yapar pozisyonda ve kanatlı melek olarak tasvir edilmiştir.

Resim 53a. Khairetismos sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.2408, (Dumbarton Oaks, 2025: 46).

Resim 53b. Khairetismos sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.3714, (Dumbarton Oaks, 2025: 47).

Khairetismos sahnesinin ana karakterleri olan Meryem ve Gabriel'in mührün tek yüzeyinde ortak sahnede tasvir edildiği örnekleri olduğu gibi, ön yüzde Meryem ve arka yüzde Gabriel'in tek başına tasvir edildiği örnekleri de mevcuttur. Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.4098; BZS.1955.1.4096; BZS.1955.1.4099 numaralı mühürleri bu tipe örnek olarak verebiliriz.

Vaftiz sahnesi ise MS 3. yüzyıldan itibaren Roma katakomplarında başlayarak, Bizans ve Batı sanatında sıklıkla işlenen konulardan biri olmuştur. Vaftiz sahnelerinin erken dönem örneklerinde İsa gençken, daha sonraki dönemlerde yetişkin bir birey olarak tasvir edilir. Yine erken dönem örneklerinde İsa omuzları ve başı haricinde tüm vücudu suyun içinde, çıplak halde tasvir edilirken; Rönesans dönemiyle birlikte sadece ayakları suyun içinde, belinde bir örtüyle tasvir edilir. Bizans sanatında ise vaftiz sahnelerinde genellikle Vaftizci Yahya ve İsa'nın kıyafetlerini taşıyan melekler görülür. Bazen Matta'nın belirtmiş olduğu güvercin de sahneye eklenmiştir ve kutsal ruhu simgeler. Kimi zaman güvercinin

arkasında Tanrı betimlenir. Tanrı, İsa ve kutsal ruh'un bir arada gösterildiği bu sahneler kutsal üçlüyü oluşturur (Tükel ve Yüzgüller, 2018: 171).

Matta incilinde vaftiz sahnesi şu şekilde geçmektedir:

"O sırada İsa vaftiz edilmek için Galile bölgesinden Ürdün ırmağına, Yahya'nın yanına geldi… İsa vaftiz olur olmaz sudan çıktı. O anda gökler açıldı. Tanrı ruhunun güvercin gibi üzerine indiğini gördü… (Matta 3:13-17)."

İsa'nın vaftizi sahnesi Bizans kültüründe önemli bir yere sahip olması nedeniyle, Bizans kurşun mühürleri üzerinde nadiren de olsa görülen sahnelerden biridir. Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1947.2.1781 ve BZS.1955.1.1764 numarlı mühürler bu sahneye örnek gösterilebilir.

Nitekim BZS.1947.2.1781 numaralı mühürde İsa merkezde yer alır (Resim 54a). İsa'nın hemen üstünde kutsal ruh'u temsil eden güvercin görülür. Mührün solunda Vaftizci Yahya yer alırken, sağ tarafta melek konumlandırılmıştır. BZS.1955.1.1764 numaralı mühürde ise yine merkezi konumda İsa görünür (Resim 54b). Solda Vaftizci Yahya yer alırken, sağ tarafta sahneye melekler dahil edilmiştir. Muhtemelen mührün üst bölümünde güvercin yer almaktaydı fakat eser yüzeyindeki tahribat nedeniyle güvercin görülmemektedir.

Resim 54a. Vaftiz sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1947.2.1781, (Dumbarton Oaks, 2025: 48).

Resim 54b. Vaftiz sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1955.1.1764, (Dumbarton Oaks, 2025: 49).

Melek Tasvirleri

Melek, Bizans kurşun mühürleri üzerinde nadiren karşımıza çıkan figürlerdendir (Bulgurlu, 2007: 22). Ancak müjde sahnesi veya Stavrosis betimli mühürlerde olduğu gibi bazen sahnelere dahil edilebilir veya mühür üzerinde konuyu desteklemek için tek başına tasvir edilebilirlerdi. Çoğunlukla haleli, kanatlı, askeri ya da dini kıyafetli figürler olarak betimlenmişlerdir.

Meleklerin sahnelere dahil edildiği örnekleri Dumbarton Oaks koleksiyonundan farklı mühürler ile yukarıda inceledik. Mühür yüzeyinin tamamının yalnızca meleğin tasvirine ayrıldığı örnekler içinse yine Dumbarton Oaks koleksiyonundaki "Meryem'e müjde" sahnesini konu alan BZS.1955.1.4098 (Resim 54a), BZS.1955.1.4099 (Resim 54b) ve BZS.1955.1.4096 (Resim 54c) numaralı eserleri gösterebiliriz. Bu mühürlerin ön yüzünde Meryem, arka yülerinde ise müjdeyi vermekle görevlendirilmiş melek Gabriel tasvir edilmiştir.

Resim 55a-c. Meryem'e Müjde sahneli mühür örneklerinde melek tasviri, Dumbarton Oaks BZS.1955.1.4098; BZS.1955.1.4099; BZS.1955.1.4096, (Dumbarton Oaks, 2025: 50,51,52).

Kuzu

Koyun ve kuzu Hıristiyan inancında saflığın ve sadakatin sembolüdür. Özellikle erken dönemde Hıristiyan inancında önemli yere sahip olan katakomp resimlerinde iyi çoban İsa, 12 havari ve 12 kuzu betimleri sıklıkla kullanılmıştır (Tükel ve Yüzgüller, 2018: 316). Priscilla katakompunda iyi çoban İsa, omzunda kuzusu ve iki yanında da birer kuzunun yer aldığı duvar resmi örnek olarak gösterilebilir (Tükel ve Yüzgüller, 2018: 343).

Omzunda kuzu taşıyan genç tasviri Roma dönemi villalarında resim ve heykel olarak; lahitlerde ise kabartma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bizans dönemine gelindiğinde bu sahne Hristiyanlaşarak, dini bir anlam kazanmıştır (Tükel ve Yüzgüller, 2018: 342-43). Çünkü İsa çoban, insanoğlu ise koyun ve kuzudur. İsa bu açıdan yol gösterici olarak kabul edilir (Bulgurlu, 2007: 23).

Yuhanna incilindeki anlatı İyi çoban İsa tasvirlerine kaynak oluşturmuştur:

"… İsa Ferisilere şöyle konuştu: ağıla kapıdan giren koyunların çobanıdır. Kapıcı çobana kapıyı açar. Kapıdan değil, başka yerden giren hırsız ve katildir. Koyunlar çobanın sesini dinler ve izlerler. Başka birini istemezler çünkü onun sesini tanımazlar. Koyunların kapısı benim. Benden öncekiler hırsız ve katildir. Ben kapıyım. Benden geçenler kurtulmuş olacak…" (Cömert, 2014: 165-66).

"Ben iyi çobanım, benimkileri tanırım. Baba beni tanıdığı, ben de babayı tanıdığım gibi; benimkiler de beni tanırlar ve koyunlar uğruna canımı veririm (Yuhanna 10: 11-18)*."*

Erken dönemde sıklıkla betimlenen kuzu ya da iyi çoban İsa betimlemelerine Bizans kurşun mühürleri üzerinde oldukça nadir rastlanır. Bu yüzden bahsedilen konu ile ilgili mühür örneği göstermek oldukça zordur.

İmparator ya da İmparatoriçe figürü

Bizans mühürleri üzerinde imparatorlar genellikle tek başına, İsa ve Meryem ile birlikte ya da müşterek yönettiği imparatorla birlikte betimlenirlerdi. Bununla birlikte imparator figürü, İsa ve Meryem ile olan sahneleri haricinde yanında yer alan figürlerden her zaman büyük resmedilirdi. Bazen ayakta, bazen portre şeklinde önden betimlenirdi. İmparator daima taçlı, kıyafetleri çoğunlukla değerli taşlarla süslenmiş askeri bazen de törensel kıyafetler olurdu. Elinde haçlı küre, *labarum, asa, akakia* gibi atribüler taşırdı (Bulgurlu, 2007: 23).

Yanı sıra bazı imparator mühürlerinde Meryem ya da İsa'nın imparatora taç giydirdiği sahneler yer almaktadır. Örneğin Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.4329 numaralı mühürde üç kişi görülür (Resim 56). Mührün merkezinde İsa; sağda Eudokia, solda imparator IV. Romanos Diogenes (MS 1068-1071) yer alır. İsa her ikisine de taç giydirirken tasvir edilmiştir. Ayrıca mühür sahibinin İsa ya da Meryem'in önünde diz çökerken betimlendiği mühürler de mevcuttur.

Resim 56. İmparatorun taç giyme sahneli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4329, (Dumbarton Oaks, 2025: 53).

İmparatorun mühürler üzerinde tek başına betimlendiği örneklere Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.4338 (Resim 57a) ve BZS.1948.17.4293 (Resim 57b) numaralı mühürler gösterilebilir.

Resim 57a. İmparator Alexius'un ayakta betimlendiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4338, (Dumbarton Oaks, 2025: 54).

Resim 57b. İmparator Constantine Doukas Komnenos Palaiologos'un ayakta betimlendiği mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1948.17.4293, (Dumbarton Oaks, 2025: 55).

Ayrıca Bizans mühür geleneğinde, üzerinde resim olan mühürlerin çoğunlukla imparator ve ailesine ait oldukları görülür. Bununla birlikte nadiren MS 7. ve 9. yüzyıllar arasında ipek ticareti ile uğraşan devlet görevlileri ve *arkhon tou blatteion* ve *kommerkiarios* mühürleri üzerinde imparator portresi kullanması serbestti. Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi eserlerinden oluşan kataloğumuzun 3 numaralı mührü bir *kommerkiarios* mührü olup buna güzel bir örnektir. Yine kataloğumuzun 4 numaralı mührü *arkhon tou blatteion* mührü olup her iki mühürde de imparator portresi mevcuttur.

Hayvan figürleri

Bizans dönemi kurşun mühürleri üzerinde değişik hayvan tasvirlerine de yer verilmiştir. En yaygın görülen hayvanlar aslan, kartal, tavus kuşu, güvercin, yılan ve attır. Bu figürler tek olabildiği gibi bazen birlikte de betimlenmişlerdir (Bulgurlu, 2007: 23). Bu figürlerle birlikte grifon, ejderha, kanatlı kurt gibi mitolojik canlılar da mühürler üzerinde tasvir edilen figürlerdir (Schlumberger 1884: 26-29).

Hayvan figürleri çoğunlukla imparatorluğun gücünü simgeleyen politik mesajlar vermek için kullanılmışlardır (Galavaris, 1959: 267). Örneğin aslan ve kartal gücü, yılan kötülüğü, güvercin ise tanrısal mesajı ve ruhu sembolize etmekteydi (Bulgurlu, 2007: 23).

Mühürler üzerinde görülen hayvan tasvirlerinden aslan için Dumbarton Oaks BZS.1958.106.4255 numaralı mührü (Resim 58a); kartal içinse yine Dumbarton Oaks BZS.1958.106.1630 numaralı mührü (Resim 58b) örnek olarak verilebilir.

Resim 58a. Aslan figürlü mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.4255, (Dumbarton Oaks, 2025: 56).

Resim 58b. Kartal figürlü mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.1630, (Dumbarton Oaks, 2025: 57).

Yine mühürler üzerinde görülen hayvan tasvirlerinden kuş için Dumbarton Oaks BZS.1955.1.4461 (Resim 59a); tavus kuşu için Dumbarton Oaks BZS.1977.34.11 (Resim 59b); at için Dumbarton Oaks BZS.1955.1.4466 (Resim 60); grifon için Dumbarton Oaks BZS.1958.106.1289 (Resim 61); efsanevi canlılar için ise BZS.1958.106.800 (Resim 62) ve BZS.1947.2.1037 numaralı örnekler gösterilebilir (Resim 63).

Resim 59a. Kuş figürlü mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4461, (Dumbarton Oaks, 2025: 58).

Resim 59b. Tavus kuşu figürlü mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1977.34.11, (Dumbarton Oaks, 2025: 59).

Resim 60. At figürlü mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.4466, (Dumbarton Oaks, 2025: 60).

Resim 61. Grifon figürlü mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1958.106.1289, (Dumbarton Oaks, 2025: 61).

Resim 62. Grifon veya ejderha (?) figürlü mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1958.106.800, (Dumbarton Oaks, 2025: 62).

Resim 63. Efsanevi yaratık figürlü mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1947.2.1037, (Dumbarton Oaks, 2025: 63).

Diğer Tasvirler

Bu başlık altında bitkisel ve geometrik desenlerden oluşturulan rozetler yanında, sembolik bazı kompozisyonlar ve sahneler gibi birbirinden farklı betimlemeleri sayabiliriz (Bulgurlu, 2007: 23).

Nitekim Dumbarton Oaks BZS.1958.106.3809 numaralı mührü bitkisel bezemeli mühür örneği (Resim 64); Dumbarton Oaks BZS.1958.106.3281 ve BZS.1947.2.842 numaralı mühürleri ise sekiz kollu yıldız ve geometrik desenli mühür örneği olarak (Resim 65) ele alabiliriz. Ayrıca Dumbarton Oaks BZS.1955.1.4495 numaralı mührü geometrik, soyut rozet desenli bir mühür örneği (Resim 66), Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.321 ve

BZS.1951.31.5.854 numaralı mühürleri ise rozet desenli mühür örnekleri olarak değerlendirebiliriz (Resim 67).

Resim 64. Bitkisel bezemeli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1958.106.3809, (Dumbarton Oaks, 2025: 64).

Resim 65a. Sekiz kollu yıldız, geometrik desenli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1958.106.3281, (Dumbarton Oaks, 2025: 65).

Resim 65b. Sekiz kollu yıldız, geometrik desenli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1947.2.842, (Dumbarton Oaks, 2025: 66).

Resim 66. Geometrik, soyut desenli mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1955.1.4495, (Dumbarton Oaks, 2025: 67).

Resim 67a. Rozet desenli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1955.1.321, (Dumbarton Oaks, 2025: 68).

Resim 67b. Rozet desenli mühür örneği, Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.854, (Dumbarton Oaks, 2025: 69).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ERİMTAN ARKEOLOJİ VE SANAT MÜZESİ

4.1. Müze Koleksiyonu ve Teşhir - Tanzimi

Ankara'nın ilk özel müzesi olma özelliğini taşıyan Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi 14.03.2015 tarihinde ziyarete açılmıştır. Kurucusu olan Yüksel Erimtan'ın koleksiyonunda bulunan çeşitli dönemlere ait birçok değerli esere sahiptir. Müze, bu eserlerin yenilikçi tekniklerle sergilendiği ve aynı zamanda sanatın her dalına ve çağdaş müzecilik bilinciyle oluşturulan disiplinler arası etkinliklere yer veren önemli bir kültür kurumudur (Erimtan Müzesi, 2025: 1).

Ankara'nın en eski yerleşim yerlerinden olan Kale Meydanı'ndaki üç eski Ankara evinin tarihi ve mimari değerleri korunarak bugünkü müze binasına dönüştürüldüğü yapı (Resim 68), Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi ve Çengelhan Rahmi Koç Müzesi ile bir nevi müzeler caddesi oluşturmaktadır. Geniş bir zaman dilimini kapsayan oldukça zengin bir koleksiyonun sergilendiği müzede Anadolu'nun kültür hazinesi sayılabilecek birbirinden değerli eserler bulunur (Resim 69a-c).

Resim 68. Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'nden görünüm, (Erimtan Müzesi, 2025: 1)

Resim 69a-c. Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Koleksiyonundaki çeşitli eserler.

Zengin bir arkeolojik koleksiyonun modern sunum teknikleriyke sergilendiği müzede ayrıca süreli sergilere yer veren bir sergi alanı, bilim, kültür ve sanat etkinliklerini izleyiciler ile buluşturan çok amaçlı bir salon bulunur. Yanı sıra her yaştan müze izleyicisine yönelik öğrenme programlarının gerçekleştirildiği bir eğitim atölyesi, özgün tasarımların yer aldığı bir müze mağazası ve izleyicilerin müzede dinlenebilecekleri bir kafe ile birlikte araştırmacıların kullanımına sunulan özel bir kütüphane yer almaktadır.

4.2. Bizans Eserleri

Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi koleksiyonu, çoğu Anadolu kökenli, yaklaşık iki bin taşınır eserden oluşan özel bir arkeoloji koleksiyonudur. MÖ 3. binden Bizans Dönemi'ne kadar uzanan bir zaman dilimini kapsayan koleksiyon; Hitit, Urartu, Asur, Akhamenid ve Bizans gibi farklı uygarlıklara ve dönemlere ait eserleri barındırmaktadır. Koleksiyonun çoğunluğunu oluşturan eserler Geç Helenistik ve Roma Dönemi'ne ait olsalar da önemli bir grubu Bizans dönemi eserleri oluşturur.

Birçoğu madenden yapılmış Bizans dönemi eserleri arasında haçlar ve buhurdanlar gibi liturjik amaçlı dini objeler başta olmak üzere çeşitli aydınlatma araçları, kantarlar ve terazi ağırlıkları yanında kemer tokaları ve süs eşyaları gibi günlük kullanıma yönelik objeler de yer alır (Resim 70a-c).

Yakın zamanda yapılan yayınlar ışığında MS. 5. yüzyıldan başlayarak MS. 13. – 14. yüzyıllara kadar uzanan geniş bir tarih aralığında değerlendirilen bu eserler, Bizans sanatının nadide örnekleri arasında kabul edilebilir (Koçyiğit, 2018: 110-121; Koçyiğit, 2023: 1023-1032).

Resim 70a-c. Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Koleksiyonu Bizans eserleri.

Bu eserler arasında yer alan ve dini eserlerin başında yer alan maden haçlar oldukça iyi durumda olup, bunların arasında röliker haçlar, tören haçları ve kolye uçlarına asılan pandantif haçlar yer alır. Konu ile ilgili çalışmalar yapan Koçyiğit, biri demir, diğerleri bronz olan bu eserlerin neredeyse tamamını Orta Bizans dönemine tarihlerken, eserler üzerindeki süsleme ve bezeme özelliklerinin bu haçların niteliğini arttıran başlıca özellik olduğunu belirtir (Koçyiğit, 2018: 110-121).

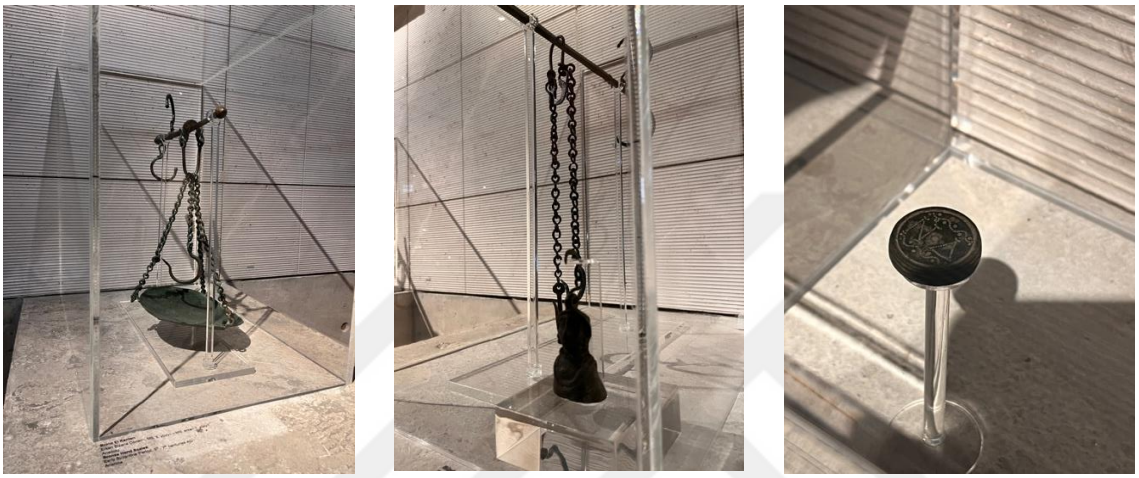
Özellikle röliker haçlar üzerinde yer alan figür bezemeler ve kazıma süslemeler, bu eserlerin Bizans sanatında oldukça sevilen bir sanatsal üslubu temsil ettiklerini ve Bizans sanatı için oldukça nitelikli eserler olduğunu ortaya koyar (Koçyiğit, 2018: 110-121).

Yine koleksiyon içerisinde bulunan Bizans eserleri arasında bir adet pişmiş toprak, yassı ve disk biçimli ekmek mührü de önemli bir dini eser olarak sayılır. Bizans kiliselerinde düzenli aralıklarla düzenlenen ökaristi törenlerinde dağıtılan ve kutsal ekmeğin mühürlenmesinde ya da damgalanmasında kullanılan bu mühürler çoğunlukla taş ya da pişmiş topraktan, nadiren de metalden yapılırlardı. Baskı yüzeyleri yuvarlak, oval, dörtgen veya haç şeklinde olup, genellikle arkalarında kullanım kolaylığı olması bakımından bir tutamakları bulunur (Köroğlu ve Perk 2010: 529-544). Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi koleksiyonunda bulunan ekmek mührü boyutları ve bezeme özellikleri ile öne çıkar. Aynı zamanda kondisyon bakımından oldukça iyi durumda olan bu eser form ve biçim olarak MS 10-12. yüzyıllar arasına tarihlenir.

Ayrıca, müze koleksiyonunda dini törenlerde daha çok şarapla ıslatılan kutsal ekmeği sunmak için kullanılan ve genellikle gümüş ya da benzeri değerli madenler kullanılarak elde edilen iki adet de kaşık yer alır. Bu kaşıklar, çoğunlukla elips ya da oval biçimli yuvarlak bir kaşık kısmına ve uçları sivri saplara sahip olurlar. Ayrıca bu eserler üzerinde kutsal bazı tasvirler, aziz veya azilerin adları ile birlikte özellikle kaşık ile sap kısmının birleştiği kısımlarda eserin sahibi olan kişilerin adları yazar veya imzaları niteliğinde olan monogramları bulunurdu (Acara Eser, 2020: 33). Erimtan Müzesi eserleri üzerinde herhangi bir bezeme, süsleme ya da yazı bulunmazken benzerleri ışığında MS 5 - 6. yüzyıllara tarihlenebilirler.

Tıpkı kaşıklar gibi ökaristi törenlerindeki işlevinden dolayı önemli bir yere sahip olan buhurdanlardan da oldukça iyi bir örnek Müze koleksiyonunda kendine yer bulmuştur. Buhurdanlar, içerisine konan güzel kokulu bitki veya reçinelerle mekanları kötü ruhlardan arındırmak, güzel kokmasını sağlamak, kutsal eşyaları ve ekmek-şarabı tütsülemek için kullanılmışlardır. Ayrıca, duanın ve tövbenin sembolü olmuşlardır. Bizans dönemi boyunca genellikle bronz ve kalaydan yapılan bu eserler, bazen gümüş ve altın olarak da karşımıza çıkar. Uzun üçlü zincir askısıyla taşınan buhurdanlar, çoğunlukla yarım küre ve silindirik olmakla birlikte, bazen altıgen gövdeli olarak kalıp tekniğinde üretilmişlerdir (Acara Eser, 2007; Acara Eser, 2020: 35-36). Oldukça iyi durumda ve zinciri, zincir halkaları ve üç ayaklı kaidesi ile Bizans'ın erken dönemlerinden itibaren sıklıkla kullanılan tipteki bu eser, MS 6. yüzyıla ait olmalıdır.

Yine koleksiyon içerisindeki önemli bir grubu oluşturan bronz kantar ve terazi ağırlıkları ise Gündelik yaşama ait eserler arasında kabul edilebilirler. Bizans dönemine ait olan ve satın alma ya da bağış yolu ile müze koleksiyonuna katılmış olan bu eserleri ele alan Koçyiğit tarafından buluntu yerleri kesin olmamakla birlikte, mevcut araştırma ve yayınlar ışığında Anadolu kökenli oldukları kabul edilir (Koçyiğit, 2023: 1023-1032).

Resim 71a-c. Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Koleksiyonu Bizans dönemi kantar ve terazi ağırlıkları.

Tamamı bronz olan eserlerin ikisi erken Bizans dönemine ait kantar türündeki teraziler olup, üzerlerinde ölçü birimlerini gösteren bir takım çizgi ve harfler bulunur. Koleksiyonda yer alan ağırlıklardan biri de bu tür kantarlarda kullanılan büst şeklindeki bir kantar ağırlığıdır ve erken Bizans dönemine tarihlenir. Terazi ağırlıkları ise biri hariç erken Bizans dönemine ait olup, bunlar da oldukça iyi durumdadırlar. Gerek form ve biçim gerekse üzerlerindeki kazıma tekniğinde yapılmış bazı bezemelere ve ağırlık ölçü birimlerini gösteren sembol ya da işaretlere sahip olmaları bakımından oldukça nitelikli oldukları kabul edilebilir (Koçyiğit, 2023: 1023-1032). Müze yetkilileri tarafından yakın bir zamanda restore edilmiş olan eserler bugün oldukça iyi kondisyonda olup Müze teşhirinde önemli bir yere sahiptirler.

Aydınlatma araçlarıysa gerek form gerekse biçim özellikleri bakımından oldukça özgün değerde olup, kondisyon bakımından da iyi durumdadırlar. Esser grubunun tamamı bronz olup, bir kısmı yassı gövdeli ve volütlü, bir kısmı ise uzun kavis burunlu kandiller grubuna girer. Ayrıca bazılarının kulplarında haç betimleri yer alırken bazılarının ise palmet biçiminde olduğu görülür. Yine kandillerden birin çift fitil deliği ile diğerlerinden ayrıldığını ve discus kısmının mask biçimli bir kapak ile kapatıldığını da belirtelim. Bu kandillerle birlikte kandil veya mumları taşımaya yarayan kandelabroum'lardan da birkaç örneğin bulunduğunu söyleyebiliriz. Gerek kazılarda ele geçen buluntular gerekse müzelerde yer alan benzer örnekler ışığında müzedeki tüm bu Bizans dönemi aydınlatma eserinin MS 5. ve 7. yüzyıllar arasında kullanıldıklarını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte müze koleksiyonu içerisindeki Bizans eserleri arasında önemli bir grubu da bu tezin konusu olan kurşun mühürler oluşturur. Toplam sayıları 12 olan kurşun mühürlerin kondisyonları oldukça iyi olup, temizlenmişlerdir. Hemen hepsi satın alma yoluyla Müze'ye kazandırılan eserlerin buluntu yerleri bilinmemektedir ve hiçbiri yayınlanmamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

ERİMTAN ARKEOLOJİ ve SANAT MÜZESİ KOLEKSİYONUNDAKİ BİZANS DÖNEMİ KURŞUN MÜHÜRLERİ

Daha önce de belirttiğimiz gibi değişik tür ve işlevlere sahip önemli sayıda Bizans dönemi eserine ev sahipliği yapan Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi koleksiyonunda toplam 12 adet Bizans kurşun mührü mevcuttur ve müze envanterinde bulunan Bizans dönemi kurşun mühürlerinin tamamı bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Bu anlamda incelenen mühürlerin Bizans sosyal ve siyasi yaşamına yönelik bilgilerin pekişmesine yardımcı nitelikte oldukları kabul edilebilir.

Koleksiyondaki tüm bu mühürler ağırlıklı olarak MS 10. ve 11. yüzyıllara tarihlenseler de mühürler içerisinde en erken örnekler MS 6. ve 7. yüzyıla, en geç örneklerse MS 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilir.

Bu mühürlerin en erkene tarihlenen MS 6. ve 7. yüzyıla ait olanlarında '*khartoularios*' görevi, '*apo eparkhon*' ünvanı, '*kommerkiarios*' görevi, *'Ergasteriarkhai'* görevi ve '*arkhontes*' gibi ünvanlar bulunur. Yine dönemin yaygın ünvanlarından '*patrikios*' ile MS 7. ve 8. yüzyıl mühürlerinde karşılaşırız.

MS 10. yüzyıla tarihlenen mühürde ise '*kandidatos*' ünvanı, MS 11. yüzyıl mühürlerindeyse '*protospatharios*' ünvanı, '*proedros*' ünvanı, '*dük*' görevi, '*krites*' görevi ve '*patrikios*' ünvanı gibi terimler karşımıza çıkar. MS 12. yüzyıla tarihlenen mühürde ise '*sebastos*' ünvanı yer alır.

Ayrıca koleksiyon içerisindeki bu mühürlerin bir kısım dini bezeme ve sembollerle betimlendiği anlaşılmış olup, Tanrının Anası Meryem (Theotokos), Baş meleklerden Aziz Georgios ve Aziz Theodoros gibi dini figürlerle birlikte patrik haçı ve latin haçı gibi unsurlar dikkati çeker. Yine mühürlerden biri üzerinde önlü arkalı yer alan imparatorlar IV. Konstantinos ile Heraklios ve Tiberios'un betimlemeleri yanında bazıları üzerinde yer alan

monogramlar da önemlidir. Nitekim üzerinde monogram bulunan toplam dört mühürün ikisinin aynı kalıptan çıkmış olduğunu da belirtelim.

Bununla birlikte mühürlerin tamamı satın alma yoluyla müze envanterine eklenmiş olduğundan, ne yazık ki buluntu yerleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak yapılan incelemeler ve birçok benzer örnek üzerinden yapılan değerlendirmeler sonunda, Bizans sicillografisine katkı sunacak nitelikte oldukları kabul edilebilir.

Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi sigillografik koleksiyonunda yer alan bu mühürlerin altı tanesinde insan betimi; bir tanesinde hayvan tasviri; dört tanesinde ise ait oldukları kişinin monogramları yer alır.

Sonuç olarak bu eserler, Bizans tarihi ve sosyo-ekonomik durumu hakkında eksik kalan bilgilerimizin tamamlanmasında büyük önem taşıyan önemli bilgiler sunmaktadırlar. Mühürler üzerinde daha önce pek bilinmeyen bazı ünvanların tespit edilmesi ve bunların Bizans ikonolojisi ile ilişkili bir kısım dini bezeme ve sembollerle betimlenmiş olması, söz konusu mühürlerin Bizans hayatındaki rolüne işaret eder. Böylece bu çalışma ile Bizans prosopografyasına yeni isim ve ünvanlar Bizans sigillografisine ise yeni ve özgün eserler ekleyerek katkı sunulacağı umulmaktadır.

ALTINCI BÖLÜM
KATALOG

No. 1. Anastasios / Iustinianos Khartoularios

Envanter no: 1048.
Çapı: 28.74 mm.
Ağırlığı: 11.57 g.
Tarihlendirme: MS 6.- 7. Yüzyıl

Ön Yüz: Çelenk bordürle sınırlandırılmış haçlı hitap monogramı: Θεοτόκε βοήθει..
Arka Yüz: Çelenk bordürle sınırlandırılmış haçlı monogram: α – ι – λ – ν – ο – σ – τ – υ – χ – ω: Ἀναστασίῳ / Ἰουστινιανοῦ? χαρτουλαρίῳ.
Çeviri: Theotokos (Tanrının Anası), khartoularios Anastasios veya Iustinianos'a yardım et!

Ön yüz monogramı için; Feind, 2010: 318.
Arka yüz monogramı için; Dumbarton Oaks, 2025: 70.

Benzerler:
Anastasios Khartoularios: Dumbarton Oaks, 2025: 71;
Zacos-Veglery, 1972: kat. no. 2778;
SBS 5, 193.

No. 2. Menandros? Apo Eparkhon?

Envanter no: 1271
Çapı: 27.73 mm.
Ağırlığı: 27.41 g.
Tarihlendirme: MS 6.–7. Yüzyıllar

Ön Yüz: Başı sağa dönük, kanatları açık cepheden kartal tasviri. Üstte haçlı hitap monogramı: Θεοτόκε βοήθει. (tip V veya VIII). Çelenk bordürle sınırlandırılmış.
Arka Yüz: Haçlı monogram: α – ε – μ – ν – χ – ω. Çelenk bordürle sınırlandırılmış.
Çeviri: Theotokos, Menandros'a? yardım et, apo eparkhon?

Arka yüz tahrip olduğundan, benzer veya paralel örneği tanımlanamamıştır.

Ayrıca bakınız:
Ön Yüz Tip V ise: Dumbarton Oaks, 2025: 72.
Ön Yüz Tip VIII ise: Dumbarton Oaks, 2025: 73.

No. 3. Mikkinas Patrikios ve Gregorios, Afrika Apotheke'sinin Kommerkiarioi'u

Envanter no: 1192.
Çapı: 31.81 mm.
Ağırlığı: 23.85 g.
Tarihlendirme: MS 7. Yüzyıl

Ön Yüz: IV. Konstantios'un cepheden büstü, taç ve khlamys giyimli; sağ elinde haçlı globus taşımakta. Üst çevre boyunca yazıt: Ιν□δΒ: Ἰνδ(ικτιὼν). Altta üç satır yazıt: +ΜΙΚΚΙΝ□ΠΑ.|ΡΙΚΙ□ΓΡΗΓ|Ο…: Μικκίνου πατρικίου Γρηγο[ρίου].

Arka Yüz: Üstte, Herakleios ve Tiberios'un cepheden büstleri; ikisi de taç ve khlamys giyimli; sağ ellerinde birer haçlı globus. Altta, üç satır yazıt: ΚΟΜΜΕΡΚΙΑ…|ΑΠΟΘΗΚΗ.|.□ΡΙΚΗ̣: κομμερκια[ρίων] ἀποθήκη[ς Ἀ]φρικῆ[σ].

Çeviri: İndiksiyon 2. Afrika apotheke'sinin Kommerkiarioi'u Mikkinas patrikios ve Gregorios'un (mührü)

Benzerler:
Mikkinas ve Gregorios, genikoi kommerkiarioi apothekes Honorias, 673/675:
Bulgurlu, 2007: kat. no. 133;
Cheynet- Gökyıldırım-Bulgurlu, 2012: 72 kat. no. 1.50;
Dumbarton Oaks, 2025: 74;
Zacos–Veglery, 1972: kat. no. 152-153;
Ebersolt, 1922: kat. no. 333.

Mikkinas ve Gregorios, Afrika apotheke'sinin genikoi kommerkiarioi 673/674:
Oikonomides, 1986b: kat. no. 19;
Morrisson–Seibt, 1982: kat. no. 17.

Mikkinas, patrikios ve Gregorios, Hypatos, kommerkiarioi, 673/675:
Oikonomides, 1986b, kat. no. 20;

Zacos–Veglery, 1972: kat. no. 145;
Cheynet- Gökyıldırım-Bulgurlu, 2012: kat. no. 1.51.

Ayrıca bakınız:
PmbZ, 2025: 1 Mikkinas 5157;
PmbZ, 2025: 2 Gregorios 2349;
Leu Numismatic, 2025: 1.

No. 4. Ioannes ve Thomas, Ergasteriarkhai ve Arkhontes tou Blattiou.

Envanter no: 1302.
Çapı: 32.53 mm.
Ağırlığı: 25.25 g.
Tarihlendirme: MS 7. Yüzyıl.

Ön Yüz: Ayakta khlamys giyimli imparator (II. Konstans veya Konstantin Pogonat), cepheden. Sağ elinde haçlı globus taşımakta; çevre boyunca dairesel yazıt: ΙΩΑΝΝΗϹ ΘΩΜΑ… / ⍰⍰A : Ἰωάννης Θωμᾶ[ς …] / Ἰ(νδικτιὼν) α

Arka Yüz: Altı satır yazıt: ΕΡΓ⍰|.ΤΗΡΙ⍰Ρ|.⍰ΙΚ⍰Ι⍰Ρ|.ΟΝΤΕϹ|.ΟΥΒΛ⍰Τ|ΤΙ..: ἐργαστεριάρχαι καὶ ἄρ[χ]οντες [τ]οῦ βλαττί[ου]. Belirsiz bordür.

Çeviri: İndiksiyon 1. Ioannes ve Thomas, ergasteriarkhai ve arkhontes tou Blattiou.

Paralel:
Schlumberger 1891, kat. no. 72.
Zacos, 1972: kat. no. 161a-161b.

Benzerler:
..., Ergasteriarkhai ve Arkhontes tou Blattiou:
Dumbarton Oaks, 2025: 75.

…, …, Ergasteriarches ve Arkhon tou Blattiou:
Zacos, 1972: kat. no. 198.

Ergasteriarkhai ve Arkhontes tou Blattiou:
Feind, 2010a : 45;
SBS 3, 195.

Ayrıca bakınız:
John ve Thomas, Ergasteriarkhai ve Arkhontes: Lopez, 1945.

No. 5. Narses, Patrikios.

Envanter no: 1333.
Çapı: 29.93 mm.
Ağırlığı: 17.09 g.
Tarihlendirme: MS 7.–8. Yüzyıllar.

Ön Yüz: Haçlı hitap monogramı (tip V): Θεοτόκε βοήθει τῷ δούλῳ σου; Haç kollarının boşluğunda: ΤΩ□Δ□|ΛΩ□Σ□: Çelenk bordür.

Arka Yüz: Haçlı monogram: α – η – ν – ρ – σ: Ναρσῆ; Haç kollarının boşluğunda: ΠΑ□ΤΡΙ|ΚΙ□Ω: πατρικίῳ. Çelenk bordür.

Çeviri: Theotokos, kulun patrikios Narses'e yardım et!

Benzer:
Narses, Patrikios, 7. Yüzyıl:
Dumbarton Oaks, 2025: 76 ;
Zacos – Veglery, 1972: kat. no. 950.

Narses, Patrikios ve Strategos, MS 7.-8. Yüzyıllar:
Dumbarton Oaks, 2025: 77;
Solidus Auction, 2025: 1;
PmbZ, 2025: 4.

Ayrıca bakınız:
PmbZ, 2025: 3;
Feind 2010a: 162;
SBS 3, 189;
Dumbarton Oaks, 2025: 78

No. 6. Narses, Patrikios.

Envanter no: 1360.
Çapı: 28.58 mm.
Ağırlığı: 17.82 g.
Tarihlendirme: MS 7.–8. Yüzyıllar.

Ön Yüz: Haçlı hitap monogramı (tip V): Θεοτόκε βοήθει τῷ δούλῳ σου; Haç kollarının boşluğunda: ΤΩ⍰Δ⍰|ΛΩ⍰Σ⍰: Çelenk bordür.
Arka Yüz: Haçlı monogram: [α] – η – ν – ρ – σ: Ν[α]ρσῆ; Haç kollarının boşluğunda: ΠΑ⍰ΤΡΙ|ΚΙ⍰Ω: πατρικίῳ. Çelenk bordür.
Çeviri: Theotokos, kulun patrikios Narses'e yardım et!

Paralel:
Kat. no. 5 (aynı kalıp).

No. 7. Leon, imparatorluk
Kandidatos'u ve Khartoularios

Envanter no: 1303.
Çapı: 19.57 mm.
Ağırlığı: 6.45 g.
Tarihlendirme: MS 10. Yüzyıl.

Ön Yüz: Patrik haçı üç basamaklı kaide üzerine yerleştirilmiştir. İki incili bordür arasında dairesel yazıt: …ΤΩCΩΔΟΥΛ: […] τῷ σῷ δούλ(ῳ).
Arka Yüz: Haçla başlayan beş satır yazıt: ⍰λεο|ντΗ⍰/ΚΑ|Δ/Δ/ΤΟSΧΑ|ΡΤΟΛΑΡΙ|ΟΤΟν…: Λέοντη β(ασιλικῷ) κα(ν)δ(ι)δ(ά)το (καὶ) χαρτολαρίο τον […]. Belirsiz bordür.
Çeviri: [Tanrım veya Theotokos] kulun, imparatorluk kandidatos'u ve […'nın] khartoularios'u Leon'a yardım et!

Benzerler:
Leon, İmparatorluk kandidatos'u ve…:
Schlumberger, 1884: kat. no 3.

Leon kandidatos, MS 10. Yüzyıl:
Numismad Auction, 2025: 1.

Leon, İmparatorluk kandidatos'u, 9. - 10. Yüzyıllar:
Dumbarton Oaks, 2025: 79.

Leontios, İmparatorluk kandidatos'u ve Kourator, MS 10. Yüzyıl:
Nomos Obolos, 2025: 1.

No. 8. Basileios, İmparatorluk Protospatharios'u, Epi tou Khrysotriklinou ve Protostrator

Envanter no: 1301.

Çapı: 25.00 mm.

Ağırlığı: 6.87 g.

Tarihlendirme: 10. yüzyıl

Ön Yüz: Latin haçı üç basamak üzerine yerleştirilmiş, her bir kolu üç nokta ile sonlanmış. Bitkisel motiflerle süslenmiş. Çizgisel bordürle sınırlandırılmış. Haç kollarının arasında, solda ve sağda yazıt: ιꝺ̅χ̅|νι̅κα: Ἰ(ησοῦ)ς Χ(ριστὸ)ς νικᾷ.

Arka Yüz: Beş satır yazıt: .A..ΛIῼ|. A΄ΣΠΑΘΑΡ|.ΠΙΤΟΥΧΡΥ|.ΟΤΡΙΚΛ΄SA|..PATOP: [Β]α[σι]λίῳ [β(ασιλικῷ)] (πρωτο)σπαθαρ(ίῳ) [ἐ]πὶ τοῦ Χρυ[σ]οτρικλ(ίνου) (καὶ) πρωτοστράτορ(ι). Çizgisel bordürle sınırlandırılmış.

Çeviri: Basileios imparatorluk protospatharios'u, epi tou Khrysotriklinou ve protostrator.

Mührün benzer ya da paralel bir örneği bulunamamıştır.

No. 9. Ioannes.

Envanter no: 1046.
Çapı: 23.90 mm.
Ağırlığı: 19.41 g.
Tarihlendirme: MS 11. yüzyıl.

Ön Yüz: Yuvarlak bir kalkan taşıyan Aziz Theodoros'un büstü. Haç ile başlayan dairesel lejand: ⍰κε⍰⍰οηΘΕΙ: K(ύρι)ε βοήθει. Sağda ve solda iki sütun lejand: ⍰|ΘΕ⍰[…]: ὁ ἅ(γιος) Θε[ὀδωρ(ος)]. İncili bordürle sınırlandırılmış.
Arka Yüz: Yuvarlak bir kalkan taşıyan Aziz Georgios'un büstü. Dairesel lejand: .⍰ANNI: Ἰωάννῃ. Sağda ve solda iki sütun lejand: ⍰|γ|ε⍰⍰|Ρ | Γ ι: Ὁ ἅ(γιος) Γεώργι(ος). İncili bordürle sınırlandırılmış.
Çeviri: Aziz Theodoros. Aziz Georgios. Tanrım, Ioannes'e yardım et!

Paralel:
Leu Numismatik, 2025: 2.

No. 10. Samuel Alousianos, Proedros ve Dük.

Envanter no: 1045.
Ağırlığı: 17.32 g.
Çapı: 25.44 mm.
Tarihlendirme: MS 11. yüzyılın ikinci yarısı

Ön Yüz: Theotokos, arkalıksız tahtta oturuyor. Haleli, alın ve omuz kısımları motifli chiton ve maphorion giyiyor; bebek İsa'yı kucağında tutuyor, sağ eli İsa'nın ayaklarının, sol eli omzunun üzerinde duruyor; Meryem'in ayakları bir taburenin üzerinde duruyor. İsa haleli; sağ eli öne uzanmış olarak takdis (kutsama) vaziyetinde. Theotokos'un solunda ve sağında sigla: MP͞ – ΘY͞: M(ήτη)ρ Θ(εο)ῦ. İncili bordürle sınırlandırılmış.
Arka Yüz: Haç ile başlayan yedi satır yazı: ⍰ΘK͞E|⍰OHΘEI|C⍰MOYHΛ|ΠPOE.P.|SΔ⍰KIT.|⍰ΛOYC.|⍰N⍰: Θ(εοτό)κε βοήθει Σαμουὴλ προέ[δ]ρ[ῳ] (καὶ) δουκὶ τ[ῷ] Ἀλουσ[ι]άνῳ. İncili bordürle sınırlandırılmış.
Çeviri: Theotokos, proedros ve dük Samuel Alousianos'a yardım et!

Paraleller:
Dumbarton Oaks, 2025: 80;
Leu Numismatik, 2025: 3;
Gorny & Mosch, 2025: 1;
Numismatik Naumann, 2025: 1;
Kölner Münzkabinett, 2025: 1;
Jordanov, 2001: kat. no. 14;
Wassiliou – Seibt BBÖ, 2004: kat. no. 251;

Benzerler:
Samuel Alousianos, Proedros ve Dük:
Sode, 1997: kat. no. 393;
Jordanov, 2001: kat. no. 15;
Wassiliou – Seibt BBÖ II, 2004: kat. no. 42;
Stavrakos, 2000: kat. no. 9;

Ayrıca bakınız:

PBW, 2025:1;

Laflı – Seibt, 2020.

No. 11. Basileios Makhetarios,
Patrikios ve Krites.

Envanter no: 1047.
Çapı: 29.07 mm.
Ağırlığı: 20.66 g.
Tarihlendirme: MS 1060–1090

Ön Yüz: Theotokos, arkalıksız tahtta oturuyor. Haleli, alın ve omuz kısımları motifli chiton ve maphorion giyiyor; bebek İsa'yı kucağında tutuyor, sağ eli İsa'nın ayaklarının, sol eli omzunun üzerinde duruyor; Meryem'in ayakları bir taburenin üzerinde duruyor. İsa haleli; sağ eli öne uzanmış olarak takdis (kutsama) vaziyetinde. Theotokos'un solunda ve sağında sigla: [MP͞] – ΘY͞: [M(ήτη)ρ] Θ(εο)ῦ. İncili bordürle sınırlandırılmış.
Arka Yüz: Haç ile başlayan beş satır yazı: …|ΘK͞E⍰/.|BACIΛEI|ΠP⍰I⍰SKPI|T/TΩMAX.|.APIΩ|⍰⍰⍰ : Θ(εοτό)κε β(οή)[θ(ει)] Βασιλεί(ῳ) π(ατ)ρι(κίῳ) (καὶ) κριτ(ῇ) τῷ Μαχ[ητ]αρίῳ. İncili bordürle sınırlandırılmış.
Çeviri: Theotokos, patrikos ve krites Basileios Makhetarios'a yardım et!.

Paralel:
Numismatik Naumann, 2025: 2.

Benzerler:
Machetarios Krites, 11. Yüzyılın ikinci yarısı:
Dumbarton Oaks, 2025: 81.

Ayrıca bakınız:
PBW: Basileios 20257.
PBW: Basileios 20249.
Sandrovskaja, 2015: 175.

No.12. Nikolaos Maliasinos, Sebastos.

Envanter no: 1334.
Çapı: 35.29 mm.
Ağırlığı: 21.00 g.
Tarihlendirme: MS 12. Yüzyılın İkinci Yarısı.

Ön Yüz: Cepheden, ayakta aziz Georgios. Sağ elinde mızrak, sol elinde kalkan tutuyor. Sağ ve solda: ο|□|γ|ι,□γε|ρ|□|γι|ος: ὁ ἅγι(ος) Γερώγιος. İnci bordürle sınırlandırılmış.
Arka Yüz: Haç ile başlayan yedi satır yazıt: □|μ□λι□σι|νονσε□□□ον|σονοικετHν|νικολ□□ον(sic.)|σκεποισμε|μ□ρτυρ□ν|κλεοσ:
Μαλιασινὸν σεβαστὸν σὸν οἰκέτην Νικόλαον σκέποις με, μαρτύρων κλέος. İnci bordürle sınırlandırılmış.
Çeviri: Aziz Georgios. Şehitlerin şanı, beni korusun, hizmetkarınız Nikolaos Maliasinos, sebastos.

Paralel:
Nicholas Maliasinos, sebastos, 12. Yüzyılın ikinci yarısı:
Dumbarton Oaks, 2025: 82;
Robert Feind, 2014: kat. no. 958;
Wassiliou–Seibt, 2011: kat. no. 1351;
Zacos IV/127, no.84.

YEDİNCİ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi koleksiyonunda küçük ama önemli olduğunu düşündüğümüz bu Bizans mühürlerini kronolojik bir sıra ile değerlendirmek ve sahip oldukları özellikler bakımından ele almak gerekirse;

Kataloğumuzda 1 sıra numarası ile ele alınan eserin, koleksiyon içerisindeki önemli örneklerden biri olduğunu ve üzerinde görülen monogram ile Bizans mühürleri içerisinde haçlı monogram tipine örnek teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

İyi bilindiği üzere Bizans kurşun mühürleri ve Bizans sikkelerinde görülen monogram tipleri zaman içerisinde farklılık göstermiştir. Başlangıçta, özellikle MS 4. ve 6. yüzyıllar arasında kalan erken dönem örneklerinde "blok monogram" adı verilen, harflerin merkezi bir karenin etrafına yerleştirilerek oluşturulan monogram tipi yoğun şekilde kullanılmıştır. MS 6. yüzyılda yeni bir monogram türü ortaya çıkmıştır ve bu monogram türü hızla yayılmış, MS 10. yüzyıla kadar yaygınlığını sürdürmüştür. Bu monogram tipine "haçlı monogram" denilmiştir. Haçlı monogramlar; haç kollarının uçlarına ve haç kollarının kesiştiği orta noktaya yerleştirilen harflerden oluşur. Bu tip mühürlerde de, tıpkı blok monogramlarda olduğu gibi kişinin sadece ismi kodlanabileceği gibi; aynı zamanda ünvanı, görevi gibi kimliğini belirten özellikleri de kodlanabilirdi. Ayrıca haç kollarına yerleştirilmiş harfler isim veya bilgilendirici diğer tanımlamalarda birden fazla kez kullanılabilirdi (Oikonomides, 1985: 20).

Bu durumda koleksiyonumuzdaki 1 numaralı örnekteki haç kollarına yerleştirilmiş olan harflerin karışık kullanımı sonucunda kişi adının Anastasios veya Iustinianos olabileceği düşünülür (benzerleri için bkz: Dumbarton Oaks, BZS.1951.31.5.2837; BZS.1955.1.166).

Yine mühür üzerinde yer alan harflerin kombinasyonu sonucunda ortaya çıkan *khartoularios* terimi, kişinin görevini niteler. *Khartoularios* "khartes"ten gelir ve kelime anlamı "resmi evrak"tır. MS 9. ve 10. yüzyıllarda khartoularios taşra ve merkezi idarede maliye ve arşiv görevlerini yapmaktaydı. Theophanes'in aktardığına göre imparator III. Leo

(MS 717-741) bu ünvana sahip kişisel khartoularios'u Paul'u Sicilya strategos'u olarak atamıştır.

MS 12. yüzyıla gelindiğindeyse bazı khartoularios'un askeri bir takım görevlere de sahip olduğu bilinir. Bunlardan birisi Theodore Choumnos'tur (Kazhdan, 1991b: 416). MS 13. yüzyıldan itibaren ise megas khartoularios'a *protostrator* gibi imparatorun seyisliğini yapma görevi verildiği de bilinir (Güneş, 2021b: 109).

İmparator VI. Leo'nun (MS 886-912) belirttiğine göre, her themada *khartoularioi* bulunurdu ve bu kişiler themanın gelir – giderini hesaplardı (Güneş, 2021b: 215). Benzer şekilde eğlence ve kamusal görevler (savunma, duvarların bakım - onarımı vb.) için görevlendirilmiş olan demarkhos'ların mali yönetimini sağlamak ve kontrol etmek için de khartoularios'un görevlendirildiği bilinir (Güneş, 2021b: 103).

Khartoularios ayrıca imparatorluk silah depolarında "Armamenton Khartoularios'u" olarak görev almışlardır. Görevleri ise mali açıdan teçhizatın uygunluğunu ve donanımı değerlendirmekti. Mevcut ürün sayısını, bu ürünlere harcanan giderleri kontrol ederlerdi (Güneş, 2021b: 215). Khartoularios'ların ekonomik görevler haricinde *vestiarion* bölümünde de çalıştıkları bilinir (Güneş, 2021b: 209).

Kataloğumuzdaki bir diğer eser olan 2 numaralı mühür üzerindeki monogramda ise yine ad, ünvan veya görev içeriyor olabilir. Monogramda haçın üst kolundaki harfler ne yazık ki kayıptır. Bu nedenle yazının kesin çözümünü belirlemek mümkün değildir. Buna rağmen, benzer örneklerle karşılaştırıldığında mühür sahibinin adının Menandros ve *apo eparkhon* ünvanına sahip olabileceği düşünülmektedir.

Bununla birlikte eserin ön yüzündeki kanatları açık kartal figürü, Bizans kurşun mühürleri üzerinde MS 6. ve 7. yüzyıllarda sıklıkla görülen önemli bir unsurdur. Bu figür, Roma döneminden bu yana kullanılır ve zaferi simgelerdi (Oikonomides, 1985: 15). Fakat Roma geleneğinin bir parçası olan bu figür, Bizans dönemine gelindiğinde haçlı monogramların eklenmesi sayesinde Hıristiyanlaştırılmıştır (Bulgurlu, 2007: 139). Böylelikle Bizans mühürlerinde de yoğun bir şekilde kullanımına rastlanmaktadır.

Monogramlı mühür gruplarının içerisinde ayrı bir grup olduğu daha önce de belirtilen Haçlı hitap monogramları MS 6. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Haçlı hitap monogramları ilk dönemlerde kanatları açık kartalın üzerinde görülürken, İkonoklazm döneminde haçlı hitap monogramı mühür yüzeyinin tümünü kaplayacak şekilde, yalın halde görülmeye başlamıştır. Haçlı hitap monogramının MS 11. yüzyılın başına kadar bu tür yalın ve büyük kullanımına devam edildiği bilinmektedir (Oikonomides, 1985: 20).

Mühür üzerine yazmış olabileceği düşünülen *apo eparkhon* ünvanı ise imparatorluk senatosundaki üst düzey yetkililerden birisidir. Grekçe "yönetmek, idare etmek" anlamlarına gelir (Taktikon Benesevic, 1972: 247). Ayrıca bu ünvana sahip kişiler şehirde vali konumundadırlar (Güneş, 2021b: 70).

Sonuç olarak, mühür yüzeyindeki tahribat nedeniyle, haç kollarındaki harfler tam olarak okunamamaktadır. Bu da şahıs ve ünvanını tam anlamıyla tayin etmemizi engellemektedir. Ancak, ön yüzde kullanımı tercih edilen kanatları açık kartal nedeniyle mühür MS 6. ve 7. yüzyıllara tarihlenmektedir.

Katalogda yer alan ve bir diğer eserimiz olan 3 numaralı mühür, üzerinde yer alan Mikkinas Patrikios ve Gregorios, Afrika Apotheke'sinin Kommerkiarioi'u ifadesi ile önce çıkar.

Mühür üzerinde yer alan *kommerkiarios* görevi ilk kez imparator I. Anastasius (MS 491-518) tarafından oluşturulan kanun metinlerinde geçmektedir (Kazhdan and Oikonomides, 1991: 1141). İlerleyen dönemlerde, MS 8. yüzyılın sonlarında ticari işlemler devlet tarafından vergiye bağlanmış ve bu vergi '*kommerkion*' olarak adlandırılmıştır. Konstantinopolis'e girecek mallar için Abydos ve Hieron gibi bazı önemli gümrük noktalarında bu *kommerkion* vergilerinin ödendiği bilinmektedir (Morrisson and Laiou, 2020: 66-67). Bununla birlikte kommerkiarios'ların Geç Roma döneminden bu yana var oldukları ve sınır bölgelerinde ticareti kontrol ettikleri bilinir. Bizans dönemine gelindiğinde ise aynı görevi üstlenmiş oldukları düşünülür.

*Genikos kommerkiarioi'*u görevleri ise başlangıçta imparatorluk için vergilerin değerlendirilmesi, vergi mükellefi olanların listelerinin tutulması, ödemelerin toplanması ve ordunun ihtiyaçlarının listesini tutmak gibi mali işlerken, daha sonra *apotheke*'lerde görev almışlardır (Güneş, 2021b: 195).

Thema bölgelerindeki *kommerkiarioi* da benzer şekilde thema bölgesindeki ticari faaliyetleri denetlenmesinde, 'kommerkion' adındaki verginin toplanmasında ve imparatorluk hazinesine ulaştırılmasında görevlidirler (Güneş, 2021b: 195).

Kommerkiarios görevine sahip olanların tıpkı incelediğimiz mühürde olduğu gibi, kendilerine özel mühürleri vardır. Bu mühürler Bizans döneminde sayıca az olan resimli mühürlere örnek teşkil eder. Genellikle kommerkiarioi mühürlerinde dönemin imparatorunun/imparatorlarının portresi yer alırdı. Bu portre ile imparatorluk atölyelerinde üretilen ipek gibi değerli üretim mallarının sağlamlığı, kalitesi ve hakikiliği garantilenmiş olurdu.

Bununla birlikte kommerkiarios mühürleri üzerinde belirtilen indiksiyon yılı ile mühürlerin yılı hesaplanabilir. İndiksiyon başlangıçta imparator Diocletianus (MS 284-305) döneminde yıllık bazda 5 yıllık vergi dönemini ifade etmek için kullanılırken; daha sonra imparator I. Constantinus (MS 306-337) döneminde gelen düzenleme ile 15 yıllık vergi dönemlerini ifade etmek için kullanılmıştır (Oikonomides, 1991: 993). İlk kez Mikkinas ve Gregoroios kommerkiarioi mühürlerinde MS 673-74 yıllarını ifade ederek karşımıza çıkar. Daha sonra MS 9. yüzyıla kadar kullanımına devam edilmiştir. Oikonomides'e göre indiksiyon işareti satın alınabilen ve her yıl yenilenebilen kommerkiarioi ünvanını kontrol altında tutmak için kullanılmıştır (Bulgurlu, 2007: 124).

Mühür üzerinde yer alan *apotheke* terimi ise devlete ait ambarı ifade eder. Bu ambarlar köylülerin ürün olarak vermiş olduğu vergilerin depolandığı yerlerdir. *Apotheke*'lerin sorumluları *kommerkiarioi*'dur (Bulgurlu, 2007: 256). Yıllık üretim sonunda ham veya kısmen işlenmiş ürünler *Apotheke'*lerde toplanıp, kalitesine göre derecelendirilir ve sınıflandırılırdı (Oikonomides, 1986a: 43-44).

Kommerkiarioi ticaret faaliyetleri ve imparatorluk bürolarının birleşimi faaliyetlerinde görülebilir. Oikonomides'e göre *kommerkiarioi* görevine sahip olanlar ipek ve diğer ürünlerin ticaretini yapma konusunda da yetkilidir (Morrisson and Laiou, 2020: 97).

İncelediğimiz mühürde isimleri geçen Mikkinas ve Gregorios'un hem Honorias hem de Afrika'da ipek ticaretiyle ilgilenen ortaklar olduğu düşünülmektedir. Oikonomides, Mikkinas adının Bizans belgelerinde çok nadir olduğunu ve bu mühürlerin Mikkinas ismine dair kayıt niteliğinde olduğunu belirtmektedir (Oikonomides, 1986b: 34). Bulgurlu ise İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan ve incelediği mühürler arasında yer alan 133 numaralı Mikkinas ve Gregorios mühründe, bu ikilinin adının yazılı kaynaklarda geçmediğini belirtir (Bulgurlu, 2007: 125).

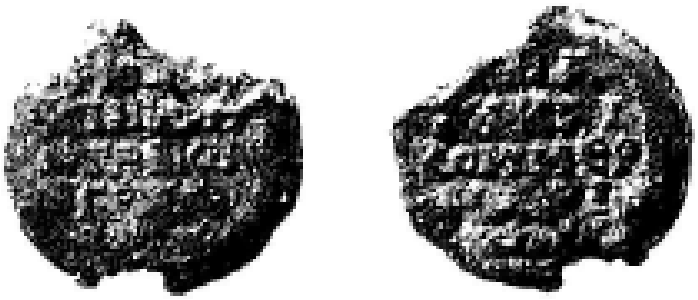
Şimdiye kadar Mikkinas ve Gregorios isminin birlikte kullanıldığı üç farklı mühür grubu keşfedilmiştir ve bu mühür grupları kendi içlerinde farklılıklar göstermektedirler. Ayrıca şimdiye kadar bulunan ve incelenen bu mühürlerin tamamı MS 7. yüzyıla tarihlenmişlerdir.

Buna göre incelenen ilk grup; "Mikkinas Patrikios ve Gregorios, Hypatos Kommerkiarioi" mühürleridir. Hypatos, konsül anlamına gelir. MS 6. yüzyıldan itibaren onursal ünvanı nitelemektedir. Daha sonraki yüzyıllarda önemi azalmıştır. Hypatos'un Strategos olarak görev aldığı bilinse de, genellikle mali ve bürokratik işleri yaptığı bilinir (Kazhdan, 1991g: 963-64). Bu mühür grubu ön ve arka yüzü yazıttan oluşan iki örnekten ve bir adet tek yüzü işlenmiş mühürden oluşur. Zacos ve Veglery, tarafından ele alnan 145 katalog numaralı mührün (Zacos and Veglery, 1972: 228), ön yüzünde sahnenin orta bölümünde elinde mızrak tutar şekilde imparator IV. Konstantinos'un (MS 668-685) cepheden büstü yer alır (Resim 72). Solda Herakleios, sağda Tiberios'un (MS 698-705) cepheden büstleri, her ikisi de elinde haçlı globus tutar şekilde betimlenmişlerdir. Altta ise dört satır yazıt okunurken, mührün arka yüzünde ise herhangi bir yazıt veya bezeme bulunmaz, yalnızca kumaş izleri mevcuttur. Bu nedenle mührün balyada kullanılmış olduğu düşünülmektedir.

Resim 72. Mikkinas Patrikios ve Gregorios, hypatos ve kommerkiarioi mührü (Zacos and Veglery, 1972: kat. no. 145).

Mikkinas Patrikios ve Gregorios, Hypatos Kommerkiarioi mühürlerinden ön ve arka yüzü yazıttan oluşan mühürlere Oikonomides'in 'A Collection of Dated Byzantine Lead Seal' isimli eserindeki 20 numaralı mühür örnek olarak gösterilebilir (Resim 73). Eserin ön ve arka yüzü 5'er satır yazıttan oluşur (Oikonomides, 1986b: 33).

Resim 73. Mikkinas Patrikios ve Gregorios, hypatos ve kommerkiarioi mührü (Oikonomides, 1986: kat. no. 20).

Grubun diğer örneği ise Cheynet-Gökyıldırım-Bulgurlu'nun 'Sceaux Byzantins du Musee D'Istanbul' isimli ortak çalışmasındaki 1.51 numaralı mühürdür. Bu mühürün ise ön ve arka yüzü 4'er satır yazıttan oluşur (Resim 74), (Cheynet-Gökyıldırım-Bulgurlu, 2012: 73).

Resim 74. Mikkinas Patrikios ve Gregorios, hypatos ve kommerkiarioi mührü (Cheynet- Gökyıldırım-Bulgurlu, 2012: kat. no. 1.51).

İncelenen ikinci grup kataloğumuza dahil olan Erimtan mührünün benzerlerini oluşturmaktadır. Bu grupta incelenen mühürler "Mikkinas ve Gregorios, Afrika apotheke'si genikoi kommerkiarioi" mühürleridir. Bu grup içerisinde incelenen mühürlerin ön yüzünde imparator IV. Konstantinos elinde mızrak tutar. İndiksiyon ile belirtilen 2 sayısı, 673/674 yıllarını ifade etmektedir. Arka yüzde ise yine Herakleios ve Tiberios haçlı globus tutarlarken betimlenmişlerdir. Oikonomides'in eserinde ele aldığı 19 numaralı mühürün ön yüzünde muhtemelen 4 satır yazıt, arka yüzünde ise iki satır yazıt bulunur (Resim 75), (Oikonomides, 1986b: 32-33).

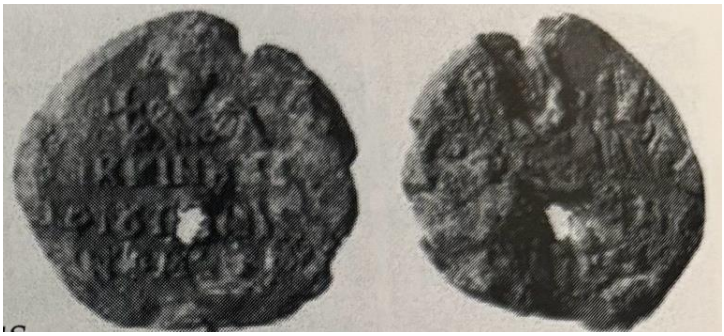

Resim 75. Mikkinas ve Gregorios, Afrika apotheke'sinin genikoi kommerkiarioi (Oikonomides, 1986: kat. no. 19).

Aynı grupta incelenen, Morrison ve Seibt'in, 'Sceaux De Commerciaires Byzantins Du VII Siècle Trouvés a Carthage' isimli eserindeki 17 numaralı mühürde de benzer şekilde ön yüzde 4 satır yazıt, arka yüzde 2 satır yazıt mevcuttur ve indiksiyon yılı 2 olarak belirtilmiştir (Morrison-Seibt, 1982: 234-36).

İncelenen üçüncü grup ise "Mikkinos ve Gregory, Honorias apotheke'si genikoi kommerkiarioi" mühürleridir. İyi bilindiği üzere Honorias, Bithynia ve Paphlagonia arasında yer alan bir Geç Roma - Erken Bizans eyaletidir. Başkenti Klaudiopolis, yani bugünkü Bolu'ya tekabül etmektedir (Şahin , 2019: 13).

Bu grupta incelenen mühürlerde de kendi içerisinde farklı betimler görülür. Zira, Bulgurlu'nun İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki kurşun mühürleri ele aldığı eserinde 133 numaralı mührün (Resim 76) ön yüzünde cepheden imparator IV. Konstantinos'un büstü vardır ve elinde haçlı globus tutar. Alt kısımda ise 3 satır yazıt yer alır. Mührün arka yüzde cepheden tasvir edilmiş Heraclius ve Tiberius büstleri yer alır ve yine ellerinde haçlı globus tutarlar. Alt kısımda da 3 satır yazıt mevcuttur. Aynı mühür Cheynet-Gökyıldırım-Bulgurlu ortak eserinde 1.50 katalog numarasıyla yayımlanmıştır (Bulgurlu, 2007: 124; Cheynet-Gökyıldırım-Bulgurlu, 2012: 72).

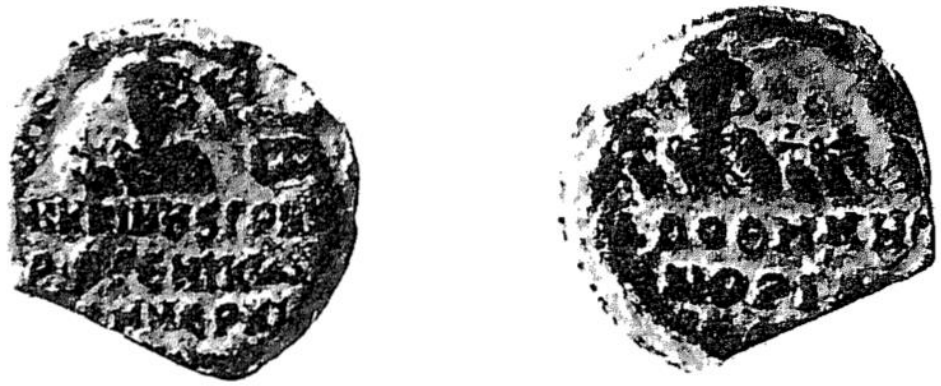
Resim 76. Mikkinas ve Gregorios, Honorias apotheke'sinin genikoi kommerkiarioi mührü (Bulgurlu, 2007: kat. no. 133).

Bu grup içerisinde değerlendirilen bir diğer mühür ise Dumbarton Oaks koleksiyonundaki v. 4 6.2 numaralı mühürdür (Resim 77). Bu mühürde de benzer şekilde ön yüzde cepheden imparator IV. Konstantinos büstü vardır ve sağ elinde haçlı globus tutar. Alt kısımda, 4 satırlık yazıt mevcuttur. Arka yüzde ise cepheden Herakleios ve Tiberios büstleri yer alır ve ellerinde haçlı globus tutarlar. Alt kısımda 3 satırlık yazıt okunabilmektedir (McGeer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: 18).

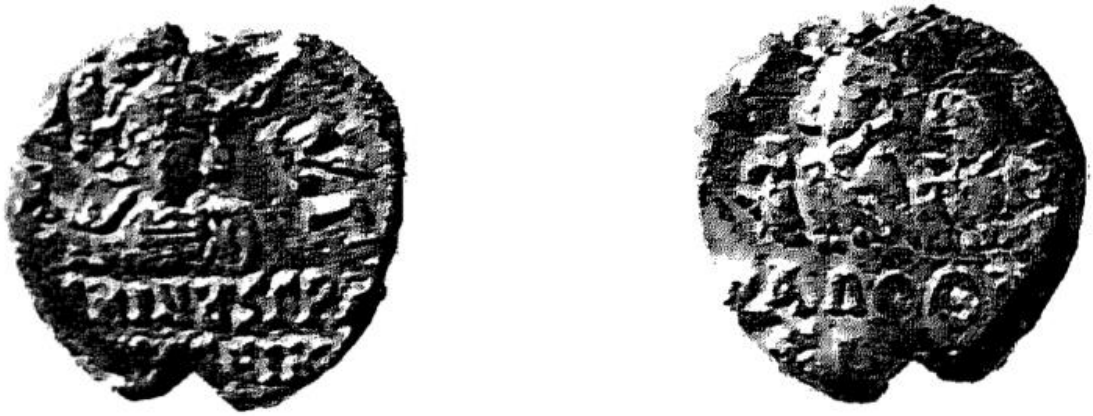
Resim 77. Mikkinos ve Gregory, Honorias apothekes'inin general kommerkiarioi mührü, (McGeer, Nesbitt, Oikonomides, 2001: kat. no. 6.2).

Grup içerisinde değerlendirilen son iki mühür ise Zacos-Veglery'in ele aldıkları 152 ve 153 numaralı mühürlerdir. 152 numaralı mührün (Resim 78) ön yüzünde cepheden imparator IV. Konstantinos büstü yer alır ve elinde haçlı globus taşımaktadır. Altta 4 satırlık yazıt mevcuttur. Arka yüzde ise yine cepheden Herakleios ve Tiberios büstleri tasvir edilmiştir. İkisi de elinde haçlı globus taşımaktadır. Altta 3 satırlık yazıt görülür (Zacos-Veglery, 1972: 234).

Resim 78. Mikkinos ve Gregory, Honorias apothekes'inin genikoi kommerkiarioi mührü, (Zacos and Veglery, 1972: kat. no. 152).

153 numaralı mührün (Resim 79) ön yüzünde cepheden imparator IV. Konstantinos büstü tasvir edilmiştir ve diğer mühür örneklerinden farklı olarak elinde mızrak taşımaktadır. IV. Konstantinos benzer şekilde solidus sikkelerinde de elinde mızrak taşımaktadır. Ayrıca mühürde imparator büstünün altında 3 satır yazıt olduğu düşünülür. Arka yüzünde ise cepheden Herakleios ve Tiberios büstleri görülür, ikisi de elinde haçlı globus taşımaktadır. Altta üç satırlık yazıt okunabilmektedir (Zacos and Veglery, 1972: 235).

Resim 79. Mikkinos ve Gregory, Honorias apothekes'inin genikoi kommerkiarioi mührü, (Zacos and Veglery, 1972: kat. no. 153).

Bizans birlikleri 665 yılında Afrika'da Araplara yenilmiştir. Theophanes'den öğrendiğimize göre; 669/70 yıllarında Arap birlikleri bu kez Kyzikos'a akın düzenlemiştir. Daha sonra 671/72 yıllarında Kilikya, Likya ve Smyrna limanlarını da işgal etmiştir. 672/73 yıllarına gelindiğinde ise Rodos ve Kyzikos fethedilmiştir. Yine Theophanes'den öğrenilene göre Arapların başkent Konstantinopolis'e yönelik bu ilerleyişi Theodosius Limanı olarak bilinen, Theophanes tarafından Kaisarios Limanı olarak da adlandırılmış olan bu limanda imparator IV. Konstantin'in emri üzerine savaş gemileri inşasına başlatılmasıyla sonuçlanmıştır. Arapların Ege'ye kadar ilerlemesi ve bölgeyi kontrol altında tutmaları nedeniyle, Bizans savaş gemilerinin Batı'dan gelmiş olabileceği düşünülür. Mikkinas ve Gregorios'un Afrika Apotheke'sinin Kommerkiarioi'u mühür grubu da bu görüşü desteklemektedir. Bu mühür 673/74 yıllarına tarihlenmektedir. Ve bilinene göre bu yıllarda Konstantinopolis'teki Arap kuşatması nedeniyle başkentteki ambarlar faaliyette değildi. Bu nedenle Afrika'daki ambara ait olan mühür, aktif olan ambarları göstermesi açısından önem taşımaktadır (Ragia, 2012: 114-115; Jankowiack, 2013: 281-82). Yaklaşık olarak benzer dönemlere tarihlenen Mikkinas ve Gregorios Honorias Apotheke'sinin Kommerkiarioi'u mühür grubu da aktif diğer bir ambarı göstermektedir. Sonuç olarak kolekisyonumuzda yer alan bu mühür, Mikkianos ve Gregorios'un ipek ticaretindeki ortaklığını kesin tarihle gösteren benzerleri arasına eklenebilecek yeni bir örnektir.

Kataloğumuzdaki bir diğer eserimiz olan 4 numaralı mühür üzerinde Ioannes ve Thomas, Ergasteriarkhai ve Arkhontes tou Blattiou ifadeleri okunur.

Ergasterion teriminin karşıladığı anlamın küçük satış mağazaları, atölyeler ya da ikisinin bir arada olduğu dükkanlar olduğu düşünülür. 'Ergasteriakos' bu atölyelerde çalışan insanları, 'Ergasteriarkhai' ise bu üretim atölyesinin ustabaşlarını ifade etmekteydi (Kazhdan, 1991e: 726-27). Bu zanaat atölyeleri genellikle binaların giriş katında yer almaktaydı (Pitarakis, 2017: 143).

Bizans toplumunda günlük kullanıma yönelik eşyalar genellikle bu atölyelerde yapılırken; silah üretimi, sikke basımı, ipek boyama ve değerli mücevher yapımı gibi işler imparatorluk fabrikalarında yapılmaktaydı (Kazhdan, 1991f: 774-75).

Ergasteria Basilika, *eidikon* yani imparatorluk fabrikaları ve depolarına bağlıydı. Bu fabrikalar; ipek dokumacılığı için, Blattion; altın işlemeler için, Chrysoklabon; altın mücevherat işleri için, Chrysochoeion; silah üretimi ve bunların depolanması için Armamenton'dur. İmparatorluğun bu dört tür fabrikasını denetlemekle görevli olarak birliklerin başında *Archontes ton Ergodosion* bulunurdu. Dolayısıyla Arkhontes ton Ergodosion görevindeki kişi bir tür üst düzey yönetici konumundaydı (Galliker, 2014: 66-67).

Blattion ise (Grekçe *Blatta*: mor renk) başlangıçta "mor" rengini ifade etmek için kullanılmaktaydı. Aynı zamanda mora boyanmış yüksek kaliteli ipeklere ve mor renkli yünlü kumaşlara da *blattion* denirdi. MS 10. yüzyıldan itibaren de blattion renk tonuyla ilgili olmaksızın, ipek kumaşlara verilen isimdir. İpek perdeler, ipek kıyafetler ve türevi olan ipek malzemeler blattion olarak tanımlanmaktaydı (Gonosova, 1991: 296).

Mühür üzerinde okunan *Arkhontes tou Blatteion* (Arkhon: "atölye sorumlusu") terimi ise imparatorluk kullanımına özel olan ipek kumaşların üretildiği atölyenin baş sorumlusunu niteler. MS 4. yüzyıldan itibaren mor renkteki kumaşların özel işletmelerde üretilmesi yasaktı. Sadece imparatorluk saray atölyesinde üretilebiliyordu. Üretilmiş olan mor renkli kumaşların surların dışında satışı yasak olup, sur içinde de kontrollü şekilde satışına izin verilmekteydi. Üretilen mallar satılmadan önce *Eksarkhos* tarafından kontrol

ediliyor, ardından ilgili görevlilerden örneğin *Arkhon* mührünü basıyordu. *Arkhontes tou Blatteion* mühürlerin ön yüzünde imparator portresi yer alır. Bunun anlamı ürün kalitesini tescil etmektir (Bulgurlu, 2007: 257).

İmparatorun portresi yalnızca doğrudan imparatorluk ailesinin kullandığı, altın ve kurşun gibi mühürlerinde üzerinde değil, aynı zamanda incelediğimiz mühür gibi *Archontes tou Blattiou* ve *Kommerkiarioi* mühürlerinde de görülmektedir (Morrisson and Seibt, 1982: 222-223). Bu anlamda üzerinde imparator portresi olan tüccar mühürlerine katalog numaraları 3 ve 4 olan mühürlerimiz örnek olarak gösterilebilir.

MS 8. yüzyılın sonuna doğru çok sayıda *Arkhontes tou Blattiou* mührü mevcuttur. Bu mühürlerde sadece ofis işareti tek başına görülebilirken, genelde yanında ek olarak bir ünvan daha görülürdü (Oikonomides, 1986a: 50).

Kataloğumuzdaki 5 ve 6 numaralı mühürler aynı kalıp kullanılarak üretilmişlerdir. Aynı kalıptan çıkmış bu iki mührün bir arada bulunması ise ayrıca önemlidir.

Bu iki mührün ön ve arka yüzünde figür kullanımından kaçınılmış ve dönemin modası olan monogramların kullanılmış olması, Bizans tarihinde İkonoklazm olarak adlandırılan dönemde kullanılmış olabileceklerini düşündürmektedir. İkonoklast dönemden öncesinde de mühürlerde monogramlar, haçlar ve haçlı hitap monogramları görünse de, İkonoklazm döneminde bu kullanım daha yaygın bir hal almıştır.

Bilindiği gibi Bizans tarihinde MS 726-843 yılları arasını kapsayan dönemde İkonoklazm yükselişe geçmiştir. 726 yılında Ege Denizi'nde meydana gelen volkanik patlamadan sonra Thera ve Theseria adalarında büyük kayıplar yaşanmıştır. Dönemin imparatoru olan III. Leo (MS 717-741) ise bu patlamanın Tanrı'nın bir laneti olduğunu düşünmüş ve halkın ikonlara tapmasını putperestlik olarak yorumlamış, ardından tasvirlerin kaldırılmasını emretmiştir (Frolow, 1963: 107-120). İmparator III. Leo'nun bu emri halkın bir kısmı üzerinde öfkeye yol açmış, hatta ikonaları kaldırmaya çalışanların bir kısmının öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Dönemin din bilginlerinden olan Ioannes, III. Leo'nun bu düşüncesine katılmamakla beraber, tasvirlerin sembol bir araç olduğunu savunmuştur.

Bunun üzerine III. Leo aziz tasvirlerinin imha edilmesini ve tasvirlere tapanların belirlenerek takip edilmesini emrettiği bir ferman yayınlamak istemiştir. Patrik Germanos bu fermanı onaylamayacağını belirttikten sonra, III. Leo patriği görevden alıp; onun yerine 22 Ocak 730'da fermanı onaylayacak olan yeni patrik Anastasius'u getirmiştir. Böylece İkonoklast hareket resmi anlamda başlamıştır (Köroğlu, 1994: 14).

İkonoklast dönemin Bizans toplumunda etkisi yalnızca dini alanda değil, günlük yaşamda da karşımıza çıkmaktadır. Kataloğumuzdaki 5 ve 6 numaralı mühürlerde insan ve hayvan tasvirinden tamamen uzaklaşılıp; mühür yüzeyinde yalnızca çelenk bordür ve harflerin kullanılması bu duruma bir örnek olarak gösterilebilir.

Bununla birlikte mühürlerin her iki yüzdeki monogramların açılımının 'Theotokos, kulun patrikios Narses'e yardım et' oldukları anlaşılır.

Narses, patrikios mührünün paralel örneğine ulaşılamamıştır. Buna karşılık PmbZ Narses 5221 ile numaralandırılan, "Narses Patrikios" lejandının kullanıldığı ve MS 7. yüzyıla tarihlenen mührü, Zacos and Veglery'nin 'Byzantine Lead Seal' adlı eserinde, 950 numarada incelediği görülür. Onlara göre, PmbZ 5223 ile numaralandırılan "Narses, patrikios ve Strategos" mührü, Narses 5221 ile aynı Narses'e aittir. Narses Patrikios ve Strategos mührü kariyerinin daha ileri bir dönemine aittir (Zacos and Veglery, 1972: 644). Patrikios ve Strategos dönemine ait paralel örneği Dumbarton Oaks koleksiyondaki BZS.1958.106.5149 (Dumbarton Oaks, 2025: 83) numaralı mühürdür.

Patrikios terimi ise Bizans döneminde ünvanı nitelemektedir. Kelime Roma dönemindeki Patricius'lara dayanmaktadır ve asilzade sınıfını oluşturmaktadır. İmparator I. Konstantinos dönemine gelindiğinde şeref ünvanı olarak kullanılmıştır. Ancak MS. 8. ve 9. yüzyıllarda üst düzey komutan ve strategoslar'da patrikios ünvanını kullanmışlardır (Kazhdan, 1991j: 1600).

Kataloğumuzda yer alan 7 numaralı mühürde okunan 'Leon, imparatorluk Kandidatos'u ve Khartoularios'u' ifadesi bu mührün önemini gösterir.

Zira, '*kandidatos*' terimi Latince Candidus'tan gelmektedir. Roma döneminde "Candidatus" magisterlik görevine başvuranlar için kullanılırdı. Bunun sebebi magisterlik görevi için oy isteyenlerin giydiği parlak, beyaz togaya yani "candida"ya dayanır (Güneş, 2021b: 106).

Kandidatos ünvanı soyluluk belirtmektedir ve kandidatos'lar aynı zamanda Geç Roma döneminde imparatorun beyaz üniformalı özel korumalarından oluşan birliğin üyeleridir (Kazhdan, 1991h: 1100).

Bilinen en ünlü kandidatos'lardan birisi MS 527-565 yılları arasında hüküm sürmüş olan imparator I. Iustinianus'tur. Bu dönemde kandidatos sarayın iç güvenliğini sağlayan atlı ve piyadelerden oluşan muhafız birliği ve komutanını ifade etmekteydi. Daha sonraki yıllarda ise kandidatoslar saray seremonilerinde ve elçilerin güvenliğinin sağlanmasında görev almışlardır. MS 6. yüzyıldan itibaren ise imparator tarafından verilebilen soyluluk ünvanı haline gelmiş olup, saray görevlerini ve ünvanı aynı anda nitelediği durumlar da vardır (Güneş, 2021b: 106-107).

Oikonomides'e göre *kandidatos* ünvanı MS 11. yüzyılın ortalarından sonra görülmez. Fakat *spatharokandidatos* ünvanı MS 12. yüzyılın sonuna kadar görülmeye devam eder (Kazhdan, 1991h: 1100).

Ancak, bu mührün paralel bir örneğine henüz ulaşılamamıştır. Benzerleri açısından PBE Leo 100 olarak tanımlanan, Schlumberger'in kendi koleksiyonundaki 'Leon, imparatorluk kandidatosu ve [...]' mührü örnek olarak gösterilebilir (Schlumberger, 1884: 459). Başka bir benzer örnek olarak da Dumbarton Oaks koleksiyonundaki BZS.1955.1.990. numaralı 'Leo, İmparatorluk Kandidatos'u' mührü gösterilebilir.

Kataloğumuzda 8 numarada incelenen mührün çevirisi 'Basileios imparatorluk protospatharios'u, epi tou khrysotriklinou ve protostrator' şeklindedir.

Mührün ön yüzünde üç basamak üzerine yerleştirilmiş ve her kolu üç nokta ile sonlanmış bir Latin haçı yer alır. Haçın kolları ve etrafı bitkisel motiflerle süslenmiş olup, mühür bu özellikleri nedeniyle MS 10. yüzyıla tarihlenebilir. Zira mühürler üzerinde üç

basamaklı kaideye yerleştirilmiş patrik haçı MS 10. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sıklıkla kullanılmıştır (Bulgurlu, 2007: 21).

Mührün arka yüzünde mevcut olan tahribat sebebiyle ilk satır lejandının okunması güçleşmiştir. Bununla birlikte, mühürler üzerinde görülen "A" harfi kesme işaretiyle birlikte kullanıldığında "birinci" anlamına gelen "protos" sıfatının kısaltması olarak kullanılabilir (Bulgurlu, 2007: 26). Bu mühürde de "A'" kısaltmasının "protos" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır (Bulgurlu, 2007: 71). Spatharios birliğinin imparatorluk alayında alaya eşlik etme, imparatorun güvenliğini sağlama, imparatorun askeri eşyalarından olan mızrağını, silah takımlarını ve kalkanını taşıma görevleri olduğu bilinmektedir (Güneş, 2021b: 108).

Mühür üzerinde yer alan 'protospatharios' terimi ise sahip olunan ünvanı nitelemektedir. Grekçe "birinci kılıç taşıyan" anlamına gelir, ki ilk kez kullanımı MS 8. yüzyıla tarihlenir. Ayrıca bu ünvan *patrikios* ünvanında olduğu gibi yabancı prenslere verilebilmekteydi. Ayrıca Khrysotriklinou ve Lausiakos'un Protospatharios'u gibi özel saray görevlilerinin varlığı da bilinmektedir (Kazhdan and Cutler, 1991: 1748).

Mühür üzerinde okunan diğer bir terim 'epi tou khrisotriklinou' ise büyük saraydaki önemli merasimlerin yapıldığı 16 pencereli, sekizgen ve kubbeli altın salona verilen isimdir. Bu salondaki görevliler erken dönemde imparatorun özel muhafızlığını yapmaktaydı. Mühürlerde de genellikle protospatharios ünvanıyla birlikte kullanılmaktadır (Kazhdan, 1991c: 455-56). Buna göre 'Protospatharios epi tou Chrysotriklinou' ünvanının MS 11. yüzyılda yüksek bir ünvan olduğu bilinmektedir (Bulgurlu, 2007: 133). Dolayısıyla mühür sahibinin de khrysotriklinou'da, yani altın salonda görev yaptığı anlaşılan önemli bir kişi olduğu kabul edilebilir.

Mühür üzerinde yer alan bir diğer terim ise protostrator'dur. İmparatorluk *strator*'larının başı anlamına gelir. 9-10. yüzyıllarda başlıca görevleri imparatora atı üzerindeyken refakat etmektir. Bu görev kaynaklarda *hippokomos* yani seyislik olarak geçer. Ahırın ve atların bakımları ve temini görevleri arasındadır (Kazhdan, 1991n: 1967; Kazhdan, 1991: 1748-49m).

Kataloğumuzda yer alan 9 numaralı mühür üzerinde ise Aziz Theodoros ve Aziz Georgios betimlemeleri ile birlikte 'Tanrım, Ioannes'e yardım et!' şeklinde bir yakarış cümlesi okunmaktadır.

Mühür üzerinde betimlenen ve arka yüzde yer alan Aziz Georgios MS 4. yüzyılda, imparator Diocletianus döneminde (MS 284-305) yaşamıştır. Atribüleri arasında zırhlı asker giysisi, mızrak, kalkan ve ölü ejderha sayılabilir. En popüler asker azizlerden birisi olan Georgios genellikle betimlemelerinde genç yaşta, saçları bukleli ve zarif giyimli olarak görülür. Önceleri *Lydda* da, Pers kralı Dadianos döneminde şehit edildiği düşünülmekteyken, günümüzde *Nikomedia (İzmit)*'da şehit edildiği kabul edilir. Bizans sanatında Aziz Georgios'a sıklıkla yer verilmiştir. Kilise resimlerinden, ikonalara, fildişi eserlere, mühürler ve sikkelere kadar birçok farklı eser grubunda karşımıza çıkar (Kazhdan and Sevcenko, 1991: 834-35). Aziz Georgios'un savaş tutsaklarının ve gençlerin korucusu olduğu düşünülürdü (Bulgurlu, 2007: 86).

Ön yüzdeki Aziz Theodoros da tıpkı Aziz Georgios gibi asker azizlerden birisidir. Atribüleri zırhlı askeri giysi ve ayaklarının ucundaki canavardır. Aziz Georgios ile atribüleri gibi betimleniş tarzları da benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte, Aziz Georgios ve Aziz Theodoros'un Gülşehir – Karşı Kilise'de at üzerinde kılıcıyla canavarı öldürürken birlikte betimlendiği sahneler de mevcuttur (Tükel ve Yüzgüller, 2018: 334).

Bulgurlu, İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki 854 envanter numaralı 'Ioannes Doukas, Sebastos' mührünün ön yüzünde asker Aziz Georgios'un tasviri kullandığı için mühür sahibi Ioannes Doukas'ın muhtemelen orduda görevli bir asker olduğunu düşünmektedir (Bulgurlu, 2007: 86). Bu doğrultuda, katalogda ele aldığımız 9 numaralı mührün hem ön hem de arka yüzünde asker azizlerin kullanılması nedeniyle, bu mühür sahibinin de bir asker olabileceği düşünülebilir.

Katalogda ele aldığımız 10 numaralı mührün çok sayıda paralel örneği mevcuttur. Bu örneklere bir yenisinin eklenmesi de anlam ifade eder. Mühür üzerinde 'Samuel Alousianos, Proedros ve Dük' şeklinde çevrilebilecek lejand okunmaktadır. Mühür üzerindeki bu ünvanlar ile öne çıkar. Bunlardan *Proedros* (lat. önde gelen) ünvanı saygınlığı ve üstünlüğü tanımlayan, yüksek bir rütbedir. Hem sivil rütbe hem de

dini ünvan olarak kullanılmaktadır. Bu ünvanı alanların çoğu askeri aristokrasiden gelmektedir. Proedros ünvanı ilk kez MS 963-969 yılları arasında hükümdarlık etmiş olan, Bizans İmparatoru II. Nikephoros Phocas (MS 963-969) tarafından kullanılmıştır. Başlangıçta yalnızca hadımlara verilen bu ünvan, MS 11. yüzyılın ortalarından itibaren hadım olmayanlara da verildiğinden Proedros sayısında belirgin bir artış gözlemlenir. MS 12. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise artık kullanılmayan bir ünvan haline gelmiştir (Kazhdan and Cutler, 1991: 1727).

Yine aynı mühür üzerinde görülen *Dük* (lat. Dux) ünvanı ise askeri görevlerden birisi olan generalliği tanımlar. İlk kullanımı Geç Roma dönemi imparatorlarından olan Diocletianus tarafından MS 289 yılında olmuştur. Diocletianus'un askeri ve hatta idari alanda yenilikler yapmış olduğu ve bu görevin de bu söz konusu yeniliklerden biri olduğu bilinmektedir (Tekin, 2016: 288-289).

Düklerin istisnai olarak çeşitli illerdeki birlikleri yönettiği durumlar vardır. Normalde sivil idareden ayrı görev yapmalarına rağmen birkaç eyalette (Isauria, Mauretania, Thebaid) askeri ve sivil idareden de sorumlu oldukları bilinir (Kazhdan, 1991d: 659).

Bununla birlikte dük görevinin Roma idari sistemindeki gerileme döneminde alt rütbeli subay ve Moria komutanlarını da nitelediği bilinmektedir. MS 10. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bu terim yeniden askeri görevleri temsil etmeye başlamış ve bu yüzyılda "*Dükaton* (Doukaton)" olarak adlandırılan daha büyük bölgelerin komutanı halini almıştır. MS 12. yüzyıldan sonra küçük *thema*'ların yöneticilerine de *dük* denilmeye başlamış ve böylece *dük* sayılarında belirgin bir artış ve ünvanın öneminde de azalma gözlemlenmiştir (Kazhdan, 1991d: 659).

Thema sisteminin öncüllerinin Geç Roma döneminde, imparator Diocletianus bu yana var olduğu söylenebilir. İyi bilindiği üzere imparator Diocletianus merkezi otoriteyi güçlendirmek ve imparatorluğun sınır bölgelerini askeri saldırılardan korumak için *limes/limitanei* adı verilen idari ve askeri sınır garnizon hatları kurdurmuştur. *Limes/limitanei* birlikleri düklerin emrinde olup, hareketsiz birliklerden oluşurdu. (Güneş, 2021a: 15).

İmparator, aynı zamanda merkezi ordu için ise *Comitatenses* adı verilen, kontların kontrolünde olan hareketli birlikler kurdurmuştu. Bu birliklerin görevleri arasında gerektiğinde sınır bölgelerindeki askeri garnizonlara destek için yardıma gitmek de vardır. Bu sayede imparatorluğun uzak bölgelerindeki yerleşimlerde merkezi otoritenin hissedilmesi sağlanmış olup, bölgenin yönetimi ve askeri düzenlemelerini kontrol etmek kolaylaşmıştır (Güneş, 2021a: 15).

MS 8. yüzyıla gelindiğinde ise Bizans İmparatorluğu sınırları içerisinde bu birlikler tekil anlamı Grekçe *Thema*, çoğul anlamı *Themata* terimi ile anılır. Bu kavram İmparator tarafından atanan *Strategos*'ların (Kazhdan, 1991l: 1964) sosyo-ekonomik, idari ve askeri anlamda görevlerini ifade eder. MS 11. yüzyılın ortalarına kadar bu yönetim biriminin devam ettiği bilinmektedir.

Thema ismi Bizans kaynaklarında ilk kez Theophanes'in *Khronographia* isimli eserinde kullanılmıştır. Theophanes, metinde *thema* terimini askeri birliklerin yerleştirilmiş olduğu bölgelerden bahsetmek için kullanmıştır (Theophanes, Chronographia 6103). Bununla birlikte, *thema* kelimesinin karşıladığı anlamlar için farklı yaklaşımlar vardır. Heinrich Gelzer'e göre *thema* sisteminin temelleri İmparator Diokletianus döneminde atılmış olup, I. Iustinianos (MS 527-565) döneminde ve daha sonrasında Mavrikios Tiberios (MS 582 - 602) dönemlerindeki askerileşmenin sonucu olarak oluştuğunu öne sürmektedir (Gelzer, Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung, 5-8).

Ostrogorsky'e göre themalar askeri niteliklere sahip idari birliklerken, Haldon bu birliklerin bulundukları coğrafi bölgeyi tanımladığını ileri sürer (Haldon, 1990: 215). Karşıt fikir olarak Agostino Pertusi, *thema* teriminin coğrafi bir bölgeyi tanımlamadığını; var olan bölgeye yerleştirilen askeri birliklerin thema isimlerinin zamanla bulunduğu bölgenin thema adına dönüştüğünü düşünmektedir (Pertusi, 1958: 31).

Mühürde ismi yazan ve bu ünvanların sahibi olan Samuel Alousianos, son Bulgar çarı Ivan/John Vladislav'ın (MS 1015-1018) torunudur (Laflı ve Seibt, 2020: 931). Ivan Vladislav (Daha ayrıntılı bilgi için bknz; PMBZ: Ivan Vladislav 23582; PBW: Vladislav 101) ve eşi Maria (Daha ayrıntılı bilgi için bknz; PMBZ: Maria 24944; PBW: Maria 102) 6 erkek ve 6 kız çocuğuna sahiptir. Kız çocuklarından birisi Katherina'dır. Katherina henüz

imparator olmamış Isaacos Komnenos ile evlidir (Psellos, 198). Ivan ve Maria'nın erkek çocuklarından birisi de Alousianos'dur, ki o da mühür sahibi olan Samuel Alousianos'un babasıdır.

Ivan Vladislav'ın ölümünden sonra Bulgar direnişi son bulmuştur. Bunun üzerine eşi Maria, Bizans imparatoru olan II. Basileios'a uygun garantilerin sağlanması karşılığında Bulgaristan'ı terk etmeyi teklif etmiştir. İmparatorun teklifi kabulünden sonra Maria ve çocuklarının Bulgaristan'dan ayrıldıkları ve Konstantinopolis'e yerleştirildikleri bilinmektedir (PMBZ, Maria 24944).

Maria ile çocuklarının bundan sonra Bizans soylusu olarak, saray aristokrasisi sınıfına katıldıkları ve Maria'ya *Zoste Patrikia* ünvanı verildiği bilinir (Skylitzes 376. 86). "Zoste Patrikia" ünvanı imparatorun eşinin annesi gibi yakın derecedeki kadınlara verilen, soyluluk ve önem belirten önemli bir ünvandır. Uspensky Taktikonu'nda beşinci sırada yer alan bu ünvan; taktikonlarda geçen tek kadın ünvanı olması nedeniyle Maria'nın bürokrasi ve yönetimde önemli bir yere sahip olduğunu vurgulamaktadır (Güneş, 2021b: 145).

Bununla birlikte Vladislav'ın oğullarından Prusianos *magistros* ünvanıyla Bukellarion themasında *strategos*; Aaron ise Vaspurakan eyaletinde *katepanos* olarak anılır. Vladislav'ın bir diğer oğlu, kataloğumuzda 10 numarada incelenen mührün sahibi Samuel Alousianos'un babası olan Alousianos (Daha ayrıntılı bilgi için bknz; PMBZ: Alusianos 20263; PBW: Alousianos 101) ise *Theodosiopolis* (günümüzde Erzurum bölgesine karşılık gelmektedir, bknz: Prokopius, Yapılar, III. 5.2) *Strategos*'u yani thema kumandanı ve generali olarak görev yapmıştır (Demirkent, 2020: 72).

Ayrıca Samuel Alousianos'un babası Alousianos'un Ermeni soylularından bir kadınla evlenmiş olması nedeniyle, karısının çeyizi olan *Kharsianon* (günümüzde Kapadokya bölgesine karşılık gelmektedir) themasında da toprakları mevcuttur (Kazdhan, 1991a: 70). *Kharsianon* themasının sınır komşuları kuzeyde, *Armeniakon* theması; güneyde, *Kappadokia* theması; batıda *Boukellarion* theması ve doğuda ise önce doğal sınırlar olan Anti-Toroslarken, daha sonra kurulan *Lykandos* theması ile sınırdır (Güneş, 2021a: 304).

Alousianos, dönemin imparatoru IV. Mikhail'e (MS 1034-1041) zafer kazanmasında askeri anlamda yardımcı olmuştur. Buna karşılık sarayda Alousianos'un fikirlerine danışılmamış, siyaseten saygı gösterilmemiştir. Hatta imparatorun izni olmadan Konstantinopolis'e girmesi bile yasaklanmıştır. Bunun üzerine Alousianos, Bulgaristan'a kaçmak için fırsat kollamış, kılık değiştirerek yola çıkmıştır. Bu sırada Alousianos'un yokluğu fark edilmiş olsa da, Alousianos yakalanmadan Bulgaristan'a varmıştır. Bir süre kimliğini açıklamadan kendisi ve ailesi hakkında insanlara sorular sorup, haklarında yapılan yorumları dinlemiştir. Tahta çıkmış olan gayri meşru biri yerine Ivan Vladislav'ın oğullarından birisinin ülkeye gelmesi durumunda kimi destekleyeceklerini irdelemiş, halkın bir kısmının meşru varisi tercih ettiğini öğrenince; babasına karşı sadakatini bildiği birisine gidip, kendisini tanıtmıştır. Halkın büyük bir kısmı Alousianos'u desteklerken diğer kısım da Dolianos'u desteklemeye devam etmiştir. Bir süre iki lider eş hükümdar olarak devam etse de; Alousianos gayri meşru lideri tutuklatıp, gözlerini oydurmuş ve burnunu kestirmiştir. Bunun üzerine yönetim Alousianos'a kalmış, fakat ordusunu toplayan Alousianos, Romalılar karşısında başarısız olunca geri çekilip, gizlice imparator Mikhail ile mektuplaşmaya başlamıştır. Alousianos bu süreçte imparatorun övgülerini kazanmış, hak ettiği mevki ve saygıyı görürse Romalıların hizmetine gireceğini belirtmiştir. Mikhail bu teklifi kabul etmiş ve sözünde durduğu için onu ödüllendirerek yeniden Konstantinopolis'te yaşamasına izin vermiştir (Demirkent, 2020: 72-74).

Alousianos'un bilinen çocuklarından birisi Anna'dır ve imparator IV. Romanos Diogenes (MS 1068-1071) ile evlenmiştir (Kazhdan, 1991a: 70). Bir diğer çocuğu ise incelenen mührün sahibi olan Samuel Alousianos'dur. Samuel de aile büyükleri gibi askeri bir kimliğe sahip olup, Anadolu'daki thema bölgeleri içerisinde en geniş alana sahip olan Armeniakon birliklerinin komutanıdır (Kazhdan, 1991a: 70; ayrıca bkz: Güneş, 2021a: 161).

Samuel Alousianos, zamanla imparator Romanos Diogenes'in güvenini kazanmıştır. Bunun üzerine imparator Romanos Diogenes, eşi Anna'nın ağabeyi olan Samuel Alousianos'u ve kumandasındaki 5 tagmatadan oluşan bu büyük bir orduyu kendisine karşı isyan çıkaran Crispin'e karşı savaşmaya göndermişti. Ancak bu savaşta Samuel Alousianos ve ordusu, Crispin ve ordusu üzerine ani bir saldırı planlasa da başarısız olmuşlardır (Simpson, 2000: 189; İnan, 2010: 41; Aliyazıcıoğlu, 2018: 6-8).

Katalog numarası 11 olan mührümüz, üzerinde yer alan ‘Basileios Makhetarios, Patrikios ve Krites’ lejandı ile öne çıkar ve bu mührün paralel örneği mevcuttur.

Bilindiği üzere mührün arka yüzündeki *Patrikios* ünvanı Roma Dönemi *Patricius*’una dayanırdı ve yüksek rütbeli onuru temsil etmekteydi. Daha sonrasında, I. Konstantinos zamanında şeref ünvanı olarak kullanılmaya başlamıştır. Özellikle MS 8. ve 9. yüzyıllarda askeri ve idari alanlardaki üst düzey komutan ve *strategos*’ların da *patrikios*’u şeref ünvanı olarak kullandığı bilinir. Ancak daha sonra bu ünvan gitgide değerini kaybetmiş ve MS 12. yüzyılın başından sonra da görünmez olmuştur (Kazdhan, 1991j: 1600).

Patrikios ünvanı sadece üst düzey yetkili kişilere verilmemiştir. Aynı zamanda Bizans imparatorluğundaki yabancı kişileri asimile etmek için kullanılan stratejilerden birisidir. Kullanım amaçlarından birisi de ailevi bağlar oluşturmak veya bu bağları kuvvetlendirmektir. Örneğin İmparator Theophilos (MS 829-842), komutanlarından Theophobos’a ‘patrikios’ ünvanı vermiştir ve daha sonrasında bu komutan Theophilos’un kardeşi ile evlenmiştir (Güneş, 2021: 77). *Patrikios* ünvanı erkeklere verilirken, *patrikios*’ların eşine ise *patrikia* ünvanı verilmekteydi (Kazhdan,1991j: 1600).

Yine arka yüzde yer alan *krites* terimi ise hakimlik ve yargıçlık görevini temsil eder. Çoğulu *kritai*’dır. İdari, mali ve adli sistemde haklara sahip oldukları bilinen yüksek rütbeli bir mevkiyi belirtir (Kazhdan, 1991i: 1078). Bununla birlikte *kritai’lar* başkent Konstantinopolis’te ve taşra yerleşimlerinde yoğun şekilde görev almışlar, *arkhontes* ve *eparkhos*’lara adli yönetimde yardımcı olmuşlardır (Philotheos, Kletorologion: 113). Başkentteki *krites* mahkemelerinin Hipodrom’da olduğu düşünülürken, thema bölgelerindeki *kritai’*ların bölge mahkemelerinde görev yaptıkları tahmin edilir (Kazdhan, 1991i: 1078).

İmparator VII. Konstantinos'a (MS 1025-1028) ait bir eserde, imparatorluğun topladığı haraçlar sırasında yargıçların rüşvete bulaşmamaları gerektiği belirtilmiştir. *Krites* "yargıyı temiz ellerle" idare etmeli ve "utanç verici kazançlar" elde etmemelidir (Güneş, 2021b: 62-63).

Günümüze ulaşan mühürlerden *krites* ünvanına sahip olan bireylerin *patrikios, hypatos, vestes, katepano, kensor, kourator* ve *megas kourator* gibi görevlere de sahip olabildikleri bilinmektedir (Güneş, 2021b: 229).

Yanı sıra mühür üzerinde yazan 'Makhetarios/Makhetaris' ailesindeki Machetarios, Michael Machetarios, Leon Machetarios gibi bazı bireylerin mühürlerinin günümüze ulaşması ve ailenin Ermeni kökenli olduğu düşünülmesine rağmen, aile soy ağacı henüz netleştirilememiştir (Coulie and Nesbitt, 1989: 123; McGeer, 2001: 133).

Makhetarios isminin kökeni ile ilgili iki farklı görüş vardır. Bunlardan birisi Laurent tarafından savunulan Grekçe "μαχητής" (savaşçı) kelimesinden gelmiş olduğu (Laurent,1932: 348); diğer düşünce ise, Adontz tarafından savunulan Ermenice, "Mxit'ar" (teselli eden/avutan) kelimesinden gelmiş olduğudur (Adontz, 1965: 137). Bernard Coulie ve John Nesbitt'in incelediği (Coulie and Nesbitt, 1989: 122-123) Dumbarton Oaks Koleksiyonundaki çift dilli (Grekçe ve Ermenice) olan mührün varlığı da bu konuda önemli bir veridir (Wassiliou – Seibt, 2004: 38).

Katalogda 12 numara ile incelenen son mühür metrik mühür örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu mühür türünde lejandlar ölçülü ve ritmik bir yapıya sahip şekilde düzenlenir. Diğer mühür örneklerine benzer şekilde kişinin ünvanı, görevi, ismi gibi bilgiler retorik bir dua ile tamamlanabilir. Bu bağlamda Nikolaos Malisianos, Sebastos mührü ve genel metrik mühürlerin değerlendirilmesi açısından, Wassiliou ve Seibt çalışması önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir (Wassiliou and Seibt, 2011).

Sebastos (lat. Augustus) terimi saygıdeğer anlamına gelmektedir. Erken dönemde yalnızca imparator için kullanılan bu sıfat, MS 11. yüzyıla gelindiğinde imparatorun ailesine, imparatorun yakın tanıdıklarına, soylulara ve hatta bazen yabancı prenslere de Sebastos ünvanı verilirken kadınlara da sebaste denilmekteydi. Böylece sebastos ünvanında artış gözlemlenir. Önemi de aynı oranda düşüş yaşamıştır (Kazdhan, 1991k: 1862-63).

İncelenen son mührün ön yüzünde Aziz Georgios'un sağ ve sol yanında ὁ ἅγι(ος) Γερώγιος yazmaktadır. Mühür ve sikkeler üzerinde görünen lejanddan farklı olarak burada omega ve rho harfleri sıralamada yer değiştirmiştir. Bu mühür Bizans kurşun mühürleri ve

Bizans sikkelerinde kimi zaman kısaltma amacıyla harflerin atlanarak yazıldığı veya olması gerekenden farklı yerlere yerleştirildiği durumlara örnek olarak gösterilebilir.

KAYNAKÇA

Acara Eser, M. (2007). 'Liturjide ve Günlük Kullanımda Maden Sanatı', Kalanlar, A. Ödekan (ed.), 12. ve 13. yüzyıllarda Türkiye'de Bizans / The remnants, 12th and 13th centuries Byzantine objects in Turkey: İstanbul. 37-39.

Acara, M. (2020). *Bizans Maden Sanatı: Dini Törenlerde Kullanılan (Liturjik) Eşyalar*: Ankara.

Adontz, N. (1965). *Etudes Armeno-Byzantines.* Livraria Bertrand: Lisbonne.

Alev Önen, A. (2014). *Kappadokia Göreme Vadisinde Meryem Siklusu.* Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Allen, J. S. (1991). 'Stefan Uros II Milutin'. *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1949-50.

Asal, R. (2010). *Yenikapı Marmaray ve Metro Kurtarma Kazıları Buluntuları Işığında İstanbul'un Roma ve Bizans Dönemi Deniz Ticareti*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Edirne.

Aslan, Y. (2019). *Bizans Saray Teşkilatı: Protokol, Memurlar, Törenler.* Yüksek Lisans Tezi. Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.

Ataç, N. (2015). *Kappadokia'da Kapalı Yunan Haçı Planlı Kiliselerde Apsis, Doğu Haç Kolu ve Köşe Mekanları Resim Programı.* Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Barut, F. (2012). *Bizans Dönemi Kapadokya Kiliseleri Duvar Resimlerinde Koimesis (Meryem'in Uykusu) Tasvirleri.* Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Bayrak, Ü. (2011). *İstanbul Yenikapı Limanı'nda Bulunan Geç Roma-Erken Bizans Amphoraları Üzerindeki Yazıtlar ve Damgalar.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.

Taktikon Benesevic, 1972: in *Les Listes de Preseance Byzantine des IXe et Xe Siecles,* Introduction, Texte, Traduction et Commentaire par Nicolas Oikonomides: Paris. 243-253.

Bulgurlu, V. (1998). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bir Grup Bizans Kurşun Mührünün Değerlendirilmesi.* Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bulgurlu, V. (2007). *İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ndeki Bizans Kurşun Mühürleri.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları: İstanbul.

Caseau, B. (2012). "Magical Protection and Stamps in Byzantium". I. Regulski, K. Duistermaat, P. Verkinderen (ed.), *Seals and Sealing Practies in the Near East*, Uitgeverij peeters en Department Oosterse Leuven: Paris. 115-128.

Cheynet, J. C. (2021). "Bizans Mühürleri: Bir Toplumun Görüntüleri". A. Pralong (ed.), *Bizans Yapılar, Meydanlar, Yaşamlar*, Kitap Yayınevi: İstanbul. 319-336.

Cheynet, J. C. and Caseau, B. (2012). "Sealing practies in the Byzantine administration" I. Regulski, K. Duistermaat, P. Verkinderen (ed.), *Seals and Sealing Practies in the Near East*, Uitgeverij peeters en Department Oosterse Leuven: Paris. 133-145.

Cheynet, M. and Morrisson C. (1995). "Texte et image sur les sceaux byzantins: les raisons d'un choix iconographique", N. Oikonomides (ed.), Studies in Byzantine Sigillographie V. 4. Dumbarton Oaks Research Library and Collection: Washington, D. C. 9-32.

Cheynet J. and Morrison C. – Seibt W. (1991) *Les sceaux Byzantins de la Collection Seyrig*: Paris.

Cheynet, J. et C. Gökyıldırım, T. et Bulgurlu, V. (2012). *Les Sceaux Byzantis Du Musée Archéologique d'Istanbul.* İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları: İstanbul.

Coşkuner, B. (2009). *11. Yüzyılda Kapadokya Bölgesindeki İsa'nın Doğumu ve İsa'nın Çarmıha Gerilmesi Sahneleri.* Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

Cotsonis, J. (2008). "Onomastics, Gender, Office and Images on Byzantine Lead Seals: a Means of Investigating Persona Piety". *Byzantine and Modern Greek Studies,* 32 (1). 1-37.

Coulie, B. and Nesbitt, W. J. (1989). *A Bilingual Rarity in the Dumbarton Oaks Collection of Lead Seals: A Greek/Armenian Bulal of the Later 10th/Early 11th Centuries.* Dumbarton Oaks Papers. Vol. 43. 121-123.

Cömert, B. (2015). *Mitoloji ve İkonografi.* De Ki BasımYayım: Ankara.

Çağlayan, D. (2019). *Bergama Müzesi Bizans Dönemi Kurşun Mühürleri Koleksiyonu*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Darrouzes, S. J. (1969) "Manuel des pittakia du XIVe siécle", REB, 27: 5-127.

Demirkent, I. (2020). *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı.* Türk Tarih Kurumu Yayınları: Ankara.

Dionysopoulos, N. and Milanovic, V. (2023). "Georgije Mitrofanovic Fresco Composition with Representations of Medieval Rulers in the Southern Apse of the Hilandar Refectory". *Original Scientific Paper, Collection of Papers of the Faculty Philosophy* LIII/3. 279-315.

Dirimtekin, F. (1993). "Selçukluların Anadolu'da Yerleşmelerini ve Gelişmeleri Sağlayan İki Zafer" *Malazgirt Armağanı*, TTK Yayınları: Ankara. 231-258.

Ebersolt, J. (1911). *Rapport Sommaire sur une mission a Constantinople*: Paris.

Feind, R. (2010a). *Byzantine Monograms and Personal Names: An Alphabetized lexion / Byzantinische Monogramme und Eigennamen: Alphabetisiertes Wörtberbuch. Münzen&Sammeln:* Regenstauf.

Feind, R. (2010b). *Byzantinische Siegelkunde: Eine Einführung in Die Sigillographie Von Byzanz.* Münzen&Sammeln: Regenstauf.

Feind, R. (2014). *Verse Auf Byzantinischen Bleisiegeln / Verses on Byzantine Lead Seal.* Münzen&Sammeln: Regenstauf.

Fiandria, E. (2003) "Mühürler, Kil Mühür Baskıları" *Arkeo Atlas*, Sayı 2, 32.

Frolow, A. (1963) "Le Christ de la Chalce" *Byzantion* 33. 107-120.

Galavaris, G. P. (1959). "Seal of the Byzantine Empire". *Archaelogy*, V. 12. 264-70.

Galavaris, G. (1962). "Η απεικόνιση της βρεφοκρατούσας Παναγίας σε "θώκο" στις σφραγίδες των πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως". *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* 2. 153-181.

Galliker, J. (2014). *Middle Byzantine Silk in Context: Integrating the Textual and Material Evidence.* Doktora Tezi. University of Birmingham.

Gelzer, H. (1899). *Die Genesis der Byzantinischen Themenverfassung,* Leipzig.

Gonosova, A. (1991). 'Blattion'. *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 296.

Grünbart, M. and Lochner, S. (2004). Stempel(n) in Byzanz. Wiener Byzantinistik und Neograzistik: Wien.

Güneş, C. (2021a). *Bizans Anadolusu'nda Askeri ve İdari Bir Sistem: Thema Sistemi (VII. Yüzyıldan XI. Yüzyıla Kadar).* Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Güneş, C. (2021b). *Bizans İmparatorluğu Kurumları ve Unvanları (IX. Ve XI. Yüzyıllar)*. Selenge Yayınları: İstanbul.

Haldon, J. (1990). *Byzantium in the Seventh Century,* Cambridge University Press: Cambridge, New York.

İnan Aliyazıcıoğlu, Z. (2018). "XI. Yüzyılda Anadolu'da Norman Şeflerinin Faaliyetleri". *History Studies International Journal of History*, Volume 10. 1-19.

İnan, Z. (2010). *XI. Yüzyılda Anadolu'da Norman Şeflerinin Faaliyetleri.* Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Jankowiak, M. (2013). "*The First Arab Siege of Constantinople"* C. Zuckerman (ed). Travaux Et Memories 17. Association des Amis du Centre d'Histoire et Civilisation de Byzance: Paris.

Jordanov, I. (2001). *Korpus na pecatite na srednovekovna Bùlgarija.* Araтo.

Kahraman, D. (2019). *Tarihte Rum Ateşi: Kökenleri, Bileşimi, Gelişimi ve Kullanımı.* Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Karakuş, N. (2023). "Norman Paralı Askerlerin Anadolu'daki Faaliyetleri ve Türkler". *Tetkik* 4, 127-146.

Kazhdan, A. (1991a). 'Alousianos', *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 70.

- (1991b). 'Chartoularios', *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 416.

- (1991c). ‘Chrysotriklinos’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 455-56.

- (1991d). ‘Doux’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 659.

- (1991e). ‘Ergasterion’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 726-27.

- (1991f). ‘Factories Imperial’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 774-75.

- (1991g). ‘Hypatos’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 964.

- (1991h). ‘Kandidatos’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1100.

- (1991i). ‘Krites’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 1, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1078.

- (1991j). ‘Patrikios’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1600.

- (1991k). ‘Sebastos’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1862-63.

- (1991l). ‘Strategos’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1964.

- (1991m). ‘Protostrator’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1748-49.

- (1991n). ‘Strator’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1967.

Kazhdan, A. and Cutler, A. (1991a). ‘Proedros’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1727.

Kazhdan, A. and Cutler, A. (1991). ‘Protospatharios’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1748.

Kazhdan, A. and Oikonomides, N. (1991). ‘Kommerkiarios’, *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1141.

Kazhdan, A. and Sevcenko, N. (1991). ‘George’. *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 834-35.

Koçyiğit, O. (2018). “Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Dönemi Maden Haçları“, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2), 110-121.

Koçyiğit, O. (2023). “Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi’nde Yer Alan Bizans Kantarları ve Terazi Ağırlıkları“, *Firat University Journal of Social Sciences*, 33 (2), 1023-1032.

Konstantopoulos, K. M. (1917). *Bizantiaka Molybdoboulla tou en Athinais Ethnikou Nomismatikou Mouseio*: Athina.

Köroğlu, G. (1994). *Bizans Sanatında İkonoklazma Dönemi.* Doktora Tezi. Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Köroğlu, G. ve Perk, H. (2010). “Haluk Perk Müze ve Koleksiyonu’ndaki Örneklerle Orta Bizans Döneminden Kutsal Ekmek Mühürleri”, *1. Uluslararası Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu*. Anamed: İstanbul. 529-544.

Laflı, E. ve Seibt, W. (2020). “Four Lead Seals of the 11th Century from Yozgat”. *Byzantinische Zeitschrift* 113 / 3. 923-932.

Laiou, J. (2002). “The Agrarian Economy, Thirteenth-Fifteenth Centuries.” A. E. Laiou (ed.) *The Economic History of Byzantium* 1. Dumbarton Oaks: Washington. 305-369.

Laurent, V. (1929-1930). “Bulletin de sigillographie byzantine” *Byzantion.* V. 5. 571-654.

Laurent, V. (1932). *Legendes Sigillographiques et Familles Byzantines (3° article)* Échos d’Orient, tome 3. 327-349.

Laurent, V. (1963). *Le Corpus des sceaux de l’Empire Byzantin.* Editions du Centre national de la recherche scientifique: Paris.

Laurent, V. (1981). *Le Corpus Des Sceaux de L’Empire Byzantin* (V. 2). Editions du Centre National de la Recherche Scientifique: Paris.

Lauritzen, F. (2019). “Nations and Minorities In Psellos’ Chronographia (976-1078)”. *Studia Ceranea* 9. 319-331.

Lopez, R. (1945). *“Silk Industry In the Byzantine Empire”* Speculum a Journal of Mediaeval Studies (V.20). 1-42

Marinkovic, C. (2022). “Stefan Uros II Milutin Nemanjic (1282-1321)”. *Encylopedia* 2. 127-139.

McGeer, E. and Nesbitt, J. - Oikonomides, N. (2001). *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and ind the Fogg Museum of Art* 4. Dumbarton Oaks Research Library and Collection: Washington, D. C.

Morrisson, C. and Seibt, W. (1982). *Sceaux de Commerciaires Byzantind du VII’e Siécle Trouves a Carthage.* Revue Numismatique.

Morrisson, C. and Laiou, A. (2020). *Bizans Ekonomisi.* Runik Kitap: İstanbul.

Nesbitt, J. (1991) 'Seals and Sealing', *The Oxford Dictionary of Byzantium* 3. (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 1859-60.

Nesbitt, J. (2008). 'Sigillography', *The Oxford Handbook of Byzantine Studies.* E. Jeffreys and J. Haldon and R. Cormack (ed.) Oxford University Press. 150-156.

Oikonomides, N. (1983) "The Usual Lead Seal" Dumbarton Oaks Papers, V. 37. Cambridge: Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University: Washington, D. C. 148-157.

Oikonomides, N. (1985). *Byzantine Lead Seals.* Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University: Washington, D. C.

Oikonomides, N. (1986a). *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals.* Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University: Washington, D. C.

Oikonomides, N. (1986b). "Silk Trade and Production in Byzantium from the Sixth to the Ninth Century: The Seals of Kommerkiarioi", Dumbarton Oaks Papers, V. 40. Dumbarton Oaks Trustees for Harvard University: Washington, D. C. 33-53.

Oikonomides, N. (1991). 'Indiction'. *The Oxford Dictionary of Byzantium* 2, (ed. A. Kazhdan). Oxford University Press. 993.

Oikonomides, N. (ed.) (1993). Studies in Byzantine Sigillography V. 3. Dumbarton Oaks Research Library and Collection: Washington, DC.

Oikonomides, N. (ed.) (1998). Studies in Byzantine Sigillography V. 5. Dumbarton Oaks Research Library and Collection: Washington, DC.

Oikonomides, N. and Nesbitt, J. (ed.) (1991). *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and ind the Fogg Museum of Art,* V. 1. Dumbarton Oaks Research Library and Collection: Washington, D. C.

Oikonomides, N. and Nesbitt, J. (ed.) (1994). *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and ind the Fogg Museum of Art*, V. 2. Dumbarton Oaks Research Library and Collection: Washington, D. C.

Oikonomides, N. and Nesbitt, J. (ed.) (1996). *Catalogue of the Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and ind the Fogg Museum of Art,* V. 3. Dumbarton Oaks Research Library and Collection: Washington, D. C.

Pançenko, B. A. (1908). *Kollekcii Russkago Archiologiceskago Instituta V. Konstantinople, Katalog molivdovulov:* Sofia. 78-151.

Pertusi, A. (1958). "La Formation des Themes Byzantins" in Berichte Zum XI. Internationalen Byzantinisten-Kongreß: München. 1-40.

Pitarakis, B. (2017). 'Dini ve Gündelik Hayat'. İ. Ortaylı (yay. haz.). *Suriçi İstanbul. Fetihten Önce ve Fetihten Sonra.* Fatih Belediyesi Yayınları: İstanbul. 119-155

Ragia, E. (2012). *The Geography of the Provincial Administration of the Byzantine Empire (CA. 600-1200): I.3. Apothekai of Africa and Sicily, Final Notes and Conclusions.* Eoa Kai Esperia: Atina.

Regling, K. (1913). "Byzantinischer Bleiseigel, Stadt und Landschaft" A. Conze (ed.) *Altertumer von Pergamon. Verlag von Georg Reimer*: Berlin. 333-36.

Sandrovskaja, V. (2015). "Сведения Об Армянских Деятелях По Данным Византийских Печатей Из Коллекции Эрмитажа". *Античная древность и средние века.* V. 43: Petersburg. 170-177

Schlumberger, G. (1884). *Sigillographie de l'empire Byzantin* E. Leroux (ed.).: Paris.

Schlumberger, G. (1891). *Sceaux Byzantis Inédits (Seconde Série).* Revue des Études Grecques. Tome 4.

Seibt, W. (1978). Die Byzantinischen Bleiseigl in Österrich I Teil Kaiserhof. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Wien.

Shepard, J. (1993). *The Uses of the Franks In Eleventh-Century Byzantium.* The Boydell Press: Woodbridge.

Simpson A, (2000). "Three Sources of Military Unrest in Eleventh Century Asia Minor: the Norman Chieftains Hervé Frankopoulos, Robert Crispin and Roussel de Bailleul", *Mésogeios* 9-10. 181-207.

Sode, C. (1997). Byzantinische Bleisiegel in Berlin. V. II. *Poikila Byzantina.*

Stavrakos, C. (2000). Die byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen. *Mainzer Veröffentlichungen zur Byzantinistik,* 4. Wiesbaden

Şahin, G. (2019). "Bir Anadolu Eyaleti Olarak Honorias", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 27. 11-42.

Taş, N. F. ve Bozkurt, N. (2006). 'Mühür', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 31, İstanbul. 528.

Tekin, O. (2016). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İletişim Yayınları: İstanbul.

Tekocak, M. ve Mimiroğlu, İ. M. (2010). "Akşehir Müzesi'nde Bulunan Bizans Kurşun Mühürleri", *Edebiyat Fakültesi Dergisi* 23. 113-131.

Theodoropoulos, P. (2020). "The Migration of Syrian and Palestinian Populations in the 7th Century: Movent of Individuals and Groups in the Mediterranean", J. Kapeller - L. Reinfandt - Y. Stouraitis (ed), *Migration Histories of the Medieval Afroeurasion Transition Zone Aspects of Mobility Between Africa, Asia and Europe, 300-1500 C.E.* Brill: Leiden. 261-287.

Tükel, U. ve Yüzgüller, S. (2018). *Sözden İmgeye Batı Sanatında İkonografi.* Hayalperest Yayınevi: İstanbul.

Ünal, C. (2020). *Bizans Sikkelerinde Kutsal Kişi Tasvirleri*. Türk Tarih Kurumu: Ankara.

Ünal, C. and Seibt W. (2021). "Byzantine Seals In the Tunay Demran Collection". *Polish Archeology In The Mediterranean* 30/2. 513-523.

Vasiliev, A. A. (2015). *Bizans İmparatorluğu Tarihi.* Alfa: İstanbul.

Verpeaux, J. (1969). *Le Traite des Offices du Pseudo-Codinus*, Paris.

Wassiliou, A. and Seibt, W. (2004). *Die Byzantinischen Bleisiegel in Özterreich. 2. Teil. Zentral- und Provinzialverwaltung,* Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Wien.

Wassiliou, A. and Seibt, W. (2011). Corpus der Byzantinischen Siegel mit metrischen Legenden. Teil 1. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften: Wien.

Yaşar, F. (2019). *Kapadokya Bölgesi Bizans Kiliselerinde Anastasis Sahneleri*. Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü: Konya.

Yener, Ş. (2022). *Laodikeia'da Bulunan Kurşun Mühür Baskılar*. Doktora Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Arkeoloji Anabilim Dalı, Denizli.

Zacos, G. (1984). Byzantine Lead Seals. V. 2. J. Nesbitt (ed.). Bentelli: Bern.

Zacos, G. and Veglery, A. (1972). *Byzantine Lead Seals V. 1.* Verlag Augustin: Basel.

İnternet Kaynakları

Byzantine & Christian Museum, 2025: 1. İmparator II. Andronikos'un chrysobull'u (00534), (Erişim tarihi: 17.12.2025); https://www.byzantinemuseum.gr/en/permanentexhibition/byzantine_world/authority_administration/?bxm=534

Classical Numismatic Group, 2025:1 Boulloterion örneği, (Erişim tarihi: 17.12.2025); https://www.acsearch.info/search.html?id=432924

Concordia Numismatic, 2025: 1. Ön yüzde Meryem, arka yüzde Başmelek Michael'in betimlendiği gümüş *boulloterion*, (Erişim tarihi: 17.12.2025); https://www.acsearch.info/search.html?id=14587592

Dumbarton Oaks, 2024: 1. Arka yüzünde kumaş izi bulunan Kommerkiarios mührü, (Erişim tarihi: 23.12.2024); https://www.doaks.org/resources/online-exhibits/lasting-impressions/striking-sealing/protecting-goods

Dumbarton Oaks, 2025: 1. Evlilik yüzüğü, (Erişim tarihi: 16.12.2025); http://museum.doaks.org/objects-1/info/27223

Dumbarton Oaks, 2025: 2. Riha bölgesinde bulunmuş olan kalis, (Erişim tarihi: 16.12.2025); http://museum.doaks.org/objects-1/info/27035

Dumbarton Oaks, 2025: 3. Riha bölgesinde bulunmuş olan paten, (Erişim tarihi: 16.12.2025); http://museum.doaks.org/objects-1/info/23428

Dumbarton Oaks, 2025: 4. Kumluca bölgesinde bulunmuş olan kap, (Erişim tarihi: 16.12.2025); http://museum.doaks.org/objects-1/info/35138

Dumbarton Oaks, 2025: 5. Boş mühür Pulu, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.5121

Dumbarton Oaks, 2025: 6. "Κύριε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ" yakarış cümleli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.986/view

Dumbarton Oaks, 2025: 7. Θεοτόκε βοήθει τῷ σῷ δούλῳ yakarış cümleli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.750/view

Dumbarton Oaks, 2025: 8. "σφραγὶς" yazılı mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1134/view

Dumbarton Oaks, 2025: 9. "γραφὰς σφραγίζω" yazılı mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1947.2.1466/view

Dumbarton Oaks, 2025:10. "σκέποις" yazılı mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.2386/view

Dumbarton Oaks, 2025:11. "σκέποις με" yazılı mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5540/view

Dumbarton Oaks, 2025: 12. "Τὴν πᾶσαν ἐλπίδα μου εἰς σὲ ἀνατίθημι" yazılı mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.267/view

Dumbarton Oaks, 2025: 13. Blok monogram mühür örneği, Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.759/view

Dumbarton Oaks, 2025: 14. Orans pozisyonda ayakta ve tek başına Meryem tasvirli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.3238/view

Dumbarton Oaks, 2025: 15. Meryem'in iki selvi arasında, ayakta tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.2783/view

Dumbarton Oaks, 2025: 16. Meryem'in iki ağaç arasında tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.3764/view

Dumbarton Oaks, 2025: 17. Meryem'in büst olarak tasvir ediliği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3237/view

Dumbarton Oaks, 2025: 18. Meryem ve madalyon içerisinde bebek İsa tasvirli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3211/view

Dumbarton Oaks, 2025: 19. Meryem'in kucağında bebek İsa'yı taşırken tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.2974/view

Dumbarton Oaks, 2025: 20. Meryem'in madalyon içerisindeki İsa portresine dönük tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3009/view

Dumbarton Oaks, 2025: 21. Meryem'in arkalıklı tahtta otururken tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.1374/view

Dumbarton Oaks, 2025: 22. Meryem'in arkalıksız tahtta otururken tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5650/view

Dumbarton Oaks, 2025: 23. Ayakta duran, elinde incil tutarken tasvir edilen Aziz Nikolaos mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5531/view

Dumbarton Oaks, 2025: 24. Sol elinde incil tutan büst olarak tasvir edilen Aziz Nikolaos mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1481/view

Dumbarton Oaks, 2025: 25. Ayakta dururken tasvir edilen Aziz Georgios mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.581/view

Dumbarton Oaks, 2025: 26. Resim 41b. Büst olarak tasvir edilen Aziz Georgios mühür örneği, Dumbarton Oaks BZS.1955.1.2298, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.2298/view

Dumbarton Oaks, 2025: 27. Ayakta dururken tasvir edilen Aziz Demetrios mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1453/view

Dumbarton Oaks, 2025: 28. Büst olarak tasvir edilen Aziz Demetrios mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.2608/view

Dumbarton Oaks, 2025: 29. Latin Haçı mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.589/view

Dumbarton Oaks, 2025: 30. Patrik Haçı mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.3626/view

Dumbarton Oaks, 2025: 31. Ayakta dururken tasvir edilen İsa mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.535/view

Dumbarton Oaks, 2025: 32. Büst olarak tasvir edilen İsa mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.42/view

Dumbarton Oaks, 2025: 33. İsa'nın arkalıklı tahtta otururken tasvir edilen mührü örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1674/view

Dumbarton Oaks, 2025: 34. İsa'nın arkalıksız tahtta otururken tasvir edilen mührü örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.598/view

Dumbarton Oaks, 2025: 35. Başmelek Mikhael'in büst olarak tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.943/view

Dumbarton Oaks, 2025: 36. Başmelek Mikhael'in büst olarak tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1607/view

Dumbarton Oaks, 2025: 37. Başmelek Mikhael'in ayakta, kanatları açık tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.2909/view

Dumbarton Oaks, 2025: 38. Meryem'in iki aziz arasında tasvir edildiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1348/view

Dumbarton Oaks, 2025: 39. Stavrosis sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1540/view

Dumbarton Oaks, 2025: 40. Stavrosis sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5613/view

Dumbarton Oaks, 2025: 41. Anastasis sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.2082/view

Dumbarton Oaks, 2025: 42. Anastasis sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.4478/view

Dumbarton Oaks, 2025: 43. Metamorphosis sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1595/view

Dumbarton Oaks, 2025: 44. Koimesis sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3047/view

Dumbarton Oaks, 2025: 45. Koimesis sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.4687/view

Dumbarton Oaks, 2025: 46. Khairetismos sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.2408/view

Dumbarton Oaks, 2025: 47. Khairetismos sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.3714/view

Dumbarton Oaks, 2025: 48. Vaftiz sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1947.2.1781/view

Dumbarton Oaks, 2025: 49. Vaftiz sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.1764/view

Dumbarton Oaks, 2025: 50. Meryem'e Müjde sahneli mühür örneklerinde melek tasviri, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4098/view

Dumbarton Oaks, 2025: 51. Meryem'e Müjde sahneli mühür örneklerinde melek tasviri, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4099/view

Dumbarton Oaks, 2025: 52. Meryem'e Müjde sahneli mühür örneklerinde melek tasviri, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4096/view

Dumbarton Oaks, 2025: 53. İmparatorun taç giyme sahneli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4329/view

Dumbarton Oaks, 2025: 54. İmparator Alexius'un ayakta betimlendiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4338/view

Dumbarton Oaks, 2025: 55. İmparator Constantine Doukas Komnenos Palaiologos'un ayakta betimlendiği mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1948.17.4293/view

Dumbarton Oaks, 2025: 56. Aslan figürlü mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.4255/view

Dumbarton Oaks, 2025: 57. Kartal figürlü mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.1630/view

Dumbarton Oaks, 2025: 58. Kuş figürlü mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4461/view

Dumbarton Oaks, 2025: 59. Tavus kuşu figürlü mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1977.34.11/view

Dumbarton Oaks, 2025: 60. At figürlü mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4466/view

Dumbarton Oaks, 2025: 61. Grifon figürlü mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025); https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.800/view

Dumbarton Oaks, 2025: 62. Grifon veya ejderha (?) figürlü mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.1289/view

Dumbarton Oaks, 2025: 63. Efsanevi yaratık figürlü mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1947.2.1037/view

Dumbarton Oaks, 2025: 64. Bitkisel bezemeli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.3809/view

Dumbarton Oaks, 2025: 65. Sekiz kollu yıldız, geometrik desenli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.3281/view

Dumbarton Oaks, 2025: 66. Sekiz kollu yıldız, geometrik desenli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1947.2.842/view

Dumbarton Oaks, 2025: 67. Geometrik, soyut desenli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.4495/view

Dumbarton Oaks, 2025: 68. Rozet desenli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.321/view

Dumbarton Oaks, 2025: 69. Rozet desenli mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.854/view

Dumbarton Oaks, 2025: 70. Anastasios Khartoularios mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.2837/view

Dumbarton Oaks, 2025: 71. Anastasios Khartoularios mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.166/view

Dumbarton Oaks, 2025: 72. Haçlı hitap monogramı tip V mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.382/view

Dumbarton Oaks, 2025: 73. Haçlı hitap monogramı tip VIII mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.3011/view

Dumbarton Oaks, 2025: 74. Mikkinas ve Gregorios, genikoi kommerkiarioi apothekes Honorias mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.1765/view

Dumbarton Oaks, 2025: 75. …Ergasteriarkhai ve Arkhontes tou Blattiou mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.677

Dumbarton Oaks, 2025: 76. Narses, Patrikios mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.4477/view

Dumbarton Oaks, 2025: 77. Narses, Patrikios ve strategos mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5149/view

Dumbarton Oaks, 2025: 78. Narses, Patrikios mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.4477/view

Dumbarton Oaks, 2025: 79. Leon, İmparatorluk kandidatos'u mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.990/view

Dumbarton Oaks, 2025: 80. Samuel Alousianos proedros ve dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1951.31.5.280/view

Dumbarton Oaks, 2025: 81. Machetarios Krites mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1955.1.3898/view

Dumbarton Oaks, 2025: 82. Nicholas Maliasinos, sebastos mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.3297/view

Dumbarton Oaks, 2025: 83. Narses, patrikios ve strategos mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.doaks.org/resources/seals/byzantine-seals/BZS.1958.106.5149/view

Elpenor, 2025: 1. İmparator III. Aleksios Angelos ve eşi Theodora'nın altın mühürlü rulo belgeyi tutarken betimlendikleri el yazması, https://www.elpenor.org/athos/en/e218dm19.asp

Erimtan Müzesi, 2025: 1. Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi'nden görünüm, (Erişim tarihi: 16.12.2025) https://erimtanmuseum.org/tr/muze

Gorny & Mosch, 2025: 1. Samuel Alousianos proedros ve dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://auktionen.gmcoinart.de/Los/149/800.0

Harvard Museum, 2025: 1. Harvard Sanat Müzesi koleksiyonunda bulunan *boulloterion,* (Erişim tarihi: 16.12.2025) https://hvrd.art/o/291105

Hilandar 2025: 1. II. Andronikos'un 1299 tarihli khrysobullos'u, (Erişim tarihi: 17.12.2025);
https://www.hilandar.info/strana.php?strana_id=237#prettyPhoto
https://srpskaenciklopedija.rs/books/slovo-v/page/vizantijsko-srpski-odnosi

Kölner Münzkabinett, 2025: 1 Samuel Alousianos proedros ve dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.acsearch.info/search.html?id=6409801

Leu Numismatik, 2025: 1. Mikkinas ve Gregorios, genikoi kommerkiarioi mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://leunumismatik.com/en/lot/28/3281

Leu Numismatik, 2025: 2. Ioannes mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.acsearch.info/search.html?id=5098702

Leu Numismatik, 2025: 3. Samuel Alousianos proedros ve dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.acsearch.info/search.html?id=7646542

Leu Numismatik, 2025: 4. Basileios Makhetarios, hypatos ve krites mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.acsearch.info/search.html?id=13788283

Nomos Obolos, 2025: 1. Leontios, İmparatorluk kandidatos'u ve Kourator mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.acsearch.info/search.html?id=8591090

Numismad Auction, 2025: 1. Leontios kandidatos mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.acsearch.info/search.html?id=12570863

Numismatik Naumann, 2025: 1. Samuel Alousianos proedros ve dük mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://www.biddr.com/auctions/numismatiknaumann/browse?a=577&l=593644

Numismatik Naumann, 2025: 2. Basileios Makhetarios patrikos ve krites, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.acsearch.info/search.html?id=2712289

PBW, 2025: 1. Samuel 101, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
http://pbw2016.kdl.kcl.ac.uk/person/Samuel/101/

PmbZ, 2025: 1. Mikkinas 5157, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://pbe.kcl.ac.uk/data/D56/F05.htm

PmbZ, 2025: 2. Gregorios 2349, (Erişim tarihi: 16.12.2025);

https://pbe.kcl.ac.uk/data/D30/F99.htm

PmbZ, 2025: 3. Narses 5221, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://xmlpublic.bbaw.de/legacy/apps/pmbz/scripts/browse.xql?target=PMBZ16402

PmbZ, 2025: 4. Narses 5223, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://xmlpublic.bbaw.de/legacy/apps/pmbz/scripts/browse.xql?target=PMBZ16404

Quora, 2025: 1. XI. Konstantin Khrysobullos'u ve altın bulla, (Erişim tarihi: 17.12.2025);
https://worldofbyzantium.quora.com/A-walk-around-Byzantine-chrysobulls

Solidus Auction, 2025: 1. Narses, Patrikios ve strategos mühür örneği, (Erişim tarihi: 16.12.2025);
https://www.acsearch.info/search.html?id=4830657

SÖZLÜK

Apo eparkhon: Praefecturius (lat.)

Apotheke: Devlete ait depo, ambar.

Arkhon: Atölye sorumlusu.

Arkhontes tou blatteion: İmparatorluk kullanımına özel, ipek kumaşlarının üretildiği atölyenin baş sorumlusu.

Blatta: Başlangıçta mor rengini ifade etmek için kullanılmıştır. Mor renkli yüksek kaliteli ipek kumaşlara blattion denilmekteydi. 10. yüzyıldan itibaren tüm ipeklere blatta denilmiştir.

Doux: Görev. General. 10. yüzyılın ortalarına kadar büyük kumandanlara verilen ünvan.

Eparkhos: Görev. Başkentin valisi. Bizans Döneminde devlet yönetiminde İmparatordan sonra önemli bir yere sahiptir.

Ergasterion: Bizans Döneminde üretim atölyelerinin, satış yapılan dükkanların ya da ikisinin bir arada olduğu dükkanlar olduğu düşünülür.

Genikon: Arazi ve diğer vergilerin değerlendirilmesi, ödemelerin toplanmasıyla ilgilenen maliye dairesi.

George: Aziz George. 4. yüzyılda yaşadığı ve inancı nedeniyle öldürüldüğü düşünülen asker aziz.

Hypatos: Konsül. 6. yüzyıldan itibaren onursal ünvan olarak kullanılmıştır ancak daha sonra önemi azalmıştır.

İndiction: Devlete ödenen vergi dönemlerini ifade eder. Diocletianus döneminde 5 yıllık dönemleri ifade etmek için kullanılırken, I. Constantinus döneminde 15 yıllık vergi dönemlerini ifade eder.

Kandidatos: İmparatorun özel koruması.

Khartoularios: Resmi evrakların değerlendirilmesi, tasnif edilmesi ve düzenlenmesi gibi arşiv işlerinden sorumlu kişi.

Khiton: Uzun kollu, yakasız gömlek.

Khlamys: Uzun, erguvan renginde imparatorluk pelerini.

Khristogram: İsa'nın adını simgeleyen monogram.

Khrysobullos: Bulla da denilen altın mühür.

Khrysotriklinou: Büyük Saray'da bulunan altın salon

Kommerkiarioi: İpek üretimi ve ticaretiyle ilgilenen memur. Aynı zamanda gümrükçü ve apotheke sorumlusu.

Kommerkion: Kommerkiarioi tarafından toplanan vergi.

Krites: Hakim.

Proedros: Yüksek mevki ünvanı. İleri gelen.

Sebastos: Latince Augustus.

Theotokos: Tanrı'nın annesi, Tanrı doğuran anlamlarına gelen, Meryem'in ünvanlarından.

ŞEKİLLER

Şekil 1. Erimtan Arkeoloji ve Sanat Müzesi Bizans Kurşun Mühürleri